

111545-5

TURKIYE'NİN
KALKINMA SÜRECİNDE
DİŞ TİCARETİ
AŞLI BÜYÜKERŞEN
Yüksek Lisans Tezi
Eskişehir-1997

**T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE
DIŞ TİCARET**

**Hazırlayan
Aslı BÜYÜKERŞEN**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Danışman
Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU**

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

Eskişehir-1997

ÖZET

Bu çalışmada, uygulanan kalkınma politikaları çerçevesinde, Türkiye'nin kalkınma sürecinde, dış ticaretin yeri araştırıldı.

İlk olarak kalkınma ve dış ticaret arasındaki ilişki hakkında teorik bilgiler verildi.

İthal ikameci sanayileşmeye dayanan kalkınma politikası ve ihracata yönelik sanayileşmeye dayanan kalkınma politikası, ülkelerin kalkınma çabalarında uyguladıkları temel politikalarıdır. Türkiye'de değişik dönemlerde bu iki politika da uygulanmıştır. Çalışmada söz konusu politikalara değinildikten sonra, dönemler itibariyle, bu politikaları içeren ekonomi politikaları ve kapsamlarındaki dış ekonomi politikaları anlatıldı.

Sonuç olarak, dönemler itibariyle, Türkiye'de dış ticaretin gelişimi verilerek, bu gelişimin kalkınmadaki yeri incelendi.

ABSTRACT

The place of foreign trade in Turkey's development process within the framework of the implemented development policies was researched in this study.

First, theoretical information regarding the correlation between development and foreign trade was given.

Development policy based on import substitution oriented industrialization and development policy based on export oriented industrialization are the basic policies implemented in the development efforts of the countries. In Turkey, those two policies have been used in different periods. In the study, after talking about the above mentioned policies, economy policies involving those policies and the foreign economy policies included in their content were explained periodically.

As a result, the contribution of the improvement of foreign trade in development was analyzed by acknowledging this improvement in Turkey periodically.

ÖNSÖZ

Çalışmalarım süresince, beni destekleyen ve yardımcı olan Danışman Hocam Sayın Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	x
ŞEKİLLER	xii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1

KALKINMA-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

I. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNE DAYANAN SERBEST DIŞ TİCARET VE EKONOMİK KALKINMA	4
1. MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ.....	5
2. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ	6
3. FIRSAT MALİYETLERİ VE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ	9
4. HECKSCHER-OHLIN FAKTÖR ORANLARI TEORİSİ	13
5. GÜNÜMÜZDE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER ...	17
5.1. YURT İÇİ KAYNAK MALİYETİ	18
5.2. AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER	19
II. İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞMENİN KALKINMAYA ETKİSİ	20
1. İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞMENİN KALKINMAYA OLUMLU ETKİSİ	20

2. İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞMENİN KALKINMAYA OLUMSUZ ETKİSİ	23
III. EKONOMİK KALKINMADA DIŞ AÇIK VE DÖVİZ DARBOĞAZI SORUNU	25
1. DIŞ AÇIĞIN NEDENLERİ	26
2. KALKINMA VE DIŞ AÇIK İLİŞKİSİ	28
3. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE OLUMLU ETKİLERİ	20
4. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE OLUMSUZ ETKİLERİ	31
5. DÖVİZ DARBOĞAZI SORUNU.....	32
IV. KALKINMA VE DIŞ TİCARET HADLERİ	33
1. DIŞ TİCARET HADLERİNİN TANIMI	34
2. DIŞ TİCARET HADLERİNİN YORUMU	35
3. UYGULAMADA DIŞ TİCARET HADLERİ	37

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA VE DIŞ EKONOMİ POLİTİKALARI

I. KALKINMA POLİTİKALARI	41
1. İTHALİKAMECİ SANAYİLEŞMEYE DAYANAN KALKINMA POLİTİKASI	42
2. İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞMEYE DAYANAN KALKINMA POLİTİKASI	48
II. TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE DIŞ EKONOMİ POLİTİKALARI	—
1. 1923-1930 DÖNEMİ	53
1.1. EKONOMİ POLİTİKASI	53
1.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI	57
2. 1931-1949 DÖNEMİ	59

2.1. EKONOMİ POLİTİKASI	59
2.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI	64
3. 1950-1959 DÖNEMİ	68
3.1. EKONOMİ POLİTİKASI	68
3.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI	71
4. 1960-1979 DÖNEMİ	75
4.1. EKONOMİ POLİTİKASI	75
4.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI	81
5. 1980-1995 DÖNEMİ	86
5.1. EKONOMİ POLİTİKASI	86
5.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI	90

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE KALKINMA-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

I. 1923-1930 DÖNEMİ	101
1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	101
2. GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ	102
II.1931-1949 DÖNEMİ	104
1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	104
2. GBMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ	106
III.1950-1959 DÖNEMİ	109
1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	109
2. DIŞ TİCARET-GSMH İLİŞKİSİ	110
IV.1960-1979 DÖNEMİ	112
1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	112
2. GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ	116
3. 1960-1980 DÖNEMİNDE GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK REGRESYON ANALİZİ	118

V.1980-1995 DÖNEMİ	120
1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	120
2. YABANCI SERMAYENİN GELİŞİMİ	123
3. GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ	124
④ 1980-1995 DÖNEMİNDE GSMH ve DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK REGRESYON ANALİZİ	126
5. 1981-1995 DÖNEMİNDE GSMH'NİN DIŞ TİCARET VE YABANCI SERMAYE İLE İLİŞKİSİNİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK REGRESYON ANALİZİ	127
SONUÇ	129
YARARLANILAN KAYNAKLAR	132
EKLER	

TABLolar

Tablo.1: 1923-1930 Döneminin Dış Ticaret Değerleri	101
Tablo.2: 1924-1930 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nın % Değişmeleri	102
Tablo.3: 1923-1930 Döneminde Dış Ticaret Hacmi/GSMH	103
Tablo.4: 1924-1930 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi	104
Tablo.5: 1931-1949 Döneminde Dış Ticaret Değerleri	105
Tablo.6: 1931-1949 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nın % Değişmeleri	106
Tablo.7: 1931-1949 Döneminde Dış Ticaret Hacmi/GSMH	107
Tablo.8: 1931-1949 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi	108
Tablo.9: 1950-1959 Döneminin Dış Ticaret Değerleri.....	109
Tablo.10: 1950-1959 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nın % Değişimleri	110
Tablo.11: 1950-1959 Döneminde Dış Ticaret Hacmi/GSMH	111
Tablo.12: 1950-1959 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi	111
Tablo.13: 1960-1979 Dönemi Dış Ticaret Değerleri.....	112
Tablo.14: 1960-1979 Döneminde İthalatın Yapısı	114
Tablo.15: 1963-1979 Döneminde İhracatın Yapısı	115
Tablo.16: 1960-1979 Döneminde Dış Ticaret Hacmi/GSMH	116
Tablo.17: 1960-1979 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi	117

Tablo.18: 1960-1980 Döneminde GSMH'nın ve Dış Ticaret Değerlerinin% Değişimi	118
Tablo.19: 1980-1995 Döneminde Dış Ticaret Değerleri	120
Tablo.20: 1980-1995 Döneminde İthalatın Yapısı	121
Tablo.21: 1980-1995 Döneminde İhracatın Yapısı	122
Tablo.22: 1980-1995 Döneminde Gerçekleşen Yabancı Sermaye Girişleri	123
Tablo.23: 1980-1995 Döneminde Dış Ticaret/GSMH	124
Tablo.24: 1980-1995 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi	125
Tablo.25: 1980-1995 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nın % Değişimi	126
Tablo.26: 1981-1995 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin, GSMH'nın ve Gerçekleşen Yabancı Sermayenin % Değişimleri	127

ŞEKİLLER

Şekil.1: Sabit Maliyetler Durumunda Fırsat Maliyetleri	10
Şekil.2: Azalan Verimler Durumunda Fırsat Maliyeti	11
Şekil.3: Azalan Verimler Durumunda Miktarın Belirlenmesi	12
Şekil.4: Artan Verimler Durumunda Fırsat Maliyeti	12
Şekil.5: Bir Malda Artan Diğer Malda Azalan Verimlerin Olması Durumunda Fırsat Maliyeti	13
Şekil.6: Dış Ticaret-Milli Gelir İlişkisi	21
Şekil.7: Genişleyen Dış Açık	28

GİRİŞ

Günümüz dünya ekonomisinde giderek artan bütünleşme eğilimleri, dünyada açık ekonomi politikasının uygulanmasını yaygınlaştırmıştır. Böyle bir gelişme ise, ekonomik kalkınma-dış ticaret ilişkisine dikkati çekmektedir.

Dış ticaret 19.yy. ekonomik kalkınmasındaki önemli rolü açısından kalkınmanın motoru olarak nitelendirilmektedir. Ancak bazı iktisatçılara göre dış ticaret geri kalmışlığın temel nedenlerinden biridir. Ülke kalkınmasına yapacağı etkilerin her zaman olumlu olup olmayacağı tartışılrsa da dış ticaret ile kalkınma arasında güçlü bir ilişki vardır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin kalkınma sürecinde dış ticaretin önemini analiz etmektir. Böylece dünya ekonomisinde meydana gelen hızlı değişimlere bağlı olarak Türkiye'nin 1980 öncesi uyguladığı ithal ikameci sanayileşme politikasında ve 1980 sonrası uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme politikasında, kalkınma-dış ticaret ilişkisi analiz edilerek, dünyadaki değişimlerden ne yönde etkilendiğimiz ortaya konulacaktır.

Çalışmamızın ilk bölümünde kalkınma-dış ticaret ilişkisine yönelik teorik gelişmeler ve tartışmalar ele alınarak, dış ticaretin ülke ekonomisine olumlu-olumsuz etkileri ve bu etkileri doğuran koşullar belirlenip, dış ticaret-kalkınma ilişkisini olumlu yönde değiştirebilecek koşulların neler olabileceği incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, Türkiye'nin kalkınma sürecinde, uygulanan ekonomi politikaları ve kapsamındaki dış ekonomi politikaları dönemler itibariyle anlatılmıştır.

İhracata yönelik sanayileşme politikası ile ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikasının ikisi de, Türkiye’de çeşitli dönemlerde uygulanmıştır. Bu politikalar bazı dönemlerde tam anlamıyla uygulanırken, bazı dönemlerde belirsiz bir görünüm almıştır. Bu bölümde, Türkiye’nin ekonomi politikaları incelenirken söz konusu politikalar çerçevesinde yaklaşmıştır.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye’nin kalkınma sürecinde dış ticaretin yeri incelenerek, öncelikle dış ticaretin dönemler itibariyle gelişimi verilmiştir. Dış ticaretin ekonomik etkisi konusunda, ekonomik değişkenlerin karşılaştırması yapılmıştır. Daha sonra da, incelenen son iki dönemde, dış ticaretin kalkınmadaki etkisini açıklamaya yönelik regresyon analizleri yapılmıştır.

BÖLÜM 1

KALKINMA-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

İktisat teorisinde, kalkınma ile dış ticaret arasında güçlü bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu güçlü ilişkinin ülke kalkınmasına her zaman olumlu etki yapır yapamayacağı tartışılmaktadır.

Bazı iktisatçılara göre, dış ticaret geri kalmışlığın nedenidir. Geri kalmışlığın nedenini dış ticarete bağlayanlar daha çok marksist veya neomarksist iktisatçılar olup, uluslararası ticaretin emperyalist bir kimlikte ortaya çıkması durumunda taraflardan birinin sömüren ötekinin sömürülen olacağını, sömürülen tarafın geri kalacağını vurgulamaktadırlar. Frank, Laclau, Amin bu iktisatçılar arasında sayılabilir¹.

Bir çok iktisatçı 19.yy. ekonomik kalkınmasında dış ticaretin oynadığı önemli role bakarak, dış ticareti kalkınmanın motoru olarak nitelendirmektedir. Bazı iktisatçılar da, geçen yüzyılın deneyimine bakarak 20.yy'da az gelişmiş ekonomilere dış ticaret yoluyla kalkınma önerisinde bulunulamayacağını, çünkü dış ticaretin bu ülkeler için kalkındırıcı değil, fakirleştirici etkiler yapacağını savunmaktadır². Gerçekten de dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkilerin üzerinde tartışılırken, en çok üzerinde durulan konu, 19. yy'da tamamen ihracatın öncülük ettiği gelişmenin, bugünün az gelişmiş ülkelerinde geçerli olup olamayacağıdır. Günümüzün gelişmekte olan ülkelerinin kalkınmalarına göz atıldığında, ihracatın öncülük edebileceği gelişmeden söz edebilmenin zor olduğu fikrinde birleşen birçok iktisatçı vardır.

¹ Şiir YILMAZ, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üniv. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1992, s.183.

² Vural SAVAŞ, **İktisadi Kalkınma**, A.Ö.F. Yay. No.439, Fasikül 2, Eskişehir, 1995, s.191.

I. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNE DAYANAN SERBEST DIŞ TİCARET VE EKONOMİK KALKINMA

İktisat biliminin kurucuları sayılan klasik iktisatçılar, uluslararası gelişecek olan ticaretin, ticarete katılan her ülke için yararlı olacağını vurgulamışlardır. Onlara göre bir ülke diğerini fakirleştirerek zenginleşemez. Aksine dış ticaret, ticarete katılan her ülkeyi aynı oranda zenginleştirir. Kendiliğinden işleyen piyasanın içsel dinamiği, ulusal sınırlar içinde, kişisel çıkarlar arasında nasıl bir uyum sağlıyorsa, aynı mekanizma ülkelerarasındaki ticarete de geçerlidir³.

Klasikler çeşitli basitleştirici varsayımlarda bulunmuşlardır. Ekonomik sistemin paradan bağımsız işlediği varsayılmaktadır. Reel sektörde nisbi fiyatlara önem verilmektedir. Fiyatların flexibl olduğu, piyasalarda tam rekabet şartlarının var olduğu kabul edilmektedir. Bütün malların fiyatları, içerdikleri emek değeri ile belirlenmektedir. Ülke içinde faktör hareketliliği tam olmasına rağmen, faktörler uluslararası hareketsizdir. Her ülkede üretim fonksiyonlarının özdeş, üretim faktörleri miktarının sabit olduğu varsayılmaktadır. Klasik teoride iki ülke, iki mal vardır ve ticarete konan hiçbir engel yoktur. Ekonomide gelir dağılımının veri olduğu, gelir dağılımında oluşacak bir değişimin ekonomideki çeşitli grupları etkilediği kabul edilmektedir. Talep yönünden yapılacak analizlerde zevkler veridir. Ekonomi tam istihdam ve tam kapasite durumundadır⁴.

Klasiklere göre, dış ticaret kazançlarının büyük kısmının ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerin paylarına düşmesi mümkündür. Dış ticaret gelir seviyesini gerektiği kadar yükseltirse, ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmış olacaktır.

³ Tamer İŞGÜDEN-Müfit AKYÜZ, *Uluslararası İktisat*, Evrim Kitabevi, Yay. No.3, İstanbul, 1990, s.4-5.

⁴ Rıdvan KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, Bilim Teknik Yayınevi, B.3, İstanbul, 1991, s.13-14.

Bu iktisatçılar dış ticaretin ekonomik gelişmeye olumlu katkısının olabilmesi için ülkelerin hangi malda üretim yapacaklarını, Statik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre belirlemektedirler. Bu teoriye geçmeden önce teorinin temelini oluşturan Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni incelemekte yarar vardır.

1. MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

Adam Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde, klasik iktisat doktrinin temel görüşlerini ortaya koymuştur. Smith dış ticarete liberal görüşü savunmuş, dış ticarete müdahalelerden kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre zenginliklerin ana nedeni olan işbölümünün sağlayacağı yararları gerçekleştirmek ancak serbest dış ticaret ile mümkündür.

Serbest dış ticaretin yararlarını mutlak maliyetlerdeki farklılığa dayandıran Smith'e göre, ülkeler düşük maliyetle üretebilecekleri mallar üzerinde uzmanlaşma sağlayarak, ülkeler arasında işbölümünün yerleşmesine yol açacaklardır. İşbölümü ise zenginliğin gerçek nedenidir.

Teoriyi bir örnekle açıklayalım. Örnekte iki ülke, iki mal vardır ve bir işçinin bir günlük üretimi aşağıdaki gibidir:

<u>Mal</u>	<u>Türkiye</u>	<u>Japonya</u>
Buğday	12	4
Makine	4	12

Türkiye'de bir işçi bir günde 12 birim buğday üretebiliyorken, Japonya'da bir işçi bir günde 4 birim buğday üretebilmektedir. Türkiye buğday üretiminde mutlak üstünlüğüne sahiptir. Japonya da makine üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Çünkü Türkiye'de bir işçi bir günde 4 birim makine üretebiliyorken, Japonya'da bir işçi bir günde 12 birim makine üretebilmektedir. Smith'e göre Türkiye buğday ,Japonya

makine üretiminde uzmanlaşırsa; birbirleriyle yaptıkları ticaretten kârlı çıkacaklardır⁵. Çünkü Türkiye’de 1 birim makine = $12 / 4 = 3$ birim buğday yapmakta, Japonya’da ise 1 birim makine = $4/12 = 1 / 3$ buğdayla değiştirilmektedir.

Uzmanlaşma sonucunda buğday Türkiye’de, makine Japonya’da daha ucuza üretilmiş olur. Böylece her iki ülke de dış ticaretten kazançlı çıkar.

2. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

Adam Smith’in görüşlerinin teoride çok önemli bir yer tutmasıyla beraber, uluslararası uzmanlaşmanın temelini mutlak üstünlüklere dayandırmak hatalıdır. Eğer bir ülke tüm malları, diğer ülkelere göre daha ucuza üretiyorsa, Smith’e göre dış ticaret yapılamaz. Klasik İngiliz İktisatçısı David Ricardo, uluslararası uzmanlaşmayı karşılaştırmalı maliyetlere bağlayarak, bu durumda bile dış ticaret yapılabileceğini açıklamıştır.

Teoride, ticaretin iki mal ve iki ülke arasında yapıldığı, malın üretiminde sadece işgücünün kullanıldığı ve işgücünün homojen olduğu, üretimde sabit maliyetlerin geçerli olduğu, ulaşım ve sigorta gibi masrafların olmadığı, üretim faktörlerinin ülke içinde hareketli ülkeler arasında hareketsiz olduğu, dolayısıyla üretim fonksiyonlarının ülkelerde farklı olabileceği, ticaretin takas usulu yapıldığı, piyasalarda tam rekabet şartlarının geçerli olduğu ve ticaretin gelir dağılımına etki etmediği varsayılmaktadır⁶.

Teoriyi bir örnekle açıklayalım.

<u>Mal</u>	<u>Türkiye</u>	<u>Japonya</u>
Buğday	20	80
Makine	30	60

⁵ Erol İYİBOZKURT, *Uluslararası İktisat Teorisi ve Politika*, Ezgi Kitabevi, B.3, Bursa, 1995, s.23-24.

⁶ İŞGÜDEN - AKYÜZ, s.6-7.

Japonya'da bir işçi bir günde 80 birim buğday üretirken, Türkiye'de bir işçi bir günde 20 birim buğday üretebilmektedir. Aynı zamanda bir işçi bir günde Japonya'da 60 birim makine üretebiliyorken, Türkiye'de bir günde bir işçi 30 birim makine üretebilmektedir. Bu durumda Japonya her iki malı daha ucuza ürettiğinden, her iki malda da mutlak üstünlüğe sahiptir. Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre böyle bir durumda ticaret yapılamaz, Japonya her iki malı da kendisi üretmelidir. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ise, bu durumda da ticaret yapılabileceğini ve her iki ülkenin de bu ticaretten kârlı çıkabileceğini göstermektedir.

Örnekte Japonya her iki malda da mutlak üstünlüğe sahiptir ama bu mallardaki üstünlüklerinin dereceleri farklıdır. Buğday üretimindeki üstünlüğü 4 kat, makine üretimindeki üstünlüğü ise 2 kattır. Japonya bu durumda, buğday üretmeli, makineyi Türkiye'den ithal etmelidir. Türkiye ise, her iki malda da mutlak dezavantaja sahiptir ama nisbi dezavantajı buğdayda 4 kat iken, makinede 2 kattır. Bu durumda Türkiye makine üretiminde uzmanlaşmalı, buğdayı ise Japonya'dan ithal etmelidir. Bunun sonucunda iki ülke de ticaretten kârlı çıkacaktır.

Klasik kurama göre, bir ülke kendi karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu alanlarda uzmanlaştığı ve uluslararası değişim oranına göre ticaret yaptığı takdirde, reel gelirinde bir artış olacaktır. Yani ülke gelişecek ve zenginleşecektir. Bu yolla sağlanan üretim artışı, yoksulluğun kısır döngüsünden, kendi kendini besleyen gelişmenin başlayacağı kalkış aşamasına geçmeyi kolaylaştıracaktır⁷.

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi güçlü bir teori olmasına rağmen, daha çok yapılan varsayımlardan ileri gelen bazı önemli eksiklikleri vardır. Modelin dayandığı emek-değer teorisinde, emek tek üretim faktörüdür ve bir malın değeri o malın üretimine giren emek değeri ile ölçülmektedir. Bu durum günümüzde geçerli değildir. Diğer üretim faktörlerinin modelde yer almaması önemli bir eksikliktir. Emegın homojen olduğu varsayılmaktadır ki bu da geçerli değildir. Çünkü alınan eğitim ve kazanılan tecrübeye göre farklı emek türleri vardır.

⁷ Vural SAVAŞ - Ergül HAN, **İktisadi Kalkınma**, A.Ö.F. Yay.No.46, Eskişehir, 1991, s.191.

Ricardo, işgücünü ülke içinde tam hareketli, ülkelerarasında ise tam hareketsiz varsaymıştır. Oysa günümüzde bir ülkede işçiler çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı tam hareketli olmayabilirler. Aynı zamanda günümüzde, ülkelerarasında tam olmasa bile işgücü hareketliliği vardır.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi dış ticareti, emek verimliliğinin ülkeler arasında farklı olmasına bağlamaktadır. Ama bu farklılığın nedenini açıklamamaktadır. Ricardo, her ülkenin üretimde nisbi olarak daha fazla faktör verimliliğine sahip olduğu malları üretmesini önermektedir. Oysa her ülkede üretimin fiziksel şartları farklı olduğundan üretimde de farklı faktör verimlilikleri söz konusu olmaktadır. Emegın kalitesindeki farklılıklar ve ülke içinde tam hareketli olmaması da verimliliği etkilemektedir.

Teori sabit maliyetlere dayalıdır. Oysa ekonomide azalan ve artan verimler olabilir ve üretim miktarı arttıkça maliyetlerin artması ya da azalması, sabit maliyet şartlarından daha geçerlidir. Ekonomide zevklerin değişmediği varsayımı da yanlıştır çünkü günümüzde bu unsurlar hızla değişmektedir.

Teoride, ülkenin dış ticaret yapabilmesi için iç fiyatların farklı olması gerektiği belirtilirken gerçekte uluslararası fiyatların hangi düzeyde oluşacağı açıklanmamaktadır. Bu yönüyle teori bir arz teorisidir. Çünkü uluslararası fiyatın hangi düzeyde oluşacağını açıklanması için talep faktörüne de yer vermek gerekmektedir⁸.

Statik varsayımlara dayanan Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre yapılan kaynak tahsisi ve uzmanlaşmayı, günümüzün ekonomileri ile bağdaştırmak zordur. Allyn Young ve John H. Williams çok önceleri bu konuya değinerek, Statik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin ekonomik gelişmenin dinamik sorunlarını açığa kavuşturmadığını bu yüzden de, statik varsayımlara dayanan serbest dış ticaretin, ülkenin dış ticarettten sağladığı yararları maksimize edemeyeceğini belirtmişlerdir.

⁸ KARLUK, s.20.

G. Myrdal ise, uluslararası pazar güçlerinin büyük ölçüde dengesiz bir ekonomi yaratarak gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir durum ortaya çıkardığını ve Statik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne dayanan serbest dış ticaretin gelişme yolundaki ülkelerdeki durgunluğun devamına neden olduğunu belirtmiştir.

Bununla beraber bazı iktisatçılar, söz konusu teorinin varsayımlarında günümüze uygun değişiklikler yapılırsa hala geçerli olacağını savunmaktadır. Nurkse'e göre, uluslararası ihtisaslaşma ekonomik etkinliğe dayanır ve dünya bu ekonomik etkinliği gözardı edemeyecek durumdadır. Optimum ihtisaslaşma ise, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre belirlenir ve Ricardo zamanındaki kadar geçerlidir⁹.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin eksik yanları sonraları bazı iktisatçılar tarafından giderilmeye çalışılmıştır.

3. FIRSAT MALİYETLERİ VE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin en çok eleştiri alan yönlerinden birisi, teorinin dayandığı emek-değer teorisi ve emeğin homojen bir faktör olarak kabul edilmesidir. Neo-klasik iktisatçılara göre bu varsayımlar yanlıştır. J. Viner, emeğin dışındaki üretim faktörlerinin modele sokulması halinde, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin geçerli olması gerektiğini belirtmiştir. Firmalar kâr maksimizasyonu için çalışacaklarından uzun dönemde fiyatlar, yalnız işgücü miktarıyla doğru orantılı değil, diğer üretim faktörlerinin fiyatlarıyla da doğru orantılı olacaktır.

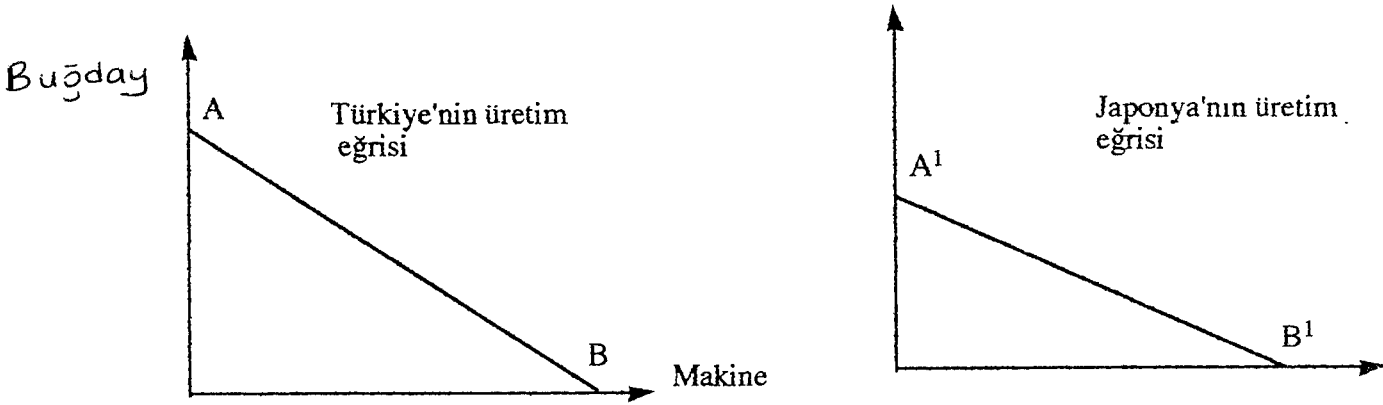
Bu konuda esas gelişmeyi, öne sürdüğü Fırsat Maliyeti Teorisi ile G. Haberler sağlamıştır. Teoriye göre, işgücünden başka üretim faktörlerinin de dikkate alınması durumunda da ülkedeki fırsat maliyetleri farklıysa, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, değerler emek teorisine dayanan şekilde olduğu gibi sonuç verecektir. Fırsat maliyeti,

⁹ Rıdvan KARLUK, *Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi*, E.İ.T.İ.A. Yay.No.237/158, Eskişehir, 1981, s.26.

bir maldan daha fazla üretebilmek için, diğer bir malın üretiminden ne kadar vazgeçileceği meselesidir¹⁰.

Fırsat Maliyeti Kuramı'na göre, bir A malının marjinal maliyeti, 1 birim daha fazla A malı üretmek için vazgeçmek zorunda kalınan B malı miktarıdır. B malı üretiminden alınıp, A malı üretimine kaydırılan kaynakların, A malı üretiminde etkin kullanıma konu olup olmayacakları önemli değildir. Burada önemli olan, bir malın maliyetini, vazgeçmek zorunda kalınan diğer bir malla ifade edebilme olanağının yaratılmış olmasıdır. Fırsat maliyeti teorisiyle, uluslararası ticaretin emek-değer kuramına dayalı olma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır¹¹.

Fırsat Maliyetleri Teorisi, üretim imkanları eğrileriyle gösterilmektedir¹². Bir ülkede tüm üretim faktörlerinin, bir günde 12 birim kumaş, 20 birim makine ürettiğini düşünelim.

Şekil. 1.: Sabit maliyetler durumunda fırsat maliyetleri.

Şekil 1'de sabit maliyetler halinde Türkiye'nin üretim imkanları eğrisi görülmektedir. Dış ticaretin olmaması durumunda, Türkiye elindeki tüm üretim faktörlerini buğday üretimine tahsis ederse 12 birim buğday makine üretimine tahsis ederse 20 birim makine elde edebilecektir. Her iki maldan da üretmek isterse, AB üretim imkanları eğrisinin üzerindeki her noktanın koordinatlarının gösterdiği buğday

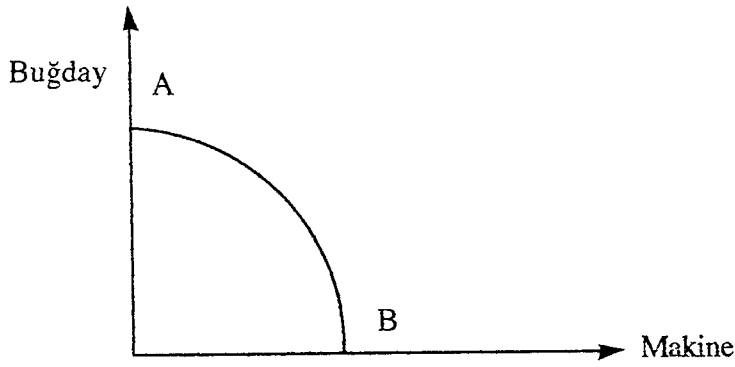
¹⁰ İYİBOZKURT, s.30.

¹¹ İŞGÜDEN - AKYÜZ, s.11.

¹² İYİBOZKURT, s.31.

ve makine miktarları kadar üretebilecektir. AB ve A^1B^1 üretim imkanları eğrilerinin bir doğru şeklinde olmalarının nedeni fırsat maliyeti kavramıdır. Üretim faktörlerinden bir kısmı ya da hepsi bir maldan diğer mal üretimine kaydırılırsa, marjinal fedakarlık değişmeyecektir. Bu yüzden AB ve A^1B^1 üretim imkanları eğrilerinin eğimi, her iki ülkede de marjinal dönüşüm oranını vermektedir. AB ve A^1B^1 üretim imkanları eğrilerinin eğimi aynı zamanda, her iki ülkede de iki malın birbirleri cinsinden fiyatlarını verecektir.

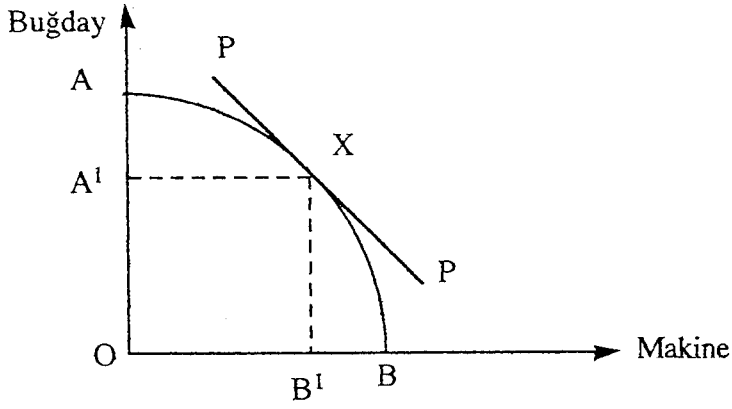
Artan fırsat maliyetleri durumunda, üretim imkanları eğrileri, orjine göre içbükeydir.

Şekil. 2: Azalan verimler durumunda fırsat maliyeti.

AB doğrusunun şekli, buğday üretiminden çekilen faktörlerin, makine üretimine tahsis edilmesi durumunda verimin azaldığını göstermektedir. Kaynakların makine üretiminden çekilip, buğday üretimine aktarılması da aynı sonucu doğurmaktadır. Çünkü burada bir malın üretiminden çekilen kaynaklar, tahsis edildiği malın üretimine elverişli değildir.

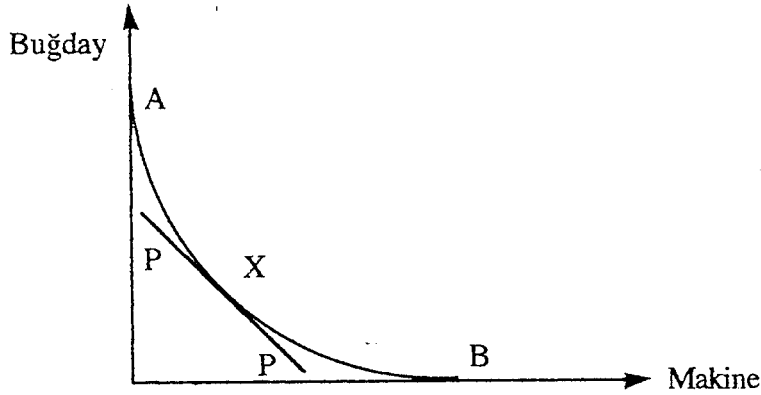
Fiyatı elde edebilmek için talep şartlarını bilmek gerektiğinden artan fırsat maliyetleri altında AB üretim imkanları eğrisinin eğimi, fiyat eğrisini göstermemektedir. Ancak AB üretim imkanları eğrisinin üzerinde, buğday ve makine üretim miktarları, fiyat eğrisinin o eğriye teğet olduğu noktanın koordinatlarıncayın edilir.

Şekil 3: Azalan verimler durumunda miktarın belirlenmesi.

PP fiyat eğrisi AB üretim imkanları eğrisine X noktasında teğettir. Buna göre, buğdaydan OA^1 kadar, makinden OB^1 kadar üretmek gerekir.

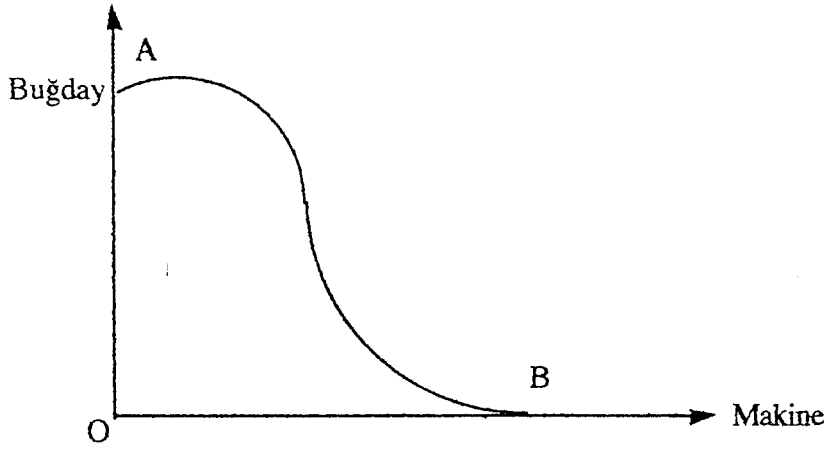
Azalan fırsat maliyetleri durumunda, üretim imkanları eğrisi orjine göre dış bükeydir.

Şekil 4: Artan verimler durumunda fırsat maliyeti.

Eğer fiyat doğrusu PP ise, üretim noktası X noktası olacaktır.

Bir malda azalan verimler, diğer malda artan verimler söz konusu olursa, AB üretim imkanlarının eğrisinin şekli orjine göre hem içbükey hem de dışbükey olabilir.

Şekil. 5: Bir malda artan diğer malda azalan verimlerin olması durumunda fırsat maliyeti.

4. HECKSCHER - OHLIN FAKTÖR ORANLARI TEORİSİ

Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükler, malların üretim fonksiyonlarının farklılığı varsayımına dayanmaktadır.

Klasik iktisatçılara göre aynı malın üretim fonksiyonlarının ülkelerde farklı olmasının nedeni, üretim faktörlerinin ülke içinde hareketliliğe sahip olmasına rağmen ülkeler arasında faktör hareketliliğinin olmaması, bu yüzden de malların işgücü maliyetleri ve bunlar arasındaki oranların ülkeler arasında değişmesidir. Çünkü üretim faktörlerinin ülke içinde hareket edip, ülkeler arasında etmemesi, üretim faktörlerinin ülke içinde kalmasına yol açacak, işgücü maliyetlerinin en düşük olduğu malların üretilmesini sağlayacaktır. Üretim fonksiyonlarının ülkelerde aynı olması durumunda malların maliyetleri aynı olacağından, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre uzmanlaşma ve dış ticaret olmayacaktır.

Üretim fonksiyonlarının farklı olması ve bu farklılığın dış ticaretin temelini teşkil etmesi, klasiklerden sonra gelen iktisatçılar tarafından tartışılmıştır. Heckscher ve sonraları Ohlin, ülkelerde aynı mallar için üretim fonksiyonlarının aynı olduğunu

kabul ederek dış ticareti, ülkelerin farklı faktör yoğunluğuna sahip olmaları ile açıklamışlardır. Her ülke farklı oranlarda üretim faktörlerine sahiptir ve ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerinin göreceli miktarları, uluslararası ticarete o ülkenin hangi sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük kazanacağını belirler. Bir ülke en fazla sahip olduğu faktörü göreceli olarak uygun bir şekilde kullanan malları ihraç, en az sahip olduğu faktörleri kullanan malları ithal edecektir. Bu durumda, gerçekleştirilen dış ticaret her ülke için kazançlı olacaktır¹³.

Teoride, iki mal, iki ülke, iki üretim faktörünün varlığı kabul edilmektedir. Ülkelerde üretim faktörlerinin homojen olduğu varsayılmaktadır. Uluslararası ticarete konulmuş herhangi bir kısıtlama yoktur ve ulaşım maliyetleri sıfırdır. Üretim faktörleri yoğunluklarına göre mallar sınıflandırılabilir. Ülkelerde üretim faktörlerinin arzı sabittir ve tam olarak istihdam edilmektedir. Ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur ve mal ile hizmet piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir. Ülkelerin mal üretim teknikleri aynıdır. Bir mal için üretim faktörü yoğunluğu bütün faktör fiyat oranlarında aynıdır. Üretim faktörleri ülke içinde hareketli, uluslararası hareketsizdir.

Nisbi üretim faktörü yoğunluğunun belirlenmesinde faktör miktarları ve faktör fiyatları belirleyicidir. Bir ülkede bir üretim faktörünün fiziki miktarının diğer üretim faktörüne oranı, yabancı ülkelerdekinden büyükse, o üretim faktörü boldur ve ülke bu üretim faktörünün bol olarak kullanıldığı malı üretmelidir. Faktör fiyatları dikkate alınarak nisbi faktör yoğunluğunun belirlenmesinde ise şu yol izlenmektedir. Bir ülkede bir üretim faktörüne yapılan ödemelerin, diğer üretim faktörlerine yapılan ödemelere oranı, yabancı ülkelerinkinden küçükse, bu üretim faktörü ülkede nisbi olarak bol bulunmaktadır¹⁴.

Teori bir çok eleştiri ile karşılaşmıştır. Bu eleştiriler genellikle kullanılan varsayımlarla ilgilidir. Teori ölçeğe göre sabit verimler üzerine kurulmuştur. Ticaret başladığında piyasanın gelişmesiyle birlikte içsel ve dışsal ekonomilerin ortaya çıkacağı, bu durumda maliyetlerin düşeceği ve ülkelerde farklı maliyetlerin oluşacağı göz ardı edilmiştir.

¹³ İŞGÜDEN - AKYÜZ, s.33.

¹⁴ İYİBOZKURT, s.34-35.

Bütün ülkelerde üretim tekniklerinin aynı olması gerçekte bağdaşmamaktadır. Teknolojik bir yeniliğin yayılması zaman gerektirmektedir. Ülkelerin aynı üretim tekniklerine sahip olduğu kabul edilse bile, bir malın faktör yoğunluğunun ülkelerdeki faktör fiyat yapısıyla bağlantılı olmaması durumunda teori geçerliliğini yitirmektedir.

Teoride varsayılan iki mal, iki ülke, iki üretim faktörü, piyasalardaki tam rekabet koşulları ve faktörlerin ülkelerarasındaki hareketsizliği gerçekte çelişki içindedir. Üretim faktörlerinin homojen olması da mümkün değildir ve bu faktörlerin ölçülebilirliğinin kabul edilmesi de zordur. Üretim faktörlerinin farklı nitelikte olması ülkelerde farklı üretim maliyetlerinin oluşmasına neden olacaktır.

Teori, arza önem veren bir yaklaşım içindedir. Üretim faktörlerinin nisbi fiyatlarının, nisbi üretim faktörü zenginliğini yansıttığı kabul edilmektedir. Oysa talep dikkate alındığında, bunun tersi bir durumla karşılaşılabilir. Örneğin, sermaye yönünden nisbi olarak zengin olan bir ülkede sermayeye olan talep fazla ise, sermayenin fiyatı nisbi olarak yüksek olabilecektir. Malların taleplerinin farklı olması sonucunda da mal fiyatları maliyetleri yansıtmayacaktır. Bu durumda teorinin özünden farklı bir ticaret yapısı ortaya çıkabilecektir¹⁵.

Heckscher-Ohlin teorisine eleştiri getiren iktisatçılardan olan Kravis, uluslararası ticaretin kaynağını, bir malın, bir ekonomide bulunmamasıyla açıklamaktadır. Ülke kendisinin üretemediği malı ya da çok pahalıya ürettiği malı dış ticaret yoluyla sağlayacaktır. Malın ülke içinden sağlanamamasının nedenleri ise, teknik ilerlemenin hızlı gerçekleşmemesi, talebe oranla doğal kaynakların yetersiz kalması ve diğer ülkeler taklit edinceye kadar yenilik yapan bir ülkeye geçici bir tekel gücü veren ürün farklılaştırılmasıdır¹⁶.

Linder ise, dış ticarete sınai mal ticareti ile hammadde ticaretini birbirinden ayırmak gerektiğini öne sürmüştür. Linder'e göre, hammadde ticareti doğal kaynakların ülkelerarasındaki farklılığından doğar ve bu tür ticarete faktör oranları

¹⁵ İYİBOZKURT, s.44-45.

¹⁶ SAVAŞ - HAN, s.209.

yaklaşımı kullanılır. Sınai mal ticaretinin miktarı ise, ülkelerdeki gelir dağılımı ve kişi başına düşen gelir düzeyi tarafından belirlenmektedir. Ülkelerin milli gelirleri birbirlerine ne kadar yaklaşırsa, talep yapıları o denli benzeyecek ve aralarındaki ticaretin hacmi o kadar artacaktır. Buna karşın, sermaye bolluğu artan bir ülke gelir artışıyla, emek bolluğu artan bir ülke gelir düşüşüyle karşılaşacağından, bu ülkeler arasında talep yapılarının farklılaşması aralarındaki potansiyel ticaret eğilimini daraltacaktır¹⁷.

Teorinin geçerliliğini belirleyebilmek için uzun yıllardan beri uygulamalı çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan en ünlü çalışma W.W. Leontief'e aittir. Leontief girdi çıktı analizine dayanarak yaptığı araştırmasında, ABD'nin dış ticaretini incelemiştir. İthalat ve ihracatta, 1 milyon ABD doları değerinde olan ve bileşimi aynı nitelikteki örnek mal gruplarını ele almış ve bunlardaki emek ile sermaye miktarlarını bulmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirirken, çeşitli hesaplama zorlukları yüzünden ithalatı değil, ithalata rakip sanayilerin ülke içi üretimlerini baz almıştır¹⁸.

Leontief araştırmasının sonucunda, ABD gibi sermaye yoğun bir ülkenin ihracatının emek yoğun, ithal ikamesi sanayilerinin ise sermaye yoğun olduğunu bulmuştur. Bulunan bu sonuç Heckscher-Ohlin Teorisi'nin tam tersini ortaya koyduğundan Leontief Paradoksu adını almıştır.

Leontief'in yaptığı çalışma bir takım eleştiriler almaktadır. Öncelikle, sermaye ve emek dışındaki doğal kaynaklar, girişken iş adamlığı gibi unsurların ihmal edilmesi çalışmayı yetersiz kılmaktadır¹⁹.

Çalışma, üretim fonksiyonları ve faktörlerin ülkelerarasında özdeş ve homojen olduğu, faktör yoğunluğunun tersine dönmediği durumlarda geçerlidir. Bu varsayımlar ise günümüzde geçerli değildir²⁰.

¹⁷ SAVAŞ - HAN, s.210-211.

¹⁸ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.46.

¹⁹ Necdet SERİN, *Kalkınma ve Dış Ticaret, Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*, Ankara Üniv. S.B.F. Yay.No.310, B.2., Ankara, 1972, s.19.

²⁰ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.47.

Yapılan çalışmada, ithalatın değil de ithal ikamesi üretiminin ele alınmış olması bir başka eleştiri konusu olmuştur. İthal etmek yerine o malı kendisi üretmek isteyen bir ülkenin, bol olarak sahip olduğu faktörü yoğun şekilde kullanması doğal olacağından, Heckscher-Ohlin Teorisi'ne karşı paradoksal bir durumdan söz edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Paradoksu çürüten diğer bir neden ise, ABD'deki işgücünün diğer ülkelerin işgücüne göre daha etkin olmasıdır²¹. Leontief'in kendisi de Amerikan işgücünün diğer ülkelerdeki işgücüne oranla 3 kat daha verimli olduğunu belirtmektedir.

N.S.Buchanan çalışmadaki sermaye ölçümünü eleştirmiş, sermaye katsayılarının güvenilir olmadığını belirtmiştir. E. Hoffmeyer, çalışmada doğal kaynakların göz ardı edilmesini eleştirmiştir. ABD'nin ithal ettiği mallarda doğal kaynak kullanımının çok olduğunu, bu durumun dikkate alınmasıyla paradoksun ortadan kalkacağını vurgulamıştır²².

5. GÜNÜMÜZDE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER

Serbest dış ticaret, gelişme yolundaki ülkelerin gelişmelerine olumlu etkiler yapmaktadır. Serbest dış ticaret altında, ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlerde ürettiği malları ihraç ederek, ülke refahlarını en yüksek düzeye ulaştırmış olacaktadırlar.

Ancak ülkelerin hangi sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirlemek zor olmaktadır. Teoriye göre, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü, kapalı ekonomi halindeyken ürettiği maldadır. Ülke kapalı ekonomi halindeyken, diğer ülkelere göre ucuz ürettiği malı ihraç etmeli, pahalı ürettiği malı da ithal etmelidir. Bu yöntemin uygulanması, ülkelerin kapalı ekonomi denge fiyatlarının belirlenmesi için veri bulunması konusundaki zorluklar nedeniyle mümkün görünmemektedir.

²¹ İYİBOZKURT, s.48.

²² KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.47.

Karşılaştırmalı üstünlükleri belirlemede 2 yaklaşım izlenmektedir.

5.1. Yurt İçi Kaynak Maliyeti

Bilindiği gibi İsrail 1960'lı yıllarda bir döviz darboğazı ile karşı karşıya kalmıştır. İsrail'li iktisatçılar, ithal ikamesi aktivitesini artırarak döviz tasarruf etmenin kaynak maliyetiyle, ihracat yaparak döviz kazanmanın kaynak maliyetini belirlemeye çalışmışlardır. İsrail'de Bruno tarafından geliştirilen bu kavram, sonraları Yurt İçi Kaynak Maliyeti adını almıştır.

Bir sektörün yurt içi kaynak maliyeti şu şekilde hesaplanabilir:

$$DRC_J = (VA_J / VA_J^{\$\$})$$

VA_J , ekonomide uygulanan nominal koruma oranları sonucu elde edilen katma değeri, $VA_J^{\$\$}$ ise serbest ticaret ile elde edilen katma değer dolar cinsinden, dünya fiyatları ile ölçülen katma değeri göstermektedir²³.

Formülde, DRC oranı hesaplanırken, ekonomide uygulanan efektif koruma oranları kullanılmakta, VA_J içinde yer alabilecek, maliyet unsuru olmayan fazla kazançlar, vergiler ve sübvansiyonlar dikkate alınmamaktadır. Hesaplama kullanılan sermayeyi kiralamanın fiyatının ve işgücü ücretinin bu kaynakları kullanmanın fırsat maliyetlerini göstermeyebileceği de gözönüne alınırsa, kaynak maliyeti belirlenirken işgücü ve sermayenin fırsat maliyetleri de kullanılarak, formülde değişiklikler yapılmalıdır.

Kavramı açıklayabilmek için, dış ticarete konu olan, ilaç, giyim ve tütün sektörlerini ele alalım. Hesaplamalar sonucu şu sonuçların elde edildiğini düşünelim.

<u>Giyim</u>	<u>İlaç</u>	<u>Tütün</u>
900	300	450

²³ Sübidey TOGAN, 1980'li yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi, No.1, Ankara, 1993, s.257.

Bu durumda giyim sektöründe 1 dolar kazanmanın kaynak maliyeti 900 TL, ilaç sektöründe 300 TL, tütün sektöründe ise 450 TL'dir. Kullanılan kaynakların, giyim sektöründen diğer sektörler kaydırılmasının mümkün olduğunu kabul edersek, 900 TL'lik kaynağı giyim sektöründen ilaç sektörüne kaydırırsak, ilaç sektörünün üretimi 3 dolar kadar, tütün sektörüne kaydırırsak, tütün sektörünün üretimi 2 dolar kadar artacaktır. Sektörler arasında kaynak kaydırmanın DRC değerlerini etkilemediği durumda ilaç sektöründe net kazanç 2 dolar, tütün sektöründe 1 dolar olacaktır. Dolayısıyla kaynak dağılımının değiştirilmesiyle net kazanç sağlamak mümkündür. Kaynakların bir sektörden diğer sektöre kaymasından DRC değerleri etkilenecek ve kaynak dağılımındaki optimalite, sektörler arasında DRC değerleri eşitlenene kadar sürecektir.

5.2. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler

Bazı iktisatçılar, bir ülkenin mal ya da sektör bazındaki ihracatının yapısının, o ülkenin karşılaştırmalı avantajlarını, ithalatının yapısının ise o ülkenin karşılaştırmalı dezavantajlarını yansıttığını ileri sürmektedirler. Yani bir malın ticaret dengesi artı ise, ülke o malda karşılaştırmalı üstünlüğe, eksi ise karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

Bu yöntem ile karşılaştırmalı üstünlükleri amprik olarak belirleyen ilk (iktisatçı) araştırmacı Liesner'dir. İngiltere'nin Avrupa Ortak Pazarı karşısında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörleri belirlemek istemiş ve karşılaştırmalı üstünlüğü;

$RCA1_j = X_j / X^{aj}$ endeksi ile ölçmüştür.

Burada X_j ülkenin j malı ihracatını X^{aj} ise ortak pazar ülkelerinin j inci mal ihracatını göstermektedir.

Balassa ise karşılaştırmalı üstünlüğün;

$RCA2_j = (X_j / X) / (X_j^a / X^a)$ şeklinde ölçülebileceğini ifade etmektedir²⁴.

²⁴ TOGAN, s.262.

Burada, X ülkenin toplam ihracatını, X^a ise ortak pazar ülkelerinin toplam ihracatını göstermektedir. Sonuçta ülke ticaret dengesi (+) yönde olan malları ihraç ederek, dış ticarettten kârlı çıkacaktır.

II. İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞMENİN KALKINMAYA ETKİSİ

İthal ikameci sanayileşme politikasının doğurduğu sorunlar karşısında ihracata dönük sanayileşme politikası benimsenmiştir. İthal ikameci sanayileşme politikası yüksek koruma ile düşük verimli çalışan, rekabet gücü düşük, yüksek maliyetli ekonomiler yaratmıştır. Oysa ihracata dayalı sanayileşme politikası, rekabet gücü yüksek, dünya piyasalarına açık, yüksek verimle çalışan sanayiler geliştirmeyi amaçlar ve bu tür sanayileşme karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine dayanır.

1. İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞMENİN KALKINMAYA OLUMLU ETKİSİ

İhracata dönük sanayileşme sonunda ihracat sektöründe oluşan gelişmeler ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratarak gelişmeyi uyarıcı bir rol oynar.

Pazar darlığı, az gelişmiş ülkelerin temel sorunlarından biridir. Bu ülkelerde pazarın dar oluşu, bazı endüstrilerin kurulamamasına kurulanların da optimum ölçek kapasitesinin altında çalışmasına neden olmaktadır. İhracat amacıyla üretim yapan işletmeler geniş bir dış piyasayla karşı karşıya oldukları için, optimum kapasiteyle üretim yapma olanağına ulaşabilirler. Maliyetlerin düşmesi ve üretimde etkinlik gerçekleşir²⁵. İç piyasaya ucuz mal sunulması sonucu iç talebin giderek artması ve ekonomik gelişmenin hızlanması söz konusu olabilir.

²⁵ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Turan Kitabevi, B.2, Ankara, 1978, s.502.

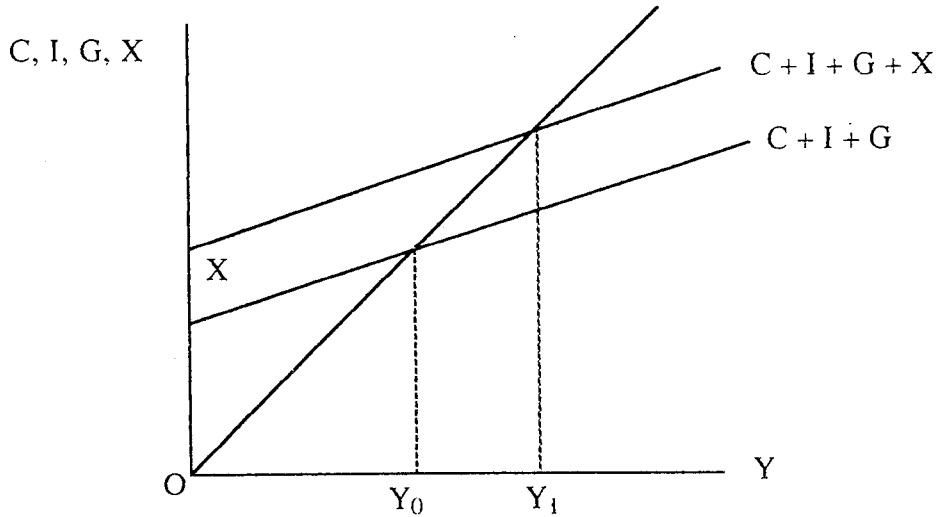
İhracat artışı önce ihracata yönelik üretimi arttırarak ekonominin üzerinde olumlu etkide bulunur. Ancak, ihracat artışının kalkınmaya ne ölçüde olumlu etki yapacağı konusunda önemli olan ve değişik ihraç ürünlerindeki değişik tip üretim fonksiyonları ile yakından ilgili, ikincil etkileri de vardır. Örneğin, değişik ihracat ürünleri üretimindeki değişik girdi katsayılarının varlığı, değişik gerisel bağılıklar yaratır. İhracat sektörü üretiminde bir gelişme olması durumunda, üretimdeki girdi katsayılarına ve bağılıklara bağlı olarak diğer kesimlerde de üretim artar. İhracat sektöründe, üretim azalan maliyetlerle gerçekleştiriliyorsa, üretim maliyetleri düşerek ekonomideki reel geliri yükseltir²⁶.

İhracat artışı milli gelir seviyesini yükseltir. Açık bir ekonomide ihracat doğrudan toplam talep miktarını arttırır. Çünkü ihracatla birlikte, ülkede üretilen mal ve hizmetler ile bazı üretim faktörleri yabancı ülkeler tarafından talep edilmektedir.

Bir ülke ekonomisinde oluşan efektif talebe, ihracatı ekleyerek açık bir ekonomide milli gelir denge eşitliğini;

$$Y = C + I + G + X \text{ şeklinde yazabiliriz.}$$

Burada C = özel tüketim talebini, X = ihracatı, I = özel yatırım talebini, G = kamu talebini göstermektedir.

Şekil. 6: Dış ticaret - Milli gelir ilişkisi.

²⁶ KARLUK, Türkiye'de İhracata Yönelik ..., s.43.

İhracat yabancı ülkelerin talebinden oluştuğundan, bir ekonomideki ihracatı milli gelir düzeyinden bağımsız düşünebiliriz. Bu yüzden, toplam talep fonksiyonuna ihracat eklendiği zaman fonksiyon sadece paralel olarak yukarı kaymıştır. Buradaki kayma miktarı, ihracat miktarına bağlıdır.

Şekilde milli gelir denge düzeyi Y_0 'dan Y_1 'e yükselmiştir. Görüldüğü gibi, ihracat kendisinden daha fazla gelir artışı yaratmıştır. Nedeni, ihracatın, çarpan etkisiyle milli geliri, ihracat çarpanı kadar artırmasıdır. Burada ihracat çarpanı;

$$k = \frac{\Delta y}{\Delta x} \text{ olmaktadır.}$$

İhracat sektöründeki gelişme, ekonomide efektif talebi artırarak diğer mallara olan talebi de artırır. İhraç malının üretiminde kullanılan faktörlere olan talebi de artırarak, faktör gelirlerinin yükselmesini sağlar.

İhracat nedeniyle hem ihracat kesiminin, hem de dolaylı olarak diğer ekonomik kesimlerin gelişmesi, dışsal ekonomiler yaratır. Özellikle sanayi dallarında bu olumlu gelişmeler daha çok görülür. Oluşan dışsal ekonomiler ülkede, gelir artışı, sanayileşme ve istihdam hacminin artırılması gibi olumlu etkiler yapar²⁷.

İhracat endüstrilerinin dış dünyaya açılmaları dolayısıyla, kalite, pazarlama, rekabet koşulları bakımından gelişmeler sağlanır. Uluslararası rekabetin yaratacağı baskılar girişimcileri daha etkin yöntemler kullanmaya, teknolojik gelişmelere teşvik eder.

Kalkınma yolundaki ülkeler, ihtiyaç duydukları makine, teçhizat ve bir kısım ilkel maddelerle tüketim maddelerinin bir kısmını ithalatla karşılamak durumundadırlar. Ülkelerin ihracatı, bu gereksinimlerin karşılanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. İhracat gelirlerinin miktarı, o ülkenin belli bir yıldaki ithalat kapasitesini belirlemektedir. Bu yüzden, büyük çaplı kalkınma yatırımlarının dış finansmanının sağlanması, yüksek bir kalkınma hızı gerçekleştirilmesi için, ihracat gelirlerinin hızla artırılması gerekmektedir.

²⁷ SAVAŞ - HAN, s.223.

İhracat artışının ekonomide olumlu etkiler sağlayabilmesi için, ekonomide bazı şartların varlığı gereklidir. İhracat ile sağlanan gelirin az bir kısmı tüketime gitmeli daha fazlası verimli yatırımlara ayrılmalıdır. İhracatın genişlemesi, üretim fonksiyonları üzerinde olumlu değişiklikler yaratmalıdır. İhracat sektöründeki gelişmenin, istihdam ve reel gelir üzerinde olumlu ve dolaysız etkisi olmalıdır. İhracat sektörünün diğer sektörlerle önsel ve gerisel bağılıkları yüksek olmalıdır. İhracattan sağlanan gelir uzun bir süre dalgalanmadan kalabilmelidir. Bu şartların varlığı durumunda, ihracat artışının kalkınmada olumlu etkisi olacaktır.

2. İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞMENİN KALKINMAYA OLUMSUZ ETKİSİ

Ekonomik kalkınmayı, ihracata dayalı sanayileşme ile gerçekleştirmeye çalışmanın sakıncalı olduğunu savunan iktisatçılar da vardır. Bunlara göre, dış ticarete dayalı bir ekonomik kalkınma, günümüzde geçerli değildir. Geçen yüzyılda, dış ticaret ile kalkınma, yeni yerleşilen ve zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerde olumlu gelişmeler sağlamıştır. Bunun dışındaki ülkelere pek de yarar sağlamamıştır. İhracat artışının ekonomide olumlu etki yapabilmesi için, ihracat ürünlerinin ülke içindeki arzının esnek olması ve dış talebinin devamlı gelişmesi gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerin ihracatı geleneksel ürünlerin ihracatına dayanmaktadır ve geleneksel ihracat ürünlerinin hem iç hem dış talep esneklikleri düşük olduğundan, ihracatı arttırarak ekonominin kazanç sağlaması zordur.

Nurkse, gelişme yolundaki ülkelerin ihracatlarındaki artışın yavaş olmasını şu nedenlere bağlamaktadır: Gelişmiş ülkelerin toplam hasıllarında hizmet sektörünün payı artmaktadır, hammaddeye olan talepleri düşmektedir. Gelişmiş ülkelerde bazı artık maddeler ikinci kez üretimde kullanılmaktadır. Tarımsal koruyuculuk önlenememektedir. Tarımsal ürünlerin çoğuna olan tüketici talebinin gelir esnekliği düşme eğilimi göstermektedir. Bir çok ilkel ürünün yerine kullanılabilir sentetik maddeler üretilmektedir²⁸.

²⁸ KARLUK, *Türkiye'de İhracata Yönelik ...*, s.52-54.

İhracata dayalı sanayileşme modelinin, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına olumlu etki yapabilmesi için, arz yönünden, söz konusu ülkelerin dış rekabete dayanıklı mallar üretmesi, talep yönünden de, üretilen bu malları alabilecek ülkelerin takip edecekleri dış politikaların ülke yararına olması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ürettiği malların çoğuna alıcı durumunda olan gelişmiş ülkelerin, bu mallara uyguladıkları gümrük vergileri ve vergi dışındaki kısıtlamalar, talep yönünden bir engel oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkeler, gelişme yolundaki ülkelere ithal ettikleri sanayi ürünlerine karşı düşük nominal koruma oranları uyguluyor görülmektedir. Gerçekte ise, çok yüksek efektif koruma oranları uygulamaktadır. Yeni korumacılık olarak tanımlanan bu önlemlerin nedeni olarak da, gelişmekte olan ülkelerdeki işsizlik ve ekonomik durgunluk gösterilmektedir²⁹

Bazı iktisatçıların, özellikle Myint'ın görüşlerine göre ihracat için üretim yapan ve dış pazara açılan ekonomide ihracat sektörü, ekonominin diğer gelişmemiş sektörleri tarafından çevrelenmektedir. İhracat sektörü hızla gelişmektedir ve ihracat için üretim hızla artmaktadır. Ancak bu durum ekonominin diğer kesimlerine yansımamaktadır. Yani ihracata yönelik üretim yapılması, diğer sektörlerin ihmeline yol açmaktadır. Myint'a göre dış ticareti gelişmekte olan ülkeler için incitici yapan, ihraç mallarına bağımlılıkları değil, nüfus baskısı nedeniyle iç pazara ağırlık vererek, ihraç sektörlerinde gerekli atılımı yapamayışlarıdır³⁰.

Myrdal'a göre sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler ticarete başladıklarında, pazar güçleri gelişmekte olan ülkeler aleyhine gelişmeler yaratmaktadır.

İhracata yönelik sanayileşme modelini benimseyen ülkeler için dış dünyadaki değişimler büyük önem taşımaktadır. Milli gelirinin büyük kısmını ihracattan elde eden ve gelişmesini ihracat artışına bağlayan bir ülkede, ihraç ürünlerinin üretiminde yada ihracatında meydana gelebilecek bir dalgalanma, tamamıyla ihracata bağımlı olmak, kalkınma açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

²⁹ Cem ALPAR, **Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, A.İ.T.İ.A. Yay.No.195, Ankara, 1982, s.111-112.

³⁰ YILMAZ, s.189.

III. EKONOMİK KALKINMADA DIŞ AÇIK VE DÖVİZ DARBOĞAZI SORUNU

Bir ülkenin dış ticaret açığı, dış ticarete konu olan kalemleri oluşturan ithalat ve ihracat arasında, ithalat kalemindeki fazlalığı gösterir. Mal ithalatıyla birlikte cari işlemler hesabında yer alan döviz kaybettirici kalemleri toplam ithalat, mal ihracatıyla birlikte cari işlemler hesabında yer alan döviz getirici kalemleri toplam ihracat olarak düşündüğümüzde, toplam ithalatın, toplam ihracattan fazla olması durumunda bir dış açık mevcuttur.

Dışa açık bir ekonomide herhangi bir milli gelir düzeyinde, $I + X = S + M$ eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Burada, X = toplam ihracat, M = toplam ithalat, I = toplam yatırımlar, S = toplam tasarruflardır. $M > X$ olması durumunda ekonomide dış açık gerçekleşecektir. $I + X = S + M$ eşitliğinin sağlanmış olması, dış açığın olmadığını göstermez. $M > X$ olabilir ama bu farkı kapatacak ölçüde $I > S$ varsa, genel eşitlik yine sağlanmış olur. Tasarruf ve yatırım ilişkisine dayanarak cari işlemler dengesi konusunda şu söylenebilir. Ülkenin iç tasarrufları iç yatırımlarına eşitse, cari işlemler dengededir. İç tasarruflar iç yatırımları aşıyorsa, cari işlemler dengesi fazla vermekte, iç yatırımlar iç tasarrufları aşıyorsa, cari işlemler dış açık vermektedir. İç tasarrufların iç yatırımları aşması ülkenin dış yatırım yapması, iç yatırımların iç tasarrufları aşması ülkenin sermaye girişi yoluyla dış dünyadan tasarruf kullanması anlamına gelir. İç tasarruf yatırım dengesiyle cari işlemler dengesi arasındaki bu ilişki, ekonominin kaynak dengesi diye isimlendirilmektedir³¹.

Bir ülkenin dış ticareti dengede olduğu halde, uluslararası hizmet ödemeleri ve dışarıya yapılan transferler, dışarıdan sağlanan hizmet gelirleri ve dışarıdan elde edilen transferlerden çok olduğu için de dış açık ortaya çıkabilir. Dış açığın karşılıksız transferler yüzünden ortaya çıkması durumunda, ülkenin dışarıya sermaye ve faiz ödemeleri yaptığı yada dış yardım yaptığı düşünülebilir³².

³¹ Figen GEVELİ, *Dış Açık Sorunu ve Türkiye Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sosyal Bil. Ens., Eskişehir, 1995, s.50.

³² KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.422.

1. DIŞ AÇIĞIN NEDENLERİ

Yatırımların artması, bir ülkenin ekonomik kalkınmasında büyük önem arz etmektedir. Azgelişmiş ülkeler başlangıçta ihtiyaç duydukları yatırım mallarının çoğunu ithalat ile karşılamak zorundadırlar. Söz konusu ülkelerin ihraç malları genelde ilkel ürünlere ve bir kaç mal grubuna dayandığından, ihracatın ithalatı karşılaması pek mümkün olmamaktadır. Bu durumda giderek genişleyen bir dış açık söz konusudur.

Kalkınmaya başlayan ülkelerde milli gelir arttıkça ithalat eğilimi hem ortalama hem de marjinal olarak artmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerin lüks, kaliteli ve çeşitli malları gelişme yolundaki ülkelere yayılmakta ve zaten bu ülkelerde kuvvetle hissedilen gösteriş etkisiyle, tüketim hızla artmaktadır. Yatırım malları ithalatına eklenen bu tüketim malları ithalatı, milli gelir artışına paralel bir şekilde artmakta, ülkenin ihracatının bu artışı sağlayamamasıyla birlikte, ülkede bir dış açık sorunu oluşmaktadır³³.

İhracat sektörünün de, dış açık üzerinde bazı olumsuz etkileri vardır. Milli gelir arttığında yurt içi talebin büyük kısmı ihraç mallarına yönelir. Azgelişmiş ülkelerde zaten gelişmemiş olan ihraç sektörü üretiminin büyük bir kısmı yurt içi tüketime gideceğinden, ihracat azalır. İhracatın azalması, ithalatı daha da artırır. İhracat artışı $\frac{I}{m + s - i} \Delta x$ kadar gelir artışına yol açar. Bu artışın $m(\Delta y)$ kadar kısmı ithalata gider. Sonuçta ithalatın ihracatı aşmasıyla dış açık sorunu meydana gelir.

Ekonominin bünyesinden kaynaklanan yapısal nedenler de dış açığın oluşumunda etkilidirler. Enflasyon bu nedenlerden biridir. İçeride fiyatların şiddetle yükselmesi, resmi kurların sabit tutulması durumunda ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle sonuçlanır. Aşırı değerlendirme, yabancı para cinsinden ihracatı pahalılaştırdığından, ihracat gelirlerini azaltıcı bir etki yapar. Aynı zamanda ulusal para cinsinden nisbeten ucuzlayan ithal mallarının talebini uyarıcı bir etki yapar. Enflasyonun dış açığa yol açtığı fikri genelde kabul görmüştür. Eğer bir ülkedeki enflasyon oranı diğer ülkelere büyükse, enflasyonun türü maliyet enflasyonu da

³³ SAVAŞ, s.238.

olsa, talep enflasyonu da olsa, ülkede ithalat ve ihracat mallarının talebini artırarak, dış açığın oluşumuna neden olacaktır³⁴.

Bir ülkede hammadde yönünden dışa bağımlılığın yüksek olması dış açık nedeni olabilir. Bu durumdaki ülkeler, dünya hammadde fiyatlarındaki artışlardan şiddetle etkilenirler. 1973-1974 petrol bunalımından sonra petrol fiyatlarının çok yükselmesi ve dış ticaret hadlerinin petrol ithalatçısı ülkelerin aleyhine dönmesi bu ülkelerde dış ödemeler açığı sorunu yaratmıştır.

Ülke ekonomisinde görülen dalgalanmalar da dış açık sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik şartlar sürekli bir değişim halindedir. Refahın ardından, milli gelir, istihdam ve tüketimde azalmalar görülürken sonra tekrar bir canlanma yaşanmaktadır. İktisadi dalgalanmalar, dünyadaki sanayileşmiş ülkelerin özelliklerinden birisi haline gelmiştir ve söz konusu ülkelerin dış dengeleri açısından önemli etkiler yapmaktadır. İktisadi dalgalanmanın genişleme aşamasında gelir ve harcamalar artıp fiyatlar yükseleceğinden ödemeler bilançosu açık verir. Daralma aşamasında ise bu faktörlerde tersine bir gelişme görülür ve ödemeler bilançosunda fazlalıklar oluşur. Dalgalanmalar boyunca dış ticaretteki açık ve fazlalık birbirlerine eşitleniyorsa, ödemeler bilançosu dengeye gelebilir³⁵.

Dış dengeyi bozan bazı arızî faktörler de vardır. Bu faktörler aniden ortaya çıkar ve ilgili ülkelerin denetimleri dışındadırlar. Bu faktörlerden bazıları olumsuz koşullar ortadan kalkınca, kendiliğinden yok olur ve böylece dış denge üzerindeki baskı giderilmiş olur. Bazıları ise daha kalıcı etkiler yapabilir. Dünya hammadde fiyatlarındaki artışlar bu grupta düşünülebilir. 1973-1974'de petrol fiyatlarının OPEC tarafından 4 kat artırılması sonucu petrol fiyatlarındaki artış, ithalatçı ülkelerde satın alma gücünü büyük ölçüde yok etmiş, olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Batı pazarlarının daralması ihracatı sınırlamış, diğer yandan dış ticaret hadlerini daraltmış, bir yandan reel gelir kayıpları yaratmıştır. Durgunluğun yayılmasıyla birlikte, bu ülkelerde fiyat artışları ve işsizlik tırmanmış, yatırımlar duraklamıştır. Arızî faktörler arasında

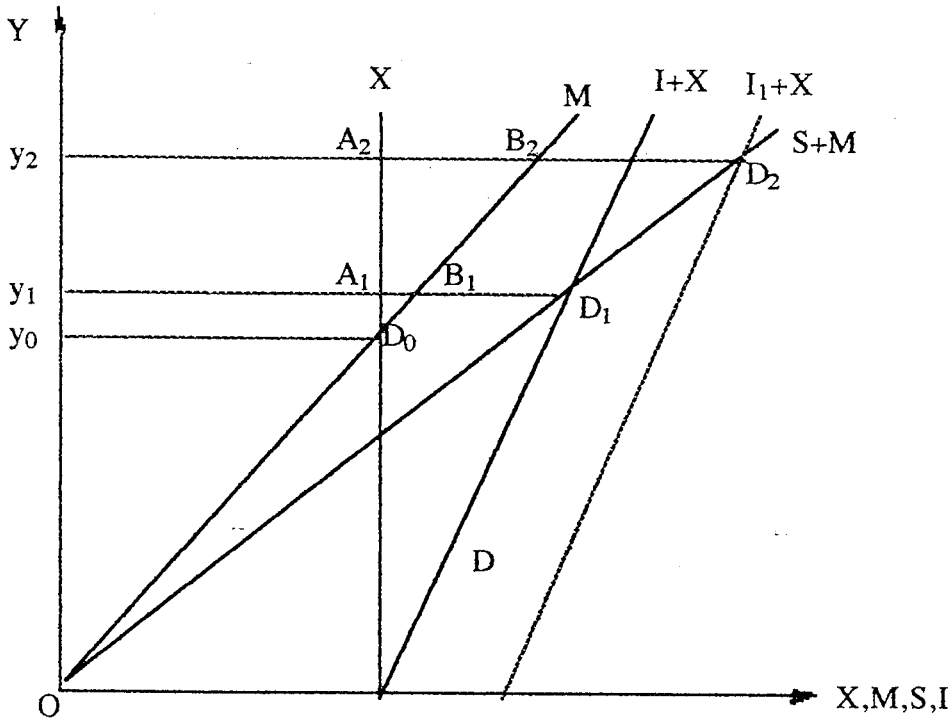
³⁴ GEVELİ, s.52.

³⁵ GEVELİ, s.62.

sayabileceğimiz savaşlar, kuraklık, önemli bir sanayi dalında yapılan grev, kötü hava şartları, mahsul yetersizliği de ihraç ve ithal edilecek mal miktarında değişmelere yol açarak, dış açık sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir³⁶.

2. KALKINMA ve DIŞ AÇIK İLİŞKİSİ

Kalkınma yolundaki ülkeler açıkladığımız nedenlerle, dış ticaret açığı ile karşılaşmaktadır. Kalkınmayla birlikte, dış ticaret açığının kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkması bir anlamda kalkınma hızının, dış ticaret açığının nedenlerinden biri olarak görülmesine yol açmaktadır.

Şekil. 7: Genişleyen Dış Açık.

Bir ekonomide yapılan ihracat, milli ekonomi içinde belirlenemediğinden, çizimde ihracat fonksiyonu (X), cari işlemler hesabındaki tüm kredileri de kapsayan şekilde milli gelire (y) paralel, otonom bir kalem olarak çizilmiştir. İthalat (M) dahili

³⁶ GEVELİ, s.64-65.

yatırımlar (I) ve tasarruflar (S) milli gelir seviyesine bağlı olarak artacağından, bir doğru olarak çizilmiştir. Kolaylık sağlamak amacıyla da, marjinal ve ortalama tüketim eğilimleri birbirine eşit ve dönem boyunca sabit varsayılmıştır. Aynı varsayım, marjinal ve ortalama ithalat eğilimleri için de kabul edilmiştir.

Milli gelir y_0 'dan y_1 'e çıktığında, açık bir ekonomide milli gelir dengesini ifade eden $(I+X = S+M)$ eşitliği D_1 noktasında sağlanmaktadır. Ancak bu denge A_1B_1 kadar bir dış açığa katlanılarak sağlanmaktadır. Milli geliri y_2 'ye çıkarmak istediğimizde, milli gelir dengesi D_2 noktasında gerçekleşecek ve bu durumda A_2B_2 kadar, daha fazla bir dış açıkla karşılaşacaktır. y_0 milli gelir düzeyinde $S=I$ eşitliği sağlanmaktadır ancak y_1 ve y_2 denge gelir düzeylerinde giderek bozulan $I>S$ durumu vardır. Nedeni de; $M>X$ olmasıdır. Yani dış açık büyürken yatırımlar artmakta bunun sonucunda milli gelir yükselmektedir.

Görülmektedir ki, kalkınma yolundaki ülkeler, kaçınılmaz bir dış ticaret açığı ile karşılaşmaktadırlar. Kalkınma ile sağlanan milli gelir seviyesi, dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır. Bu olguya dış ticaret açığının genişlemesi denilmektedir³⁷.

Dış açığın nedenlerini incelerken değindiğimiz gibi, ihracat artışı milli gelir seviyesinde artışa yol açarken bu artış ithal eğilimine bağlı olarak ithalatı kamçılar. Artan gelir seviyesi sonucunda, marjinal ve ortalama ithalat eğilimi de artar. Çünkü gelişme yolundaki bir ülkede gelir artışı kişilerin taleplerini çeşitlendirmekte ve fazlalattırmaktadır. Tüketim içinde ithalat mallarının payı giderek artarken, dış ticaret açığı da giderek büyümektedir. Ayrıca ülkedeki gelir artışı, yurt içinde ihraç mallarına yönelik talebi arttırabilir. İhracat artışı milli geliri, çarpan katsayısına bağlı olarak artırır. $\Delta Y = \frac{1}{m+s-i} (\Delta X)$ ihracat artışının sonucunda ortaya çıkan gelir artışının, marjinal ithalat eğilimi kadar olan kısmı tekrar ihracata gider. Uyarılmış ithalat $M(\Delta Y) = \frac{m}{m+s-i} (\Delta X)$ olur. Dış ticaret açığı ihracat yoluyla kapatılmak istendiğinde, şekildeki duruma göre, ihracat sadece dış ticaret açığının kendisi kadar (A_2B_2) değil, bu açıktan $\frac{m}{m+s-i} (A_2B_2)$ kadar fazla arttırılmaktadır.

³⁷ KARLUK, Uluslararası Ekonomi ..., s.139.

Dış açığın kapatılması için, ihracat endüstrilerindeki yatırımların, üretimlerin artırılması ve ithalatın kısılması şeklinde bir çözüm yoluna gidildiğinde yatırım kaynaklarının bir bölümünün, ihracat endüstrilerine aktarılması gerekmektedir. Bu yatırımların diğer sektörlerdeki verimlilikleri daha yüksek olabileceğinden, sosyal alternatif maliyetleri yüksek olabilir. İthalatın kısılması sonucunda, yatırım mallarının arzı daralıyorsa dolayısıyla fiyatları yükseliyorsa, bu durum ülke kalkınmasına olumsuz etki yapabilir. Böyle bir durumda kalkınma amaçları ile dış açıkların kapatılması arasında bir çatışma oluşabilir³⁸.

3. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE OLUMLU ETKİLERİ

Bir ekonomide dış açığın varlığı, dış açığın finanse edilebildiğini, ülke vatandaşlarının yabancılara karşı ödemelerini ve finansal yükümlülüklerini yerine getirdiklerini gösterir. Dış ödemelerdeki dengesizlik, finanse edilebildiği için vardır denilebilir. Bir ülkenin, cari işlemler açığını kapatabilmesi bir başarı olarak kabul edilebilir. Bu durum dış ülkeler ya da kredi açan kuruluşlar tarafından olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Bu durum, söz konusu ülkelerin, daha sonraki zamanlarda oluşabilecek kredi taleplerinin olumlu karşılanmasını sağlayabilir.

Bir ekonominin dış açık vermesi, dış açık nasıl karşılanırsa karşılansın, ülkenin GSMH'sına net bir katkı yapıldığı anlamına gelir. Yani ülkenin toplam kaynakları GSMH+dış açık kadar olur. Bu, ekonominin kendi kaynaklarıyla yapılabileceğinden daha fazla yatırım yapabilme gücünün varlığını ortaya koyar. Böylece ekonomide iç tasarruflar artırılmadan, net bir dış katkı yoluyla toplam tasarruflar artırılabilir. Bu etkiye dış açığın tasarruf etkisi denir³⁹.

Dış açığın bir diğer olumlu etkisi de, dönüşüm transformasyon etkisidir. Ekonomik gelişmesini tamamlayamamış bir ülke yapacağı yatırımlar için gerekli olan

³⁸ GEVELİ, s.60.

³⁹ SAVAŞ - HAN, s.225.

sermaye mallarının hepsini kendisi üretemeyecek, bir kısmını ithal etmek durumunda olacaktır. Ülkenin döviz gelirleri bu ithalatı karşılayamayacak durumdaysa, ülke içi tasarruflar yatırıma dönüştürülemez. Bu yüzden cari işlemler hesabının açık vermesi, ülkenin kendi döviz gelirleri ile gerçekleştirilebileceğinden daha çok yatırım yapılmasını sağlayacaktır⁴⁰.

4. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE OLUMSUZ ETKİLERİ

Bir ülkede cari işlemler açığının büyümesi, yabancı dövizlere olan talebi artıran rol oynar. Bu durumda ülkenin parası giderek değer yitirir. Mali ortamda meydana gelen bu değişiklikler, döviz kuru tahminlerinde değişmelere neden olur.

Ödemeler dengesinin sürekli açık vermesi sermaye piyasasına olumsuz etki eder. Açığın küçültülmesi için ithalata kısıntı koyulursa, koyulan kısıntı dış ticaretin gelişimini engeller, yabancı firmalarla olan ilişkileri zedelenir.

Dış açık veren ülke, ithalatı gittikçe artan, rekabet gücünden yoksun bir ülkeyse, yaptığı ithalatın karşılığını dış borçlanma ile ödeyecektir. Giderek artan dış borçların ise ekonomiye olumsuz etkileri olacaktır. Dış borç alımına sıkça başvurulması durumunda o ülkenin parasına karşı bir güvensizlik başlayacaktır.

Ödemeler dengesi açığının enflasyonun bir sonucu olduğu durumda, krizi çözmek için deflasyona başvurmak, yani kredileri kısıtlamak, hükümet harcamalarını kısmak, vergileri arttırmak, sonuç olarak da toplam talebi azaltmak, ekonomik büyümeyi sınırlar. Deflasyonist önlemler ihraç mallarının üretimini de etkileyerek, düşürür. Dolayısıyla atıl kapasite ve işsizlik başlar⁴¹.

Bir ülkede para miktarının artması sonucu meydana gelen enflasyonist baskı fiyatlar genel seviyesini yükseltirken, dış ülkelerde fiyat yükselişleri daha yavaş bir

⁴⁰ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.423.

⁴¹ GEVELİ, s.60.

seyir izlerse, ülkede ihrac malları pahalılaşıp, ithal malları ucuzlamıştır. İhracatı arttırmak için milli paranın dış değeri düşürülür yani devalüasyon gerçekleştirilir⁴². Bu ise refah kaybına yol açacaktır. Birçok iktisatçı, devalüasyonun dış ödemeler sorununa kalıcı bir çözüm getiremeyeceğini kısa dönemde ihracat artsa bile, devalüasyon sonucunda oluşacak enflasyonist baskı nedeniyle döviz kurlarının değıştirilmesi sonucunda sağlanan avantajlı durumun kısa süre ortadan kalkacağını vurgulamaktadır. Devalüasyon, ticaret oranlarını ülke aleyhine çevirebilir. Aynı miktar ithal malını daha fazla ihracat ile temin etmek gerekse, ticaret oranları, devalüasyon yapan ülke aleyhine döner. İthal mallarının fiyat esnekliği çok az, ihrac mallarının fiyat esnekliği fazlaysa böyle bir durum ortaya çıkabilir.

Bütçe açığı ve genişletici maliye politikasının neden olduğu, net ihracattaki azalma, ekonomik analize yeni bir kavram sokmuştur. Bu kavram, esnek döviz kuru sisteminin uygulandığı dışa açık ekonomilerde gözlenen, uluslararası dışlama etkisidir. Bu etki şöyle oluşmaktadır; genişletici maliye politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan hazine borçlanmaları faiz oranlarını yükseltir. Faizlerin yükselmesi, ülkeye yönelik sermaye akımlarını artırır. Sonuçta ortaya çıkan döviz arzındaki reel artış, döviz kurlarının düşük değerlendirilmesine neden olur. Bu ülke parasının aşırı değerlenmesi demektir. Bu durumda ihracat azalırken, ithalat cazip hale gelmekte sonuçta net ihracatta azalma olmaktadır. Bu azalma milli geliri de azaltmakta ve refah kaybı oluşmaktadır⁴³.

5. DÖVİZ DARBOĞAZI SORUNU

Kalkınma yolundaki bir ülkede öncelikle yatırımların hızla artırılması gerekmektedir. Yatırımlar için gerekli olan sermaye malları büyük ölçüde ithalat ile elde edilmek zorundadır. İthalatın karşılanması için gerek duyulan dövizin sağlanamaması az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarında büyük bir engel teşkil

⁴² Rıdvan KARLUK, "Türkiye'de Devalüasyonlar", Ankara Ticaret Odası Dergisi, Ankara, Nisan 1973, s.72.

⁴³ GEVELİ, s.75.

etmektedir. Kalkınma ile birlikte, ithalatın yapısı sermaye malları aleyhine genişlemektedir. Azgelişmiş ülkelerin döviz gelirlerinin büyük çoğunluğu birkaç temel ilkel ürün ihracatının gelirlerinden oluşmakta bu gelirler de ithalatı karşılayamamaktadır.

Yurt içi tasarruf artışı ile döviz artışının sağlanabileceği düşünülebilir. Çünkü tasarruf artışı ithalat üzerinde azaltıcı bir etki yaparken, ihraç edilebilir mal arzını arttıracaktır⁴⁴. Ancak gelişmemiş ülkelerde bu durumun gerçekleşmesi zordur. Bu ülkelerin ithalatlarında tüketim malları büyük bir yer kaplamaktadır, tasarruf artışı ithalatı gerekli ölçüde azaltmamaktadır. Aynı zamanda yurt içi tüketimi azaltarak, ihracat için arz fazlası sağlamaya çalışmak da döviz gelirlerinin aynı ölçüde artacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü azgelişmiş ülkelerin ihracatlarının mal çeşitliliği azdır ve ihraç mallarının talep esnekliği düşüktür.

Kalkınma çabasındaki ülkelerde uygulanan gümrük ve döviz politikaları ile yatırım politikaları, döviz darboğazı oluşumunda etkilidir. Döviz kurunu gerçekçi seviyesinin üstünde tutarak, kaynakları ihracat sektöründen ithal ikamesi sektörüne kaydırıcı bir tutum izlemek, ithalatı kısıtlayıp yurt içi kaynak dağılımını olumsuz etkilemek, kısa dönemde ihracatı gerçekleştirebilecek ve olgunlaşma süresi daha kısa yatırımlar yerine, ithal malına dayalı, olgunlaşma süresi uzun yatırımları seçmek döviz açığını arttırıcı etkiler yaratmaktadır⁴⁵.

Görülüyor ki, gelişme yolundaki ülkelerin ihracatlarının ithalatlarını karşılayamaması sonucu düştikleri döviz darboğazı, bu ülkelerin kalkınmalarını tasarruf açığından bağımsız olarak engellemektedir.

IV. KALKINMA VE DIŞ TİCARET HADLERİ

Dış ticaret hadleri, dış ülkelere yapılan ticaret birimi başına düşen kazanç veya kaybı ifade etmektedir. Azgelişmiş ülkelerin ithalat kapasitesinin büyüklüğü, hem

⁴⁴ SAVAŞ, s.239.

⁴⁵ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.141.

ihracatın miktarına hem de ihraç malları fiyatlarıyla ithal malları fiyatlarının nisbi büyüklüğüne bağlıdır. Bu yüzden dış ticaret hadlerinin kalkınma üzerindeki etkileri konusunda önemle durulmaktadır. Dış ticaretin az gelişmiş ülkelerin milli gelirleri içinde büyük bir paya sahip olması ve ticaret hadlerindeki değişmelerin ülkelerin sermaye birikimini ve toplumsal refahı etkilemesi, dış ticaret hadleri ile kalkınma arasındaki ilişkilere önem verilmesinin nedenleri arasındadır.

1. DIŞ TİCARET HADLERİNİN TANIMI

Dış ticaret hadleri, belirli bir başlangıç dönemine göre, ihraç edilen ve ithal edilen malların nisbi fiyatlarındaki değişme sonucunda, ticaretten elde edilen kazançları veya uğranılan kayıpları ifade eden bir kavramdır. Kavramla ulaşılmak istenen sonuç ekonominin dış ticaretten kazançlı çıkıp çıkmadığının anlaşılmasıdır.

Ekonomi teorisinde kullanılan birçok ticaret haddi kavramı vardır.

Net Değişim Ticaret Haddi; $N = \frac{P_x}{P_m}$ şeklinde ifade edilir. P_x ihrac fiyatlarının indeksini, P_m ithal fiyatlarının indeksini gösterir. P_x 'deki artışın P_m 'dekinden fazla olması ya da P_m sabitken P_x 'in artması, net değişim ticaret haddinin ülke yararına değiştiğini gösterir. En çok kullanılan ticaret haddi kavramı da budur.

Gayrisafi Değişim Ticaret Haddi; $G = \frac{Q_m}{Q_x}$ şeklinde gösterilir. Q_x , ihracat miktar indeksi, Q_m de ithalat miktar indeksidir. Bir birim ihracatın satın alabileceği ithalat miktarını gösterir.

Gelir Ticaret Hadleri; $I = \frac{P_x}{P_m} \cdot O_x$ şeklinde ifade edilir. Ülkenin ihracata dayalı ithal kapasitesini gösterir. Ülkede net değişim ticaret hadleri aleyhe bir seyir izliyorsa, bu durum ihracat miktar artışları ile giderilebilir.

Tek Faktörlü Ticaret Hadleri; Net değişim ticaret hadleri, ihracat sektöründe oluşan verimlilik artışlarını yansıtamadığından, verimlilik artışlarına göre düzeltilmelidir. Tek faktörlü ticaret hadleri, net değişim ticaret hadlerinin ihracat sektöründeki verimlilik indeksi ile çarpılması sonucu elde edilir ve $S = \frac{P_x}{P_m} \cdot V_x$ şeklinde ifade edilir. V_x , ihracat sektöründeki verimlilik indeksidir. Net değişim ticaret hadlerindeki aleyhte bir gelişme, ihracat sektöründeki verimlilik artışları ile giderilebilir. Bu tip ticaret hadlerindeki bir artış, ihracat sektöründe kullanılan bir birim girdi karşılığında daha fazla ithalat yapılabileceğini gösterir.

Çift Faktörlü Ticaret Hadleri; Net değişim ticaret hadlerinin ihracat ve ithalat sektörlerindeki verimlilik indeksleri ile düzeltilmiş şeklidir. $D = \frac{P_x}{P_m} \cdot \frac{V_x}{V_m}$ şeklinde gösterilir. Bu tip ticaret haddindeki bir artış ihracat sektöründe kullanılan bir birim karşılığında, daha fazla miktarda yabancı girdi elde edilebileceğini gösterir.

Gerçek Maliyet Ticaret Haddi; Tek faktörlü ticaret hadlerine, ihraç mallarının üretimlerine katılan birim faktör başına düşen zahmet indeksinin katılmasıyla bulunur ve $R = S \cdot \frac{1}{D_x}$ şeklinde ifade edilir. Burada D, ihraç malları üretimine katılan faktörlerin zahmet indeksidir.

Fayda Ticaret Hadleri; Gerçek maliyet ticaret hadlerinin, ithal edilen malların sağladığı fayda ile ihraç edilen malların ülke içi tüketimde yarattığı azalan fayda arasındaki oransal ilişkiyle düzeltildiğinde ortaya çıkar. $U = R \cdot U_0$ şeklinde gösterilir. U_0 ihraç ve ithal mallarının yarattıkları ve kaybına neden oldukları fiyat indekslerinin oransal ilişkisidir⁴⁶.

2. DIŞ TİCARET HADLERİNİN YORUMU

Gelişme yolundaki ülkelerde, ihracattan sağlanan kazanç, sanayileşme yolundaki hamleleri gerçekleştirmek için yapılan ithalata gitmektedir. Bu ülkelerde, belli bir yıldaki ithalat yoğunluğunu, ihracat gelirlerinin tutarı belirlemektedir. Bu

⁴⁶ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.142-145.

nedenle, dış ticaretin değeri ve yoğunluğunu üzerindeki dalgalanmalar bu ülkeler için büyük önem taşır. Çünkü söz konusu ülkelerin ticaret hadleri, az sayıdaki ihracat mallarının fiyat değişmelerine ve çok çeşitli ithal malları arasında fiyat değişmelerinin dağılmasına bağlıdır⁴⁷.

Ticaret hadleri kısa dönemde, döviz kurlarındaki değişmeler, tek taraflı transfer ödemeleri, konjonktürel dalgalanmalar ve ticaret politikası tarafından belirlenir. Uzun dönemde ise, ekonominin üretim ve tüketim yapısındaki değişmeler tarafından etkilenir. Ticaret hadleri, bir yandan ithalat talebinin miktar ve gelir esnekliğine bir yandan da dış talebin miktar ve gelir esnekliğine bağlıdır⁴⁸.

Dış ticaret hadlerindeki düzelme, ihracatın satınalma gücü yükseldiği için gerçekleşiyorsa, ülkenin uluslararası pazarlardaki satın alma gücü artıyor demektir. Bu durumda reel gelir milli hasıladan daha hızlı artmaktadır. Bu durum kişi başına gelir artışıyla birlikte, refah seviyesini yükseltir. Bu ise ülkenin, belli miktar ekonomik kalkınmasından sağladığı refah artışına ek bir katkıda bulunur. Çünkü ticaret hadlerindeki düzelme, ülke kaynaklarının ihracat sektöründen dahili üretime kaymasına neden olur ve dahili üretim artar. Ülkenin satın alma gücünün artması ülkeye, kalkınmasını sağlamada gerekli gördüğü yatırım malları ve hammaddeleri sağlamak için daha çok ithalat imkanı sağlar. Dış ticaret hadlerinin düzelmesi, ihracat fiyatlarının yükselmesi anlamına gelir ki bu da ülkeye yönelik yabancı sermaye akımını hızlandırır. İhracat fiyatlarının yükselmesi, ihracat ve gelir vergisi aracılığıyla, kamu tasarruflarını arttırıcı bir rol oynar⁴⁹.

Dış ticaret hadleri, tam istihdam üretim düzeyi bozulmadan iyileşiyorsa bu olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilir. Dış ticaret hadlerinin düzelmesinin nedeni ithal mallarının fiyatlarının düşmesi ise, ürün fiyatlarının düşmesi sonucunda, iç piyasadaki benzer sektörün üretimi azalır, sektör krize girerken, milli gelir de azalacaktır⁵⁰. İthal fiyatlarındaki düşüş, çalışma ve üretim seviyesinin korunabilmesi

⁴⁷ SERİN, s.117.

⁴⁸ SAVAŞ - HAN, s.213.

⁴⁹ KARLUK, *Türkiye’de İhracata Yönelik ...*, s.84.

⁵⁰ Hakkı DÜĞER, “Ticaret Hadlerindeki Değişmenin Anlamı ve Gelir Dağılımı”, Anadolu Üniv. Afyon İ.İ.B.F. Yıllığı, Afyon, 1991, s.76.

halinde mevcut sanayi dalları için ancak uzun dönemde tehlike yaratabilir ama yeni sanayi dallarının kurulmasını ve gelişmesini önler⁵¹.

Ticaret hadlerindeki bozulma ülke için olumsuz bir gelişmedir. Ticaret hadlerindeki bozukluk ülkede uzun zamandır devam ediyorsa, bu durum ülkenin gittikçe daha kötü ekonomik şartlara sahip olduğunu göstermektedir. Ticaret hadlerindeki bozulma nedeni, ihracat fiyatlarındaki düşüş ise, ülkenin ithalat gücü azalacağından kalkınma hızı yavaşlayacaktır. Bu durum yabancı sermayenin ülkeye gelişini de olumsuz etkileyecektir.

Dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine dönmesi konusunda J. Bhagwati, "Fakirleştiren Büyüme" adını verdiği bir olgu tanımlamıştır. Dış ticaret hadlerinin çok kötüleşmesi halinde üretim artışının refah artışı yaratamayacağını ve bu artışın kendinden daha fazla gelir kaybına neden olacağını belirtmiştir. Ülkede fakirleştiren büyümenin söz konusu olması durumunda, ülkede ihraç edilebilir mallar üretimi artmakta, ithal edilebilir mallar üretimi azalmakta, dış ticaret hadleri ülke aleyhine dönmeye başlamaktadır. Ekonomik gelişme veya teknolojik değişimler nedeniyle artan üretim faktörleri, hızla gelişen ihracat sanayisine yöneleceği için kalkınma üzerinde olumlu bir etki gerçekleştiremeyecektir⁵².

3. UYGULAMADA DIŞ TİCARET HADLERİ

Dış ticaret hadlerinin, uzun dönemde, tarımsal ürün ihraç eden ülkeler aleyhine gelişmekte olduğu bilinmektedir. Bu durumu ilk kez savunan iktisatçılar H.Singer ve R.Prebisç'tir. Singer ve Prebisç'in bu görüşleri "19.yy'ın 2.yarisından, 2.dünya savaşına kadar geçen dönemde, ilkel madde fiyatlarında, sanayi ürünleri fiyatlarına oranla devamlı bir düşme eğilimi vardır" ifadesiyle, Birleşmiş Milletler'in bir yayınında da ortaya konmuştur⁵³.

51 SERİN, s.119.

52 KARLUK, **Türkiye'de İhracata Yönelik ...**, s.85.

53 Rıdvan KARLUK, **Uluslararası İktisat**, A.Ö.F. Yay.No.22, Fasikül 2, Eskişehir, 1990, s.49.

1876-1948 yıllarını kapsayan bir araştırmada, dünya ticaretinde dış ticaret hadlerinin ilkel ürünler aleyhine geliştiği ve İngiltere'nin dış ticaret hadlerinin ülke lehine geliştiği ortaya çıkmıştır. Araştırmada, ilkel ürün fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına oranını gösteren indeks rakamlarının, 1876-1880 dönemindeki 147 puandan, 1938 yılında 100 puana düştüğü belirlenmiştir.

A.Lewis, 1870-1950 dönemindeki sanayi ürünleri ile ilkel ürünleri kapsayan araştırmasının sonucunda, dış ticaret hadlerinin ilkel ürünler aleyhine bir gelişim gösterdiğini saptamıştır.

Singer ve Prebisch'e göre, tarım ve sanayi ürünleri arasındaki ticaret hadlerinin uzun dönemde tarımsal ürün ihraç eden ülkelerin aleyhine dönmesinin nedeni, talep, arz ve ekonominin esnekliği faktörleridir ve bu durumun önüne geçilmesi gerekmektedir⁵⁴.

Dış ticaret hadlerinin uzun dönemde ilkel ürün ihraç eden ülkelerin aleyhine gelişmesinin nedenlerini şöyle açıklayabiliriz.

Gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği tarımsal ürünlere olan dış talep 1'den küçüktür. Bu ülkelerin ihracatında gıda maddelerinin payı oldukça fazladır. Engel Kanunu'na göre gelir arttıkça, gıda maddelerine yapılan harcamaların payı azalırken, sanayi mallarına yapılan harcamaların payı artmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde gelir artışı sonucu, ithal talebi, ihraç mallarının talebinden hızlı yükselmektedir. Sonuçta da dış ticaret hadleri, gıda maddeleri ihraç eden ülkelerin aleyhine gelişmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerdeki verimlilik artışları, sanayi ürünlerinde, hem işletmelerin hem de sendikaların monopolcü tutumları nedeniyle, daha yüksek ücret ve yüksek kr şeklinde gelir artışına dönüşmüş ve sanayi ürünlerinin fiyatları sabit tutulurken, tarımsal ürün fiyatları dşrlmştir. Azgelişmiş ülkelerde güçlü sendikaların ve monopolcü kuruluşların olmaması nedeniyle, verimlilik artışlarından

⁵⁴ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.148.

sağlanan kazançlar düşük kalmış, ihraç malları fiyatlarında düşmeler meydana gelmiştir. Bu da az gelişmiş ekonomilerden sanayileşmiş ekonomilere doğru devamlı bir gelir transferi doğurmuştur⁵⁵.

Teknolojik gelişmenin sonucunda, az gelişmiş ülkelerin ürettiği tarımsal maddelerin yerine suni maddelerin kullanılması ve atıkların yeniden değerlendirilmesi sonucunda hammadde kullanımında büyük ölçüde tasarruf sağlanması, söz konusu tarımsal maddelere olan talebi devamlı azaltmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerde toplu sözleşme ve sendikal düzenin yaygın olması konjonktür dönemlerinde, tarım ve sanayi ürünlerinde farklı durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Konjonktürün refah dönemlerinde hammadde fiyatları hızla yükselirken, alçalma dönemlerinde hızla düşmektedir. Sanayi ürünlerinin fiyatları ise refah dönemlerinde tarımsal ürünlerin fiyatlarına göre daha yavaş artmakta, depresyon dönemlerinde ise hızla düşmemektedir. Çünkü gelişmiş pazarlardaki tekelci güçler, sanayi kesimindeki ücretlerin aşağıya inmesine engel olmakta ve fiyat esnekliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır⁵⁶.

Az gelişmiş ekonomilerde, fiyatlar artınca arzın hemen artırılması ancak fiyatlar düştüğünde arzın hemen kısılamaması, üretim tarzının bir sonucu olarak, dış ticaret hadlerini bu ülkelerin aleyhine çevirebilmektedir. Ayrıca sanayi malları üreten firmaların uluslararası ve çok uluslu şirketler haline dönüşmesi, bu şirketlere hammadde alımında monopsonist sanayi ürünü satımında monopolist davranma olanağı sağlamaktadır. Oysa ilkel maddeler satışında, az gelişmiş ülkelerin aralarında şiddetli bir rekabet vardır⁵⁷.

Dış ticaret hadlerinin sürekli olarak az gelişmiş ülkelerin aleyhine bozulduğu yolundaki iddialar, bazı iktisatçılar tarafından eleştirilmektedir. Metodolojik yönden eleştirilen nokta, yapılan hesaplamalarda İngiltere'ye ait dış ticaret hadlerinin tersinin kullanılmasıyla ilgilidir. Bunun nedeni, az gelişmiş ülkelerin çoğuna ait geçmiş yılların

⁵⁵ SAVAŞ, s.229.

⁵⁶ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi* ..., s.149.

⁵⁷ SAVAŞ, s.230.

istatistiklerinin olmayışıdır. Ancak bu durum, İngiltere'ye ait verilerin tersi alınarak giderilmeye çalışıldığında yanlış sonuçlara yol açabilmektedir. İngiltere'ye ait verilerin, sağlıklı bir şekilde, diğer sanayileşmiş ülkelerdeki durumu temsil etmesi pek mümkün değildir. Çünkü İngiltere'nin dış ticaret hadleri geçmişte, diğer birkaç sanayileşmiş ülkenin ticaret hadlerindeki gelişmelerden farklı bir gelişim göstermiştir⁵⁸.

Savunulan görüş, sanayi ülkelerinin monopol gücü açısından da eleştirilmektedir. Sanayi ülkelerinde, hem ürün hem faktör piyasasında monopolist durum varsa bu durumun yurt içi fiyatları etkilediği, yurt dışı fiyatların ise, uluslararası arz-talep şartlarına bağlı olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla nisbeten yüksek yurt içi fiyatlarına sahip bir ülke, döviz kurlarında ve fiyatlarında gerekli ayarlamaları yapamazsa, dış pazarlarda yer bulamayacaktır⁵⁹.

İktisatçılardan bazıları, ilkel maddeler üretiminde azalan verimlerin gerçekleşmesi sonucunda bu malların fiyatlarının, uzun dönemde sanayi mallarına göre daha fazla artacağını ve ticaret hadlerinin ilkel maddeler üreten ülkelerin yararına gelişeceğini savunmaktadır.

İddiaya eleştiri yönelten iktisatçılar, ticaret hadlerinin, bütün cari hesap kalemlerini dikkate alarak hesaplamak gerektiğini savunmaktadırlar. Görünmeyen kalemlerdeki uzun dönem borç faizleri, doğrudan yatırımlardaki kâr transferleri, ulaştırma masrafları azalma göstermiştir ve eğer ticaret hadleri cari hesaptan elde edilseydi, ilkel madde üreten ülkelerin lehine sonuçlar çıkabilirdi⁶⁰.

Genel olarak, dış ticaret hadlerinin, gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişmekte olduğu kabul edilmektedir. Ama bu durum ileride devam etmeyebilir. Tarım kesiminden diğer kesimlere olan yoğun göç, dünya nüfusunun artması, yeni üretim alanlarıyla beraber, hammaddelere olan talep artışı, bu aleyhte gelişimi değiştirebilir.

⁵⁸ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi ...*, s.151.

⁵⁹ SAVAŞ, s.231.

⁶⁰ Erol İYİBOZKURT, *Dış Ticaret Teori ve Politika*, B.2, Trabzon, 1982, s.57.

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA VE DIŞ EKONOMİ POLİTİKALARI

Az gelişmiş ülkeler kalkınma çabalarına giriştiklerinde, var olan kaynaklarını ekonominin çeşitli alanlarına tahsis etmek durumunda kalırlar. Bu durumda yaptıkları tercihler, söz konusu ülkelerin izleyeceği kalkınma politikaları tarafından belirlenir. Kalkınma politikaları sadece ekonomik tercihlerle ilgili değildir. Aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel tercihleri de kapsamaktadır. Kalkınma politikaları yalnız mikro büyüklüklerle değil, ekonominin bütün yapısı ve gelişmenin genel çizgisi ile ilgilidir.

Hükümetlerin; dış ticareti, iç ve dış yatırımları düzenlemesi, teşvik etmesi, sınırlaması yada bunlara yol göstermesi olarak tanımlanan dış ekonomi politikası ile, ulusal ekonominin düzenlenmesi ve yönetimi amacıyla ayınan çeşitli önlemleri kapsayan genel ekonomi politikası arasında güçlü bir ilişki vardır. Dış ekonomi politikası tüm ekonomik faaliyetlerle yakından ilgilidir ve etkileri her alanda görülmektedir. Örneğin dış ticareti kısıtlayan bir hükümet politikası, ithal malların fiyatlarını yükselterek tüketicilerin bu mallara ödediği fiyatları arttırırken, serbest dış ticaret politikası, uluslararası uzmanlaşmanın sağladığı yararlardan daha fazla yararlanılmasına yol açmaktadır.

I. KALKINMA POLİTİKALARI

Teoride çeşitli kalkınma politikaları mevcuttur. Ancak bu çalışmada kalkınma politikaları; kalkınmanın motoru olarak kabul edilen sanayi sektörünün gelişimini

amaçlayan, ithal ikameci sanayileşme politikası ile ihracata dayalı sanayileşme politikası ve kalkınma çabalarında gelişimi öncelikle tercih edilen sektörler açısından ele alınacaktır.

1- İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞMEYE DAYANAN KALKINMA POLİTİKASI

İthal ikameci sanayileşme stratejisi, önceleri yurt dışından ithal edilmekte olan malların koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesine dayanır. İthal ikamesi; toplam arz içindeki ithalat payında meydana gelen değişimdir. Buna göre toplam arz içindeki ithalat oranı azalıyor ise ithal ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir.

Sanayileşme yolunda ithal ikamesinin seçilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Hirschman'a göre bir ekonomiyi ithal ikamesine götüren nedenler; ekonomik sorunların neden olduğu dış ödemeler dengesi güçlükleri, savaşların getirdiği zorunluluklar, kalkınma planlarının yürürlüğe koyduğu bilinçli sanayileşme stratejileri ya da ekonomideki gelir artışlarının uyardığı efektif talep artışları olabilir.

Clark ise bu sebepleri, ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin sağlayabileceği yararları açıklayarak ortaya koymaktadır. Sağlanabilecek yararları şu şekilde açıklayabiliriz⁶¹.

- İthal ekonomisine dayalı bir sanayileşmede, ödemeler dengesi güçlükleri büyük ölçüde aşılacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır.

- Tarım ürünleri ihracatçısı durumunda bulunan ülkelerin ihracat gelirleri dalgalanmalar göstermektedir ve böylece ekonomi uluslararası konjonktürün etkisi

⁶¹ Kemal TOPUZ, *Türkiye'de İthal İkameci Sanayileşme ile 1980 Sonrası Sınai İhracatın Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sosyal Bil. Ens., Eskişehir, 1988, s.13.

altında kalmaktadır. İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme böyle bir konjonktürün olumsuz etkilerini azaltacaktır.

- İthal ikamesine dayalı sanayileşmede, daha önceden ithal edilen yani belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından, gelişmekte olan ekonomiler için bir sorun olan yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır.

- İthal ikamesi yoluyla kalkınma için yeni fonlar yaratılması olanağı sağlanacaktır. Tarım sektöründen sanayi sektörüne fon aktarımında tarımsal kesimin vergilendirilmesi sorunu bir ölçüde çözümlenecektir.

- İthal ikamesine dayanan sanayileşme, uluslararası kalkınma yarışında, ülkeyi ekonomik ve dolayısıyla siyasal yönden daha bağımsız hale getirecektir.

İthal ikamesinin çekici yönlerinden birisi de, özellikle tüketim endüstrileri alanında yabancı sermaye yatırımlarında gerçekleştireceği uyarıcı etkidir⁶². Tüketim mallarının yurt içi üretimi, yüksek dış ticaret kısıtlamaları ile korunmaya başlayınca, geleneksel olarak o piyasalara ihracat yapan yabancı üreticiler bundan zarar görürler. Bu durumda kaybedilen piyasaların tekrar kazanılmasının yolu, üretimin son aşamasını az gelişmiş ülkede gerçekleştirmektir. Nihai mallar yoğun şekilde korunurken ara malları ve hammaddelerin gümrüksüz ya da düşük tarifeye ithal edilmesi bu eğilimi hızlandırır. Ara mallarını dışarıdan getirterek, kurgu veya ambalajlamayla ilgili son aşamanın az gelişmiş ülkede gerçekleştirilmesi, ev sahibi ülkenin ulusal gelirine fazla bir katkıda bulunmaz.

İthal ikamesine yönelmenin en önemli nedeni, endüstrilerarası yapı içinde gerçek bir ithal ikamesi sağlamak için gösterilmesi planlanan çabalarla, yarı sanayileşmiş ülke iktisatçılarının özlediği sanayi yapısı arasındaki uyumdur.

İthal ikamesi genelde iki aşamada incelenmektedir. Birinci aşamada ithal ikamesine temel tüketim malları ile başlanır. Temel tüketim mallarının yurt içi

⁶² Halil SEYİDOĞLU, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.33.

üretimini, iç pazar gereksinimlerini karşılayacak düzeye gelmesi amaçlanır. Bu amaç gerçekleştirildikten sonra, dayanıklı tüketim mallarının da yerli üretiminin gerçekleştirilerek yatırım mallarının üretimine geçilmesi ise ithal ikamesinin ikinci aşamasıdır.

İktisatçılar arasında kabul edilen görüş, ithal ikamesine tüketim mallarından başlanmasının daha doğru ve daha kolay gerçekleştirilebilir olduğudur. Ama ithal ikamesinin sadece tüketim mallarına yönelik oluşu ithal gereklerini azaltacak yerde arttırıcı bir etki yapabileceğinden, az gelişmiş ülkeler, uygulamanın bir aşamasında ara malları ve yatırım mallarının yurt içinde üretimine geçmek durumunda kalırlar.

İthal ikamesinin başarılı olabilmesinde, ithal ikamesine hangi mallardan başlanacağı önemlidir. Bu şekilde ithal ikamesi politikasını piyasaya dayalı ithal ikamesi ve planlı ithal ikamesi olarak ikiye ayırabiliriz⁶³. Kapitalist bir kalkınma modelini uygulayan az gelişmiş bir ekonomide, piyasaya dayalı ithal ikamesinin gerçekleşmesi daha olasıdır. Bu durumda ise ekonominin birinci aşamada takılı kalması kaçınılmaz bir sonuç gibi görülmektedir. İthal ikamesi politikasının başarıya ulaşmasında, devletin önemli bir görevi olduğu kabul edilmektedir. Az gelişmiş bir ekonomide sanayicilerin, daha kısa zamanda kâr getiren ve yüksek gelir gruplarına hitap eden talebin gelir esnekliği yüksek olan malları ikame etmek isteyeceği ve bugüne kadarki uygulamalarda böyle davrandığı bilinmektedir. Burada devletin sanayici gruba karşı pazarlık gücünü kullanabildiği ölçüde, ikamenin yatırım mallarına yönelmesi sağlanabilir.

İthal ikamesi politikasında yerli üreticiler, yüksek gümrük duvarlarıyla dış rekabetten korunmaktadırlar. Söz konusu politikanın uygulaması ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de, yatırım özendirme, aşırı değerlendirilmiş yerli para, sübvansiyonlar, yatırım indirimleri, sınıai krediler için özel koşullar, vergi kolaylıkları bu politikanın genel özellikleri olarak kabul edilebilir.

⁶³ ALPAR, s.90.

İthal ikamesi politikasında döviz kuru serbest piyasada belirlenen bir denge fiyatı değildir, merkezi otorite tarafından belirlenir. Sık sık ithalat ve ihracatla bunların çeşitli kalemleri için farklılaştırılabilir, yani katlı kur sistemi uygulanabilir. Kur farklılaştırılması açıkça olabileceği gibi vergiler, teşvikler vb. yollardan da farklılaşma sağlanabilir. Yerli paranın tabii konvertibilitesi yoktur. İthal ikamesi politikasını izleyen ülkelerde idari kararlar, ithalat ve ihracatta da belirleyici rol oynar. Ülkenin iç fiyat yapısıyla uluslararası fiyatlar arasında (cari döviz kurunda) bağlantı oldukça zayıflar. Yasaklar, miktar kısıtlamaları bu alanda kullanılan başlıca politika araçlarıdır. Kurun aşırı değerlenmiş durumda uzun süreler kalabilmesi, ihracatı caydırıp ithalatı teşvik eğilimi yarattığı için, cari işlemler dengesizliği büyüme eğilimine girer. İthal yasakları ve miktar kısıtlamalarının bir işlevi, böyle durumlarda döviz bilançosunu denkleştirebilmektir. Diğer bir işlevi de iç üretimi rekabetten koruyabilmektir. Sık sık, ithalatın bir bölümü miktar kısıtlamalarına tabii tutulurken, bu malların yurtiçi fiyatları dünya fiyatları üzerine çıkarılırken, fiyatları (cari döviz kurunda) dünya fiyatlarıyla aynı düzeyde tutulmak istenen diğer bir bölümü libere edilir. Libere edilen bölüme genellikle ekonomik büyüme için gerekli görülen yatırım malları girer. Ayrıca aşırı değerlenmiş döviz kurunda, dış ticareti miktar kısıtlamalarıyla düzenlemeye çalışan politika, iç piyasada yaygın oligopol koşulları yaratır. Devlet çoğu zaman dış ticaret rejimiyle yarattığı rekabet eksikliğine karşı, iç fiyatları kontrol gereği de duymaktadır. Devletin fiyat sistemine müdahalesi yaygın olma eğilimindedir⁶⁴.

Aslında ithal ikameci sanayileşme stratejisinin özünde, bu politikanın geçici bir süre uygulanması, sanayi gelişince üretilen sanayi mamullerinin dünya piyasasına ihraç edilmesi düşüncesi yatmaktadır. Yani uzun dönemde ihracatın artırılması amaçlanmaktadır. Oysa uygulamaların sonucu ihracatın ithalata göre gerilemesi, ithalat talebinin artması ve ülkenin döviz darboğazına girmesi olmuştur.

İthal ikamesi politikasının neden olduğu ihracatı caydırıcı etkiler, temelde dış rekabetin ve serbest piyasa mekanizmasının işleyişinin engellenmesinden ve iç piyasaya yönelik üretimin aşırı özendirilmesinden kaynaklanır⁶⁵. İthal ikamesi

⁶⁴ Gülten KAZGAN, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, B.2. İstanbul, 1988, s.87-90.

⁶⁵ TOPUZ, s.21-22.

politikasında uygulanan kur sistemi çoğunlukla kambiyo denetimine dayanır. Hükümetlerce belirlenen döviz kurları genellikle dövizin denge değerinin altında oluşmaktadır. İçerideki şiddetli enflasyon ulusal parayı aşırı değerlenmiş duruma getirir. Bu da ihracatı caydırıcı faktörlerin başında gelir. Ayrıca ithal ikamesi politikasında kurulan endüstrilerde ihracata yönelik üretim yapılmaması da ihracatı engellemektedir. Bu endüstrilerde genellikle üretim maliyeti yüksek, üretim kalitesi düşük mallar üretilmekte, dünya standartlarından uzaklaşmaktadır. Söz konusu politikada, yatırıma sağlanan özendirmelemlerle, gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat yasakları gibi önlemlerle iç piyasaya yönelik üretim yapan endüstrilerdeki özendirmelemlerin, ihracat endüstrilerine sağlanandan daha fazla olması da ihracatı caydırıcı etkiler yapmaktadır. İthal ikamesi politikasının amacına ulaşip, üretimi ihracata yönelik bir duruma getirebilmesi için, bu politikanın, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip, gelişmesi ithal girdilerine bağlı olmayan ve ileride ihracata yönlenebilecek sektörlerde uygulanması gerekmektedir.

İthal ikamesi politikasının uygulanması sonucunda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu yüzden politika bir çok eleştirilere maruz kalmaktadır. Neo klasik iktisatçılara göre az gelişmiş ülke pazarlarının dar olması düşük kapasite nedeniyle ithal ikamesinin maliyetini yükseltmektedir. Aynı zamanda aşırı koruma ile desteklenen ikame politikası bir yandan firmaları teknolojik geriliğe iterken diğer yandan yüksek fiyatlar nedeniyle tüketiciler üzerinde ek bir vergi etkisi yapmaktadır. Ayrıca ithal ikamesi politikasının uygulanması devletin vergi gelirlerinde bir kayıp yaratmaktadır. Devletin teşvik amacıyla gümrük vergisini, kurumlar vergisini ve diğer dolaylı vergileri almaması, yurtiçi vergi gelirlerini kaybetmesi anlamına gelmektedir⁶⁶.

İthal ikamesi politikası kaynak israfına yol açmaktadır. Bu politika karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir kaynak tahsisine dayanmamaktadır. Yüksek koruma duvarlarının ardında geliştirilmeye çalışılan endüstrilerde maliyetler ve fiyatlar yüksek, kalite düşük olmakta, verimsiz bir yapı oluşmaktadır.

⁶⁶ ALPAR, s.87.

Uygulanan ithal ikamesi politikası amacının tam aksine, ulusal ekonominin dışa bağımlılığını arttırmaktadır. İthalatın bileşiminde tüketim mallarının ithalatı artarken, ara malların, yatırım mallarının ve ileri teknolojilerin ithalatı artar. Bu malların ithalatının artıyor olması, ülkenin dışa bağımlılığının artıyor olması demektir. Bunun nedeni ara ve yatırım mallarının özelliği ile ilgilidir. Bu mallar yeni üretimin gerçekleştirilmesinde zorunlu oldukları için ithalatları kolayca kısılamaz. Ayrıca bu mallar tüketim mallarına kıyasla daha fazla ölçüde uluslararası kartellerin denetiminde olduklarından, belli kaynaklardan ve monopol fiyatlarından satın alınmak sorunda kalırlar.

Tüketim mallarının yurt içinde üretilmesini öngören aşamada, ithal malı girdilere olan talep artar. Ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesiyle, gerekli olan makine-donatım ve diğer hammaddeler ithal edileceğinden dışa bağımlılık artmaktadır. Sonuçta dış ödemeler güçlüklerinden kurtulmak için başvurulan politika, ödemeler dengesinde yeni darboğazlar açmaktadır.

Tüketim malları endüstrilerinden başlayarak, ara ve yatırım malları endüstrileri ile amacına ulaşmayı hedefleyen ithal ikamesi politikaları, ileri teknolojiyi ve sermaye yoğun üretim yöntemlerini teşvik etmektedir. İleri teknolojiler ise emekten tasarruf edici niteliktedir. Bu gelişmeler ülkede işsizlik sorununun daha da büyümesine yol açarak, faktör donatımına ters olan, ülkeye yabancı bir sanayi yapısının oluşmasına neden olur. Ayrıca daha önce de değindiğimiz gibi, ithal ikamesi endüstrilerine sağlanan teşviklerin ihracat için üretim yapan sektörlerle sağlanmaması ve ulusal paranın resmi kurdan aşırı değerlendirilmesi ihracat gelirlerini düşüreceğinden ihracatı caydırıcı etki yapmaktadır⁶⁷.

Sonuçta, ithal ikamesi birçok azgelişmiş ülkenin kalkınma yolunda başvurduğu bir politikadır. Ama istenilen gelişmenin bu yolla sağlanması her zaman pek mümkün olmamıştır. İthal ikamesi politikasının başarıya ulaşabilmesi için, hangi sektörlerden uygulamaya başlanacağı en önemli noktadır.

⁶⁷ SEYİDOĞLU, *Türkiye'de Sanayileşme ...*, s.35-37.

Ancak, yukarıda belirtilen hedefler yönünden planlanan bir ithal ikameci sanayileşmenin, ihracata yönelik sanayileşmenin temel koşullarını da yerine getirebileceği unutulmamalıdır. Günümüzdeki gelişmiş ekonomilerin bir çoğunun kalkınma sürecinde, ithal ikameci sanayileşme politikasının temel araçları sık sık kullanıldığı için, iyi uygulanan ithal ikameci sanayileşme, ihracata yönelik sanayileşmede bir ön koşul olarak görülebilir.

2. İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞMEYE DAYANAN KALKINMA POLİTİKASI

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, dış piyasalara açık, rekabet gücü yüksek, verimli çalışan endüstriler geliştirmeyi amaçlar. Bu stratejide dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir sanayileşme modeli öngörülür. seçicilik esastır. Tüm endüstriler değil ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır⁶⁸.

İhracata yönelik kalkınma politikasının temel ögesi, amaca ulaşmak için gerekli olan dürtülerin iç talepten çok dış talepten, yani mal ve hizmet ihracından geldiği bir iktisadi yapılanmadır. Genelde göstergesi İhracat/GSMH oranının büyümeye koşut olarak yükselmesi, yani ihracatın yıllık artış hızının GSMH artış hızının üzerinde olmasıdır. Buna, ihracatta sınai mamullerin oransal payındaki artış da eklenmelidir. Önemli olan nokta, ülkenin ihracat oranının düşük olduğu bir düzeyden itibaren dışa açık sanayileşme politikasıyla, bu oranın, GSMH artarken sürekli yükselmiş olmasıdır⁶⁹.

Bu stratejinin gerçekleştirilmesi için öncelikle ihraç edilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanması gerekmektedir. Daha sonra, sağlanan bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan fiyat ve rekabet çerçevesinde satılma imkanı olmalıdır. Yani ihraç edilmek istenen ürünlere karşı yetirli bir talebin olması gerekir. Ama günümüzde

⁶⁸ SEYİDOĞLU, *Türkiye’de Sanayileşme ...*, s.38.

⁶⁹ KAZGAN, s.85-86.

birçok sanayileşmiş ülkenin uyguladığı korumalar, bunu engelleyici niteliktedir. Sanayileşmiş ülkelerde gıda, dokuma, deriden yapılmış eşya, giyim gibi emek yoğun endüstriler dış rekabetten korunmaktadır. Bu durum, söz konusu mallar üzerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan az gelişmiş ülkelerin ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir⁷⁰. Ayrıca, talebi hızla artan mallar, genellikle ileri teknoloji ürünü olan ağır sanayi mamulleridir. Gıda, giyim, dokuma gibi hafif sanayi malları talebindeki artış nisbeten düşüktür.

İhracata yönelik bir kalkınma politikası izlemek için uygulanması gereken politikalardan biri, gerçekçi döviz kuru esasının getirilerek buna süreklilik kazandırılmasıdır. Döviz kuru idari kararlarla değil, serbest piyasada, piyasaya katılanlar tarafından belirlenir, döviz fiyatı denge kurudur. Ancak bu, ihracata dönük sanayileşen ülkelerin hepsinin parası konvertibil demek değildir, olması da şart değildir. Ancak döviz kuru çoğu zaman serbest piyasa değerini yansıtan gerçekçi bir fiyattır. Ayrıca, ihracata yönelik sanayileşmenin getirdiği dış rekabet gücünü vermede ve iç piyasayı dış rekabetten korumada, döviz kuru önemli bir politika aracıdır. Bu nedenle yerli paranın dış değerini aşırı değerlenmiş düzeyde tutma eğiliminin düşük olması gerekmektedir⁷¹.

İhracata dayalı bir kalkınma stratejisi uygulamada, gümrük yasakları, miktar kısıtlamaları ve yüksek gümrük vergileri yerine ancak geliştirilmekte olan sanayi sektörleri için himayeciliğe başvurmak ve bu himayeciliği de zamanla azaltarak kaldırmak önemli bir tedbir teşkil etmektedir. Korumayı miktar kısıtlamaları yerine gümrük vergileriyle sağlamak, gümrük vergilerini de normal düzeylerde tutmak gerekir⁷². Ancak günümüzde sanayileşmiş ülkeler, iç piyasalarını dış rekabetten korumak için miktar kısıtlamalarına başvurmaya devam etmektedir. Bunlar gönüllü ihraç kotalarından, bir takım teknik standartlara kadar çeşitli biçimde olabilmektedir.

⁷⁰ Tevfik PEKİN-Temel ERGUN, **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, Ege Üniv. Basın Yayın Y.O., Yay. No.6, İzmir, 1984, s.37.

⁷¹ KAZGAN, s.88.

⁷² Süreyya HİÇ, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, B.2, İstanbul, 1994, s.80.

İhracata dönük sanayileşme politikasında, serbest fiyat uygulaması geçerli olmalıdır. Dışa dönük politika izleyen ülkelerde dış rekabet, iç piyasada dış rekabetle ilgili fiyatları dış piyasaya fiyatlarına göre düzenler. GSMH'da ihracatın ve ithalatın payının büyüklüğü de, dış fiyatların terbiye edici rol oynamasını sağlar⁷³.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerde, düşük ve negatif faiz politikası yerine gerek mevduat gerek kredi için, pozitif reel faiz politikası izlemek, mevduat ve kredi faiz haddini enflasyon oranı üstünde tutmak ve enflasyon oranına bağlı olarak ayarlamalar yapmak gereklidir. Ayrıca ihracat aleyhine çarpıklıklarının giderilmesi gerekmektedir.

Söz konusu politikada, amaca ulaşmak için başvurulan yollardan birisi de yerli paranın devalüe edilmesidir. Böylece, ihraç ürünlerinin nisbi fiyatlarının düşürülüp, ihracatın artırılması amaçlanır. Yapılan devalüasyon ihracatı artırırsa da burada bir sakınca söz konusudur⁷⁴. Ulusal paranın değer kaybetmesi ihracatçılar için teşvik sağlarken ülkedeki gelir dağılımını ihracatçıların lehine çevirir. Eğer var olan gelir dağılımı zaten bu kesimin lehine ise bu gelir dağılımındaki dengesizliği daha da arttıracaktır. Aynı zamanda eğer ihracata yönelik endüstriler ara malları bakımından önemli ölçüde dışarıya bağımlıysa, ihracatçılar döviz kurlarının değişmesinden sağladıkları avantajı, kur ayarlamasından sonra ithal girdi maliyetlerinin yükselmesi sebebiyle kaybedebilirler. Bu durumda, ihracatçının döviz kurlarının değişmesiyle sağladığı ulusal para cinsinden gelir ile ithal maliyetlerinin yükselmesi ile katlanması gereken ek maliyet karşılaştırılmalıdır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı için, ihracata yönelik endüstrilere yeterli teşvikin sağlanması gerekmektedir. İhracatı teşvik tedbirleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, temelde dört başlık altında toplanabilir⁷⁵.

İhracatta Prim Sistemi: Sistemin esası, ihracatçılara genel anlamda para olarak devlet tarafından yapılan yardımlardır. Dört çeşit uygulama tipi vardır, İlki,

⁷³ KAZGAN, s.91.

⁷⁴ ALPAR, s.106.

⁷⁵ KARLUK, Türkiye'de İhracata Yönelik ..., s.111-116.

ihracattan sağlanan dövizin bir kısmının veya tamamının ihracatçının elinde tutulmasını amaçlamaktadır. İkinci tipi, ihracatçının sağladığı döviz bir sertifika ile belgeleyip, bunları başka firmalara satma hakkını sağlamaktır. Bunun sonucunda, elde edilmiş sertifikalar özellikle ihracatı istenen sektörlerden sağlanmış ise, bunlar prim yaparak bu sektörler sübvansiyeye edilmektedir. Diğer bir prim şekli ise, ihracatçılara verilen özel ithal lisanslarıdır. Bu uygulama ile ihracatçılara, sağladıkları döviz karşılığında belli bir oran üzerinden ithalatta bulunma hakkı verilmektedir.

Prim sisteminin bir diğer şekli ise, çoklu döviz kuru sistemidir. Sistem lüks malların talebini kısma, gerekli bazı maddelerin daha ucuza sağlanması, yeni gelişen sanayileri koruma, ülkeden sermaye çıkışını önleme gibi imkanlar sağlamaktadır.

İhracatta Vergi İadesi İle Vergi Muafiyet Ve İndirimi: İhracat için üretimi yapılan bazı mallarda, ithal malı üretim faktörleri vardır. Uygulanan gümrük vergisi nedeniyle, ihraç ürünü içindeki ithal malı, ihraç malının fiyatını yükseltecektir. Bu durumda ihracatçının dış pazarlarla fiyat yönünden rekabet edilmesi için, bu yükten kurtarılması gerekir. Bu iki yolla sağlanır. İhracatta vergi iadesi uygulamasında, vergi iadesine konu olan ürünün üretim sürecinde ödenen ithal maddelerine ilişkin gümrük vergileriyle, diğer bütün vergi, resim, harç vb. kısmen ya da tamamen ihracatçıya iade edilmektedir. İhracatta vergi muafiyet ve istisnası sisteminde ise, vergi iadesinden farklı olarak tahakkuk eden gümrük, gelir, satış ve istihsal ile diğer vergi, resim ve harçlar tahsil edilmeyip, tescile tabi tutulmaktadır.

Girdi Teşvikleri: Bu tür teşvikleri 3 gruba ayırabiliriz. İlk gruptaki teşvikler, yatırımlar, işletme sermayesi ve ihracat kredileri üzerinde etkilidir. Amaç, ihracatçıya mali olarak yetersiz kaldığı noktada yardımcı olmaktır. Verilen krediler genelde, yatırım, üretim ve satışın finansmanında kullanılır. Bir diğer teşvik grubu, ihracat kredi sigortası ile ilgilidir. Devlet, ihracatçıya verilen kredinin garantisi ve sigortası konusunda yardımcı olur. Diğer teşvikler de, ihracatçıya ucuz hammadde sağlanması, ulaşım ücretlerinde indirim gibi diğer üretim faktörlerinin teşvikidir.

Devlet Pazarlama Yardımı: Devlet, dış ülkelerde şube açılması, kalite kontrolü, dış sergi ve fuarlara katılma, dış reklam, iş seyahatlerinin finansmanı gibi konularda mali yardımlarda bulunmaktadır. İhracat elemanı yetiştirme, başarılı ihracatçıların ödüllendirilmesi gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır.

İhracata verilen teşvikler konusunda, dikkate alınması gereken bir nokta vardır. Dünya fiyatlarının üzerindeki fiyatlarla üretim yapan firmalar, aldıkları ihracat teşvikleri sayesinde etkin olmayan bu üretime devam edecekler ve maliyetleri düşürmek için çaba harcamayacaklardır. Teşviklerin daha önce kurulmuş endüstrilere sağlandığı ve bu endüstrilerin daha başlangıçta yanlış kaynak dağılımı sonucu kurulduğu düşünülürse, ekonomideki bu çarpıklık, ihracatı teşvik yoluyla desteklenmiş olacaktır⁷⁶.

Bir ekonomide ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulaması sonucu, ihracat nedeniyle hem ihracat kesiminin hem de dolaylı olarak diğer kesimlerin gelişmesi dışsal ekonomiler yaratır. İhracat endüstrilerinin dışa açılmasıyla, rekabet koşulları, kalite, pazarlama, pazar genişlemesi ve verimlilik bakımından gelişmeler sağlanır. İhracat artışı ödemeler dengesini düzelterip, döviz artışı sağlar ve milli geliri yükseltir. İhracatın kalkınmaya olumlu ve olumsuz etkileri konusuna birinci bölümde genişçe yer verildiğinden, burada bu konuya kapsamlı bir şekilde yer verilmemiştir.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, uygulayan ülkeye yeni bir dinamizm getirmektedir. Dışa açık bir kalkınma politikası izleyen ülkelerin, daha hızlı büyüdüklerini, dış ödeme sorunlarını yendiklerini gözlemek mümkündür.

II. TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE DIŞ EKONOMİ POLİTİKALARI

Türkiye'de, kuruluş yıllarından itibaren izlenen ekonomi politikaları ve bu politikaların amacına ulaşması için uygulanan dış ekonomi politikaları incelenecektir.

⁷⁶ ALPAR, s.107.

1. 1923-1930 DÖNEMİ

1.1. EKONOMİ POLİTİKASI

Ulusal bağımsızlık savaşının kazanılmasından sonra kurulan yeni devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan, çok geri bir tarımsal yapı ve ilkel sanayi kuruluşlarına sahip bir ekonomi devralmıştı. Cumhuriyet öncesi Türkiye Ekonomisi'nde demiryolları, madenler, büyük şehirlerdeki su, havagazı, elektrik, tramvay işletmeleri tamamen yabancı imtiyazlı şirketlerin elindeydi. Halk geçimini en ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışıyordu, yeni ürünler yerine ithal mallarını korumayı amaçlayan bir gümrük rejimi mevcuttu.

Bu dönemde, devlet eliyle işletilen bir kısım işletmeler yanında çoğunluğu imalathane niteliğini gösteren küçük çapta özel kuruluşlar vardı. Kalifiye eleman yetersizliği, kültür ve teknolojik düzeyin düşüklüğü, ülkedeki ekonomik düzensizliğin sorunlarıydı⁷⁷. Faal nüfusun %80'i tarım sektöründe istihdam edilmekteydi. Bu sektörde ilkel üretim tekniklerinin kullanılması ve tütün, pamuk gibi ihraç ürünlerine dayalı işletmeler dışında, iktisadi faaliyetlerde genellikle aile ekonomisinin geçerli olması nedeniyle, verimlilik düşüktü. Sanayi sektörünün ekonomi içinde hissedilir bir ağırlığı yoktu, genelde tarım ürünlerini işleyen, ilkel bir sanayi söz konusuydu. Milli gelir içinde bir yere sahip olmasına rağmen, ticaret sektörü de az gelişmiş durumdaydı. Ülkelerin bir kaç tarım ürünü dışında ihraç malı olmamasına rağmen, şeker, gaz, dokuma ürünleri gibi zorunlu tüketim mallarına kadar, işlenmiş malların neredeyse hepsi ithal edilmekteydi.

Devralınan bu geri ekonomik yapının hızla iyileştirilmesi, hızlı bir iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. İlk iş olarak, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 17 Şubat 1923'de İzmir'de İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Kongreye tüccar, işçi, sanayici temsilcileri katılmış, bu açıdan palkın istekleri doğrultusunda bir ekonomi politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet

⁷⁷ Koray BAŞOL, *Türkiye Ekonomisi*, Dokuz Eylül Üniv., İİBF Yay.No.2, İzmir, 1983, s.61.

Türkiye'sinin ekonomik düzenin belirlenmesinde önemli rolü olan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararları şu şekilde özetleyebiliriz⁷⁸.

Sanayi sektörüne yönelik alınan kararlarda, özellikle yurt içi sanayinin korunması, özendirilmesi ve finansmanına önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Çiftçi kesimi için bir yük olan Aşar Vergisi'nin kaldırılması, tarımda makineleşmenin teşviki, tarımsal kredilerin artırılması kararları alınmıştır. Tüccar kesimi için bir ticaret bankası kurulması, tekelleşmenin önüne geçilmesi ve bu kesim için de teşvikler sağlanması öngörülmüştür. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sınai gelişmeye yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca işçi kesimine yönelik olarak, günlük çalışma saatlerinin 8 saat ile sınırlandırılması, işçi ücretlerinin belirlenmesi için kararlar alınmıştır.

Alınan bu kararlar, söz konusu dönemin ekonomi politikasının yapı taşlarını oluşturmuştur. Bu dönemde, liberal bir ekonomi politikası uygulaması ağır basmış, piyasa ekonomisinin gerektirdiği temel kurumların yaratılması öngörülmüştür. Devletin ekonominin içinde doğrudan bulunması değil ekonomiyi desteklemesi, özel kesimin yetersiz kaldığı yerde ekonomiye girmesi amaçlanmıştır. Bu amaca uygun en iyi örnek, 1925 yılında çıkarılan yasa ile, şeker sanayine yatırım yaparak, özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar sağlanmasıdır. Bu uygulamayla devlet, o dönemde iç tüketimin ancak %14'ünün yerli üretimle karşılandığı, piyasası hazır tarım bağlantılı bir alanda ithal ikamesine gitmiştir. Bu amaçla, yerli şeker üretimini korumak için şeker ithalini zorlaştırmıştır⁷⁹.

Söz konusu dönemde sanayi sektörünün gelişimine büyük önem verilmiştir. Ancak sanayi sektörünün gelişmesi için önce bu sektörün finansman kaynaklarını, yatırımları gerçekleştirecek girişimcileri, teknik adamları bulmak gerekmektedir. O günkü şartlarda bu sorunların çözümünde, özel sektörün yetersiz oluşu, yabancı sermaye ve kredi kuruluşlarından yararlanılamaması nedeniyle, devlet bu sorunları

⁷⁸ Akbank, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, 1980, s.77-78.

⁷⁹ Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim*, B.2, Eskişehir, 1995, s.71.

çözmede görev almıştır. Bu bakımdan uygulanan ekonomik model karma ekonomi modeline yakınlaşmaktaydı ve bu durumda İktisadi Devlet Teşebbüsleri uygulaması gündeme gelmişti. Kurulan İktisadi Devlet Teşebbüslerinin çoğunun aynı zamanda banka niteliğini taşıması, sanayileşme aşamasında “Finansman Sevk ve İdari İşbirliği”ni sağlamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası, Sümerbank ve Etibank gibi kurumlar bu amaca hizmet için kurulmuştur⁸⁰. 1924 yılında kurulan İş Bankası, günümüze değin özel kesim yaratma mekanizmasının etkin bir aracı olmuştur. 1930 yılında da T.C. Merkez Bankası kurulmuştur.

Sanayi sektörünü geliştirmek, özel teşebbüsü teşvik etmek amacıyla 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkartılmıştır. Alınan tedbirleri şöyle özetleyebiliriz⁸¹.

- Sınai kuruluşların yatırımda kullanacakları her türlü inşaat malzemelerinin ve üretimde kullanacakları hammadde ve malzemelerin gümrük vergilerinden bağışık olarak ithali.

- Sınai kuruluş yapı, makina gibi araç ve gereçlerinin yurt içi demiryolu ve deniz yolunda %30 indirimle taşınması.

- Belediye sınırları dışında 10 hektara kadar olan arsanın bedelsiz, belediye sınırları içindekilerin de bedelleri on yıl içinde ödenmek üzere özel teşebbüse devri.

- Bu teşebbüslerin bina, arazi kazancı gibi vergilerden muaf tutulması.

- Bakanlar Kurulu kararıyla sınai kuruluşlara, yıllık imalat değerlerinin %10'una kadar prim verilmesi.

- Sınai kuruluşlar için gerekli tuz, ispiro ve patlayıcı maddelerin cari fiyatlardan indirimle yada prim karşılığı verilmesi.

- İthal malına oranla %10 pahalı da olsa, devlet kuruluşlarının, belediyelerin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurt içi üretim kullanma zorunlulukları.

⁸⁰ TOBB, *Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişmeleri*, Yay.no.Genel 114, Arge 43, Ankara, 1989, s.10.

⁸¹ Dündar SAĞLAM, *Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1976, s.80-81.

Bu yasa ile kamu fonları, dolaylı ya da dolaysız yollarla özel teşebbüslere aktarılmak istenmiştir.

Bu ilk dönemde, sanayi sektörüne öncelik veren bir kalkınma stratejisi belirlenmesine rağmen, tarım sektörü de ihmal edilmemiş ve desteklenmeye devam edilmiştir. Tarım sektörü, sanayi sektörünün gelişmesi için gerekli döviz, sermaye ve işgücünü sağlayacak tek sektördü ve tarım sektörünü desteklemeden, sanayi sektöründe gelişme sağlanması mümkün değildi. Aşar vergisinin kaldırılması ile tarımda sermaye birikimine imkan tanınmıştır.

1923-1929 dönemi Türkiye'si, dışa bağımlı ve açık, fakir bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşıyordu. Para, banka ve kambiyo sistemi, Lozan Antlaşması'nın 1929'a kadar hükümetin gümrük vergisi koyma yetkisini kısıtlayan hükmü, yarı sömürge ekonomisinin özelliklerini gösteriyordu. Ekonomik yapının dışa yüksek derecede bağımlılığı, ekonominin dışa açık kalmasını zorlayıcı bir neden olarak ortaya çıkıyordu. Ekonomi dışarıya oldukça bağımlıydı. İhracat ilkel maddelerde yoğunlaşmışken çok çeşitli mal ithal ediliyordu. 1920'li yılların Türkiye'sinin serbest piyasayla dışa açık ekonomik yapısı, 1990'lar Türkiye'sinde ideal kabul edilen bir görünüm arz ediyordu. Kamunun etkinliği düşüktü, emisyon yaparak enflasyon yaratma olanağı yoktu. Serbest değişken faiz haddiyle kambiyo kontrolüne tabi olmayan, gümrük vergisi bile bulunmayan bir dış ticaret rejimiyle (bir istisna olarak, I.Dünya Savaşı sırasında alınan, lüks maddelerin ithalatının yasaklanması kararı yürürlükte kalmıştır) değişken kambiyo kuru, bugün de serbest piyasa ideolojisini savunanların idealidir⁸².

Bütün teşviklere ve uygun ortama rağmen özel teşebbüs söz konusu dönemde istenilen gelişmeyi gösterememiştir. Bunun nedenleri arasında birikmiş sermayenin olmayışı en önemlisidir. Girişimcilik kabiliyetinin olmayışı, teknoloji eksikliği, yetişkin ve nitelikli işgücünün bulunmayışı da nedenler arasındadır. Bu dönemde tarım ve sanayi kesimleri ilkel yapılarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Uygulanmaya çalışılan sanayileşme politikasında özel girişim, devletin koruyuculuğu altında özellikle tüketim malları sanayinde kurulup gelişme göstermiş, temel sanayi alanlarına yatırım yapmamıştır.

⁸² KAZGAN, s.245-251.

Dönemin sonuna doğru tüm dünyayı sarsan büyük ekonomik buhran, liberal ekonomi düzenine karşı olan güveni sarsmış, 1930 yılından itibaren ekonomi politikasında, devletçiliğe ve müdahaleciliğe doğru bir dönüş başlamıştır.

1.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI

Türkiye, 1929 yılına kadar, gümrükler üzerinde istediği kontrolü kuramamıştır. 24.07.1923'de imzalanan Lozan Anlaşması ve ona ek Ticaret Anlaşması gereğince, Osmanlı İmparatorluğu'nun 01.09.1916 tarihli spesifik gümrük tarifelerini uygulamak durumunda kalmıştır. Anlaşma gereği, bu tarifeler 5 yıl süreyle uygulanmış ve Türk Hükümeti 1929 yılında ilk defa ulusal bir gümrük tarifesi uygulamaya başlamıştır.

1929 yılından önce hükümet, uygulamak zorunda kaldığı oldukça düşük gümrük tarifeleri yanında, ithalatın bütçeye gelir sağlamak için vergilendirilmesinde bazı uygulamalar yapmıştır. Kahve, çay, benzin gibi Türkiye'de üretilmeyen mallara önemli harcama vergileri koymuş, kibrit, sigara kağıdı, şeker, alkol ve patlayıcı maddelerin ithalinde tekeller oluşturmuştur⁸³.

1929'da, 1499 Sayılı Gümrük Tarifeleri Yasası'nın kabul edilmesiyle, düşük oranlı tarifeler kaldırılarak, getirilen yüksek oranlı tarifeler ile yerli üretim korunmaya çalışılmıştır. Böylece, 1929-1950 yılları arasında uygulanan kontrollü ithalat politikası başlamıştır.

Dış ticareti düzenleme yetkisini elde eden hükümet gümrük vergilerini, sağlık malzemesi ve diğer yasalarda tanınan vergi bağışıklığı dışında kalan tüm ithal mallarında %16'dan, %40'a çıkarmıştır⁸⁴. Gümrük vergilerinden başka, oranı %6'dan %18'e arttırılan Muamele Vergisi de uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca bu

⁸³ Yahya TEZEL, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Yurt Yayınevi, B.2, Ankara, 1986, s.143.

⁸⁴ Yakup KEPENEK-Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, B.7, İstanbul, 1995, s.41.

kanun hükümleri dahilinde bir kısım ihracat eşyası üzerinden de %2,5 oranında resim alınmıştır.

Türkiye’de uzun bir süre, yerli üreticileri korumak için, ithal ikamesi politikasına ağırlık verildiğinden ihracatın teşviki oldukça ihmal edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ihracatın arttırılmasına yönelik ilk hareket, 1930 yılında çıkartılan 1705 sayılı, Ticarete Tağşişin Meni ve İhracatın Mürakabe ve Korunması kanunuyla başlamıştır⁸⁵.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar geçen süre, TL’nin konvertibil olduğu dönemdir. 1929 yılında dış ekonomik şartlarda meydana gelen gelişmelere paralel olarak, TL’nin değeri hızla düşmüştür. Lozan Anlaşması’nın geçici maddesinin sona ermesiyle yeni Türkiye Gümrük Rejimi’nin uygulamaya gireceğinin beklentisiyle ithalat patlamıştır. Ayrıca dış borç taksitlerinin ödenmesi, ödemeler dengesine baskı yapmaya başlamıştır. Bu nedenle hükümet, 16.05.1929 tarihli ve 1477 Sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu’nu çıkarmıştır. Bu kanun, döviz spekülasyonunu önlemek, döviz alım satım işlemlerini düzenlemek ve sınırlamak konularında Maliye Bakanlığı’na yetki vermiştir. Türkiye’de ilk defa bu kanunla döviz işlemlerine bir takım kısıtlamalar getirilmiş, menkul kıymetler ile döviz borsalarında işlem gören yabancı hisse senedi, tahvil ve dövizler, Maliye Bakanlığı’nın iznine bırakılmıştır. Söz konusu kanunun kambiyo denetiminde yetersiz kalması sonucu, 25.02.1930 tarihinde 1567 sayılı, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Esas olarak, döviz kontrolü alanında bazı yeni önlemler alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu kanun ile, TL’nin konvertibilitesine son verilmiştir. 1930’dan sonra, Türkiye’de döviz kuru, döviz kontrol rejimine uygun olarak, sabit fakat ayarlanabilir pariteler sistemine göre tesbit edilmiştir⁸⁶.

Bu dönemdeki yabancı sermaye politikasına baktığımızda, uygulanan ekonomi politikasının, yabancı sermayeye karşı olmadığı görülmektedir. Atatürk, İzmir İktisat Kongresi’nin açılışında yaptığı konuşmada, “ülkenin yararına sonuçlar vermesi

⁸⁵ KARLUK, Türkiye’de İhracata Yönelik ..., s.290.

⁸⁶ KARLUK, Türkiye Ekonomisi..., s.304-312.

kaydıyla yabancı sermayeye açık olduğunu” belirtmiştir. İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da, kanunlara saygı gösteren yabancı sermayeye, Türkiye’nin diğer ülkelerden daha fazla ayrıcalık tanımaya hazır olduğunu bildirmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yabancı sermayeli şirketlerin ülkeye çekilmesine çalışılmasına rağmen bu arada yapılan millileştirmeler ülkeye istenilen ölçüde yabancı sermayenin gelmemesine yol açmıştır⁸⁷.

1930 yılında çıkartılan 1567 sayılı kanunda, yabancı sermayeyi teşvik bakımından bir hüküm yoktur. Ancak bu kanunla ilgili olarak çıkarılan kararnamelerde, yabancı sermayeye değinilmektedir ve bu kanun, yabancı sermayeli şirketlerin çalışmasını güçleştiren bir mevzuat bloku oluşturmuştur⁸⁸.

Dönemin dış ekonomi politikasının, uygulanan liberal politikaya uyumlu olduğu söylenebilir. Özellikle dönem boyunca hükümetin dış ticarete gümrükler açısından müdahale edememesi, ülkede tam bir dışa açıklık oluşturmuştur.

2. 1931-1949 DÖNEMİ

2.1. EKONOMİ POLİTİKASI

1923-1930 yılları arasında uygulanan liberal ekonomi politikası çerçevesinde özel sektör korunarak teşvik edilmiş, sanayileşmede bu kesime öncelik verilmiştir. Kamu kesiminin, piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapmasına rağmen, sermaye yetersizliği, girişimci azlığı, nitelikli işgücü eksikliği, dış rekabet gibi nedenlerle, özel sektör eliyle sanayileşmede başarıya ulaşılammıştır. 1929 yılında dünyayı sarsan, büyük ekonomik bunalımın da etkisiyle, devlet kendi eliyle kalkınma hamlesini başlatmak istemiştir. Devletçilik politikası, sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve devlet öncülüğünde planlı sanayileşme hedef alınmıştır. Devletçilik politikasının uygulamasında bir etken de, 1930’lu yıllarda merkezi planlı bir ekonomiye sahip olan Sovyetler Birliği’nin,

⁸⁷ Rıdvan KARLUK, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, Taştan Matbaası, İstanbul, 1983, s.46.

⁸⁸ Daim DEMİRCAN, *Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Dilek matbaası, İstanbul, 1971, s.14.

Dünya Ekonomik Buhranı'nı fazla hissetmemesi ve bu krizi batılı ülkelerden daha rahat atlattığı olmuştur⁸⁹.

Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın benimsenip, uygulamaya konulmasıdır. Plan, 1933 yılında, sanayileşme sürecine etkinlik kazandırılması, sanayileşme hareketinin bir düzen içinde uygulanabilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu durumda devletçilik uygulamasının, sanayi sektörüne öncelik veren bir ekonomik gelişmeyi amaçladığı söylenebilir.

Planın başlıca amaçları şunlardır⁹⁰.

- Yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim birimlerinin kurulması,
- İthalata konu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine, özellikle dokuma sanayisine önem verilmesi,
- Sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması.

Plan ile kurulması amaçlanan sanayi; dokuma, maden işleme, kağıt, kimya ve taş, toprak olarak beş grupta toplanabilir.

Plan temel niteliğine göre bir sanayi planıdır, bir makro plan niteliği taşımamaktadır.

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı, 17.04.1934 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Temel stratejisi, un, şeker, pamuklu kumaş gibi "üç beyaz" ile, kömür, demir ve akaryakıt gibi "üç siyah"tan oluşan temel ihtiyaç maddelerinin üretimine öncelik vererek bu alanlarda ithal ikamesi sağlamaktır. Böylece dışa bağımlılık azaltılmış olacaktır. Plan uluslararası işbölümünde Türkiye'nin tarımda uzmanlaşmasına karşı çıkmış, kurulacak sanayilerin ise, hammaddelerinin ülke içinde

⁸⁹ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.73-74.

⁹⁰ KEPENEK-YENTÜRK, s.60-61.

olmasına dikkat etmiştir. Böylece hem dışa bağımlılık azaltılacak hem de ekonomide önsel ve gerisel bağımlılıklar artarak sektörel bütünleşme sağlanacaktır⁹¹.

1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Planın gerçekleştirilmesi amacıyla Etibank kurulmuştur. Aynı dönemde Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi, araştırma işlerini yürütmek amacıyla çalışmalara başlamıştır.

Planda yapımı öngörülen 23 tesisten 4'ü dışında tamamı kurularak üretime geçilmiştir. Pamuk Mensucat Sanayi, Karabük Demir-Çelik Sanayi, İzmir Kağıt Sanayi, Bursa Kamgarn Sanayi, Toprak Sanayi bunların arasındadır. Kurulması öngörülen tesislerin çoğunun kurulması, planın başarıyla uygulandığının göstergesi sayılabilir. Ancak ağır sanayide arzu edilen oranda başarı sağlandığı söylenemez.

Devlet sanayide ve diğer bazı alanlarda üretici olarak faaliyete geçmekle birlikte, girişimi desteklemeye devam etmek istemiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942'ye kadar yürürlükte kalmıştır. Özel kesimin kredi ihtiyacını karşılamak için alınan bazı tedbirler de vardır. Sümerbank bu kesime de kredi vermekle görevlendirilmiştir. Sümerbank, ilk yıllarda bu görevi azçok yerine getirirse de, daha sonraları işletmelerin artan talebi karşısında yetersiz kalmıştır⁹².

Bu dönemde, devletin ekonomik faaliyetleri oldukça artmış ve sanayileşmede kamunun hissedilir bir ağırlığı ortaya çıkmıştır. Bunda Atatürk'ün devletçilik ilkesini uygulamak için seçtiği KİT'nin büyük etkisi olmuştur. 1932 ile 1939 yılları arasında KİT'nin sayısı 31'den 111'e çıkmıştır. Üretimde ithal ikamesi politikası başarılı sonuçlar vermiş, bu dönemde şeker, çimento, yünlü ve pamuklu dokuma, cam ve şişe ürünlerinde iç talebin yaklaşık beşte dördü yerli üretimle karşılanmaya başlanmıştır⁹³.

Bu dönemin ekonomi politikasını şu şekilde ifade etmek mümkündür⁹⁴.

91 KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.75.

92 Akbank, s.85.

93 KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.77.

94 TOBB, s.17.

- Özel teşebbüsün gelişmesini de içine alan devletçilik rejimi,
- Tarıma nazaran sanayileşmeye öncelik verilmesi ve sanayileşmede İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin öncülüğü,
- Bankacılık ve ticaret kesimlerinin de sanayiye paralel geliştirilmesi, bankacılık sektörünün geliştirilmesinde kamu sektörünün öncülüğü,
- Sanayide, ithal ikamesi niteliğindeki basit tüketim malları üretiminin geliştirilmesi,
- Ulaştırmada demiryollarına ağırlık verilmesi,
- Kapalı bir ekonomi politikası uygulaması, dış ticaretin mahdut seviyede tutulması,
- Eğitime verilen öncelik ve ağırlık,
- Nüfus artış hızının teşviki.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933-1938 yılları arasında yürürlükte kalmıştır. Bu plan halen uygulanırken 1936 yılında İkinci Beş yıllık Sanayileşme Planı'nın hazırlıklarını yapmak üzere bir sanayi kongresi toplanmıştır.

Uygulamaya geçirilemeyen bu planın temel amacı, daha çok hammaddesi içeride bulunan hafif sanayi dallarında ithal ikamesine gitmektir. İlk planın aksine bu planda, ara ve yatırım mallarını kapsayan ağır sanayiye yönelinmiş, maden ve hammaddelerin işlenerek ihracı amaçlanmış, elektrik üretimi ve liman yapımı gibi yatırımlara öncelik verilmiştir. Bu niteliğiyle plan, ithal ikameci bir sanayileşmeden daha ileri gitmeyi de hedeflemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, planın uygulamaya konulmasını engellemiştir⁹⁵.

Türkiye, İkinci dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaşın etkilerini hissetmiştir. Bu dönemde, ekonomide bir duraklama hatta bir gerileme başlamıştır. Ekonomide devlet öncülüğü devam etmiştir. Ekonomi politikası, fiyat istikrarına ve bütçede denklik prensibine büyük önem vermiştir.

⁹⁵ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.76.

Harp ekonomisinin uygulanmasıyla kaynakların askeri ihtiyaçlara yönlendirilmesi, pek çok sanayi kolunda üretimlerin ordu ihtiyaçlarına dönük hale getirilmesi, tarım kesiminde ise askere alınmalar yüzünden işgücünün azalmasından doğan üretim düşüklüğü, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir⁹⁶.

Devlet artan masrafları vergiler yerine Merkez Bankası'na başvurarak karşılayabildiğinden para tedavüli oldukça genişlemiştir. Bu da şiddetli bir enflasyona neden olmuştur. Bu şartlar altında ekonomi politikası, büyümeyi hızlandırmaktan çok fiyat artışlarını frenlemek, mal darlığını hafifletmek, sosyal adaletsizliği gidermek gibi amaçlara yönelmiş ve bir takım tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerin büyük kısmı 1940'da çıkarılan ve 1942'de değışime uğrayan Milli Korunma Kanunu'na dayandırılmıştır. Bu kanunun hükümleri arasında şunları sayabiliriz⁹⁷:

- Yatırımlar izin alma şartına bağlanmış ve hükümetin denetimine tabi tutulmuştur.
- Hükümet sınai tesislerin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir.
- Gerek görüldüğünde sınai tesislere el konulabilecektir.
- Tarımda ne ekileceğini hükümet belirleyebilecektir.
- İç ticaretle, fiyat kontrolü sistemi kurulacaktır.

1942 yılında konulan Varlık Vergisi ile, hükümet servet sahiplerinden idarece takdir edilen miktarla bir vergi almıştır.

Savaşın ilk yıllarında baskı altında tutulan tarım mahsulleri fiyatları serbest bırakılmış ve fiyatlar seviyesinde büyük artmalar görülmüştür. Bunun üzerine Toprak Mahsulleri Vergisi adı altında eski Aşar vergisi'ne benzer %10 oranlı bir vergi konmuştur⁹⁸.

1947 yılında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bu planda devletin yalnızca alt yapıyı gerçekleştirmesi öngörülmüştür. İthal ikamesi yerine ihracatı teşvik

⁹⁶ TOBB, s.18.

⁹⁷ Akbank, s.88.

⁹⁸ SAĞLAM, s.85.

politikasını, sanayi yerine tarımı, kamu girişimciliği yerine özel kesimi tercih eden planı uygulama imkanı bulunamamıştır⁹⁹.

1930 ile 1950 döneminin ekonomi politikası, devletçi, ithal ikamesine dayalı, sanayi kesiminde öncelik tanıyan bir ekonomi politikası olarak özetlenebilir.

2.2.DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI

Dönem boyunca, dış ticaret alanında belirli düzenlemelere gidilmiştir. Dış ticaret politikasının esas amacı, dış ticaret açığından kaçınmak olmuştur.

1931 yılında yürürlüğe giren bir kanunla, hükümete ithalata fiziki sınırlamalar uygulaması için yetki verilmiştir. Aynı yıl kota listeleri ilan edilmeye başlanmıştır. Tarım ve sanayide üretimde kullanılan makine, araç-gereç ve hammaddeler, ilaçlar ve tıpta kullanılan malzemeler fiziki sınırlamaların dışında bırakılmıştır. Mamül gıda malları, alkollü içkiler, elbise, ayakkabı ve diğer deri eşyalar gibi bazı üretim mallarının ithali ise yasaklanmıştır. Diğer üretim mallarıyla çimento gibi yurt içinde de üretilen ara malların ithali ise kota listelerine bağlanmıştır. 1931 ve 1932 yıllarında, ihracatçılara ihraç tutarlarının yarısı kadar ithal lisansı dağıtılmıştır. Takas sistemi diye adlandırılan bu uygulamadan 1933'de birara vazgeçilmiştir. 1930'lu yıllardaki ithal kısıtlamaları politikası, dış ticaret dengesini sağlamayı ve yurt içi üretimi korumayı amaçlamıştır. Ancak çok düşük bir ithalat kapasitesiyle sağlanan ticaret dengesi, gündemde olan hızlı sanayileşme politikası ile bağdaşmamıştır. Hükümet, ticaret dengesinde açığa yol açmadan ithalat hacmini genişletebilmek için kliring ve takas anlaşmaları yapmaya yönelmiştir. Türkiye'den daha çok mal almaya zorlamak amacıyla, 1932 yılında, kotalar ülkelerin Türkiye ile olan ticaret dengesine göre dağıtılmaya başlanmış ve birçok ülkeyle ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmalar, karşılıklı gümrük indirimlerini, ticaret kotaları ve kliring düzenlemelerini içermiştir¹⁰⁰.

⁹⁹ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.78.

¹⁰⁰ TEZEL, s.151-152.

1930-1933 yılları arasında, ithal fiyatlarının hızla düşmesi nedeniyle, spesifik gümrük vergisi uygulaması sonucunda ortaya çıkarılan gerçek nominal vergi oranları, 1929 tarifesiyle öngörülen nominal oranların oldukça üstüne çıkmıştır. Buna karşılık 1933 yılında, tarifedeki bazı spesifik oranlar, bu arada özellikle kumaşlar ve deri eşyalar üstündeki gümrük vergileri daha da arttırılmıştır. Yukarıda değindiğimiz ikili ticaret anlaşmalarının kapsamındaki karşılıklı gümrük indirimleri ve ithalata konulan kısıtlamalar, gümrük tarifelerinin, ithalatın hacmini ve yapısını belirlemede etkili bir politika aracı olma niteliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

1937 yılında gümrük tarifesinde genel bir düzenleme yapılarak, tüketim malları üstündeki vergiler yükseltilirken, ara mallarına uygulanan vergiler azaltılmıştır. Böylece Türk imalat sanayinin korunması arttırılmıştır. Bu genel düzenlemeden başka 1936-1939 yılları arasında bazı malları için tarife değişiklikleri de yapılmıştır. Bazı pamuk iplikleri üstündeki vergiler %20 ile 90 arasında, bazı ara mallar ve makinalar üzerindeki vergiler %90 oranında azaltılmıştır.

Savaş yıllarında ithalatın hacmi ve yapısı daha çok dış etkenlerce belirlenmiştir. İthal fiyatlarındaki artışlar karşısında hükümet, 1940 ve 1941 yıllarında spesifik tarifedeki bazı oranları yükseltmiştir. 1942 ve 1943 yıllarında yaşanan yüksek enflasyona ve ithal fiyatlarındaki büyük artışa rağmen, gümrük tarifesinin spesifik oranları arttırılmamıştır.

Hükümet, 1940 yılında yürürlüğe koyduğu Milli Korunma Kanunu çerçevesinde, ithalatçıları denetimi altındaki İthalatçı Birlikleri'nde toplayan bir uygulama başlatmıştır. 1946'da uygulama kaldırılmıştır. 1941 yılında Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kurulmuştur. Ticaret Ofisi'nin dış ticaretle uğraşan ana kamu kuruluşu olması düşünülmüştür. Petrol Ofisi'nin de akaryakıt ve madeni yağların ithalatı ve dağıtımıyla uğraşması amaçlanmıştır. 1941 yılında Ticaret Bakanlığı'na, ithalat ve ihracata fiyat düzenlemeleri uygulama yetkisi verilmiştir.

1946 yılında gümrük tarifelerinde değişiklikler yapılmıştır. Tüketim mallarının üzerindeki spesifik tarifeler daha çok, yatırım ve ara malları üstündeki tarifeler daha az artırılmıştır¹⁰¹.

1929-1936 döneminde, ihracata kliring sistemi, kontenjanlı listeler, takas ve prim usulleri getirilmiştir. 1936 yılında ihraç mallarında standartın sağlanması için bir standardizasyon müdürlüğü kurulmuştur. Sonraları, dış piyasadaki rakipler karşısına çıkmış olarak ihracatın daha geniş organizasyonunu sağlamak amacıyla İhracatçı Birlikleri oluşturulmuştur.

1937-1939 döneminde, daha önceki dönem esaslarına ek olarak bazı malların ihracı önceden izne bağlanmış, bazılarının ise ihraç yasakları konmuştur. 1940-1948 yılları arasında ilk kez, ticaret ve ödeme anlaşmalarında serbest döviz esasını kabul edilmiş, belli bir kısım mallar için de özel takas imkanları sağlanmıştır. Savaş yıllarında uygulanan kontrollü ve koruyucu sistem 1946 yılından sonra kaldırılmıştır.

1934'de ihraç ürünlerinin dünya piyasalarında tanıtılması amacıyla Türkofis kurulmuştur.

1940 yılında 3843 sayılı kanunla, imal, alım, satım veya ihracı devlet tekelinde bulunan mamül maddelerin teslimi Muamele Vergisinden İstisna edilmiştir. Türkiye'de ihracatla ilgili bir verginin istisnası ilk defa bu kanunda yer almıştır.

1930 yılından itibaren döviz kontrol rejimi ile birlikte müdahaleci ve korumacı politikalara ağırlık verilmiş, bunun sonucunda 1938 yılına kadar dış ticaret ilk kez fazla vermiştir. 1931 yılında kurulan Merkez Bankası'na, TL'nin dış istikrarını, altın standardına bağlı kalarak sağlama görevi verilmiştir. Türk Lirası, uzun bir zaman dolaylı olarak Sterlin ve Fransız Frangı'na, dolayısıyla altına bağlı kalmış, 1936'dan sonra diğer paraların altın standartından ayrılmasıyla sonra altına bağlantı kaldırılmıştır.

¹⁰¹ TEZEL, s.156-161.

Hükümet savaş yıllarındaki kambiyo politikası ile liranın yabancı paralar karşısındaki değerini yüksek tutmaya devam etmiştir. 1939 yılında, liranın serbest piyasada oluşan primli kurları resmileştirilmiştir. 1941 yılında ikili kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Konvertibil para bölgelerinden ithalat yapanlar, Merkez Bankası'ndan aldıkları dövizlere resmi kurun %48'i kadar fark ödemekteydiler. Bu bölgelere ihracat yapanlara da Merkez Bankası %40 oranında pirim vermekteydi. Bu kurlar bir kaç önemsiz ayarlamamanın dışında, 1946 Eylül'üne kadar sürmüştür¹⁰².

Türkiye savaşa girmemesine rağmen, 1939-1945 yılları arasında savaşın olumsuz etkilerini yaşamıştır. Alınan tüm önlemlere karşın bu dönemde resmi kuru sabit tutulan Türk Lirası, toptan eşya fiyatlarına göre %450, altına göre %360 değer kaybetmiştir. Bu durum karşısında hükümet 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk döviz kuru ayarlamasını gerçekleştirerek, TL'nin dolar karşısındaki değerini 130 kuruştan, 280 kuruşa yükselterek, %116 oranında devalüasyon yapmıştır.

Devalüasyonun başlıca amacı, yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını ucuzlatmaktır. Devalüasyonun toplam ihracat gelirlerini arttıracığı, ithalatın liberalize edileceği bir dönemde, yurt içi sanayii koruyacağı sanılmıştır. Savaş sonrasında kapitalist dünya piyasasının ticaret ve ödemeler düzeninin ana kurallarını saptayan Bretton Woods Anlaşmalarına katılabilmek, Türkiye'de fiyat ve kambiyo kuru kararlılığını sağlamak, devalüasyon kararının arkasındaki başka nedenler arasındadır¹⁰³.

Devalüasyon sonucu dış açık kapatılamamış, ihracat artırılamamıştır. Bunun nedenleri arasında, ihraç mallarının tarımsal ürünlerden oluşması, devalüasyon ile birlikte %75 oranında libere edilmesinin ithal mallarını pahalılaştırması sayılabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeli şirketlerin ülkeye çekilmek istenmesine rağmen; bu arada yapılan millileştirmeler, istenilen ölçüdeki yabancı sermayenin ülkeye gelmemesine yol açmıştır.

¹⁰² TEZEL, s.157.

¹⁰³ TEZEL, s.160.

Türkiye 1933-1939 döneminde, yabancı sermayeye karşı oldukça kapalı bir politika izlemiştir. Bunda, uygulanan devletçilik politikasının etkisi büyük olmuştur. Aslında Atatürk'ün yürürlüğe koyduğu devletçilik rejimi, temelde piyasa kurallarını ortadan kaldırmayan, kadrocuların savundukları otoriter ve sosyalist sisteme geçişe hazırlık niteliğinde ve özel yabancı sermayeye hiç yer vermeyen bir devletçilik olmamakla beraber, bu dönemde ülke yabancı sermayeye kapalı kalmıştır¹⁰⁴.

1945'li yıllara kadar ekonomide, milli karakterli üretim ve tüketim modeline sadık kalınmıştır. Bu tarihten itibaren, dünyadaki ekonomik konjonktüre bağlı olarak geniş çaplı üretim yapacak tesislerin Türkiye'de de kurulmasının gerekliliği ortaya çıkmış ve yatırım mali yanında, teknoloji transferi ve yönetim biçiminde de gelişmiş ülkelerden yararlanma politikası benimsenmiştir. Sanayileşmede, akılcıca izlenecek bir yabancı sermayeden yararlanmanın mümkün olabileceği görüşü benimsenmeye başlamış ve ilk kez 1947 yılında Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu'na ilişkin olarak çıkarılan 13 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yabancı sermayenin geliş şekli, amacı, sermaye ve kâr transferleri düzenlenmiştir¹⁰⁵.

Uygulanan dış ekonomi politikası, devletçilik ve ithal ikamesi politikasına uygun bir şekil çizmiştir. Yerli üreticiyi korumak amacıyla, ithalata koyulan kısıtlamalar, ithal ikameci politikanın gerçekleşmesinin önemli bir aracı olmuştur.

3. 1950-1959 DÖNEMİ

3.1. EKONOMİ POLİTİKASI

Bu dönemin başlangıcıyla birlikte Türkiye'nin ekonomi politikasında köklü bir değişim yaşanmıştır. Aslında bu köklü dönüşüm 1940'lı yılların ortalarında yaşanmaya başlamıştır. Savaş yıllarındaki uygulamaların özel teşebbüsü ürkütücü, sermaye birikimini engelleyici nitelikleri ve savaş hazırlıkları nedeniyle tarımsal kesimdeki üretim düşüşü, savaş sonrası için ekonomik politikada bir takım

¹⁰⁴ KARLUK, *Türkiye'de Yabancı Sermaye ...*, s.47.

¹⁰⁵ Ramazan ULUDAĞ, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması*, Alf Matbaacılık, Ankara, 1991, s.45.

değişikliklerin düşünülmesini zorunlu kılmıştır. Yapılan ekonomi politikası tartışmaları, ekonomide kamu kesiminin yeri noktasında toplanmıştır. Özel girişimin desteklenmesi, yönetimin, güvenlik ve kamu hizmetlerinden başka ekonominin planlı kalkınması konusunda önlemler alması üzerinde durulmuştur. 1947 yılında hazırlanan Kalkınma Planı bu amaçları içermektedir. Yani, uygulanmamakla birlikte, 1947 Kalkınma Planı içerdiği anlayış açısından, 1950'den sonra uygulanan ekonomi politikasının ve dolayısıyla köklü değişimin temelini oluşturmuştur.

Bir önceki dönemde uygulanan devletçi ekonomi politikasının olumsuz sonuçlar vermesinin yanında, bazı dış etmenler de, ekonomi politikasındaki köklü değişimin nedeni olmuştur. ABD, 1947 yılı ve sonrasında, Truman Doktrini'nin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde ülkemize uzmanlar göndermiştir. Türkiye ekonomisi sağlıklı bulunmakla birlikte, izlenen ekonomi politikası eleştirilmiş, farklı ekonomi politikaları önerilmiştir. Eleştiriler özellikle, özel girişime yeterli serbestliğin verilmemesi, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının yeterince uygulanmaması, kamu kesiminin egemenliği noktalarında toplanmıştır. Yani Türkiye'nin ABD yardımlarından yararlanabilmesi için, ekonomi politikasında değişiklikler yapmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır¹⁰⁶. Savaş sonrası döneminde ekonomi politikasının tartışılmaya başlanmasının nedenlerinden biri bu durum olmuştur.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti ile, 1950-1960 yılları arasında kapsayan enflasyoncu gelişme yılları başlamış, ekonomi politikasında köklü bir değişim yaşanmıştır. Başlangıçta, özel sektöre kalkınmada öncelik veren liberal bir ekonomi politikası ülke ekonomisinde hakim olmuştur. Devletin sadece; özel sektörün girmeyeceği ve kamu hizmeti sayılan alanlarda faaliyet göstermesi amaçlanmıştır.

Özel sektörün geliştirilmesi ve faaliyet alanlarının genişletilmesi yolunda olumlu adımlar atılmıştır. 1950 yılında, özel sanayiye iç ve dış kredi sağlamak için, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. Bu bankanın amacı, dönemin sanayileşme politikasının göstergesi olmuştur. Özel sanayinin kurulmasına ve genişlemesine yardımcı olmak, yerli-yabancı ortaklığı biçimindeki sınai kuruluşları özendirme, pay

¹⁰⁶ KEPENEK-YENTÜRK, s.84.

senedi ve tahvillerin özel mülkiyete geçmesine yardım etmek bankanın amaçları arasındadır.

Özel girişimciler madencilikle ilgilenmeye teşvik edilmiş, verilen arama ve işletme ruhsatlarının sayısı artmış ve linyit, krom, demir gibi madenlerin üretiminde özel kesimin payı yükselmiştir. Ayrıca kurulan yeni şeker ve çimento fabrikalarının sermayesine özel kişilerin de katılması sağlanmıştır.

Devletçi sanayileşme döneminde başlatılan temel tüketim mallarının yerli üretimi bu dönemin sonunda tamamlanmıştır. Özel teşebbüsün teşviki, özellikle imalat sanayi alanında kendini göstermiştir.

Bu dönemde, alt yapı olanaklarının, özellikle enerji, haberleşme ve ulaştırma alanındaki gelişmelerin sağladığı dışsal ekonomiler, sanayinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ulaştırma sektöründe, demiryoluna kıyasla karayoluna önem verilmiştir.

Dönem boyunca tarım sektörünün gelişimine büyük önem verilmiştir. Tarım alanında büyük altyapı yatırımları ve özellikle çok sayıda traktör, ekili alanın önemli ölçüde artmasını, tarımsal gelişmesinin yükselmesini sağlamıştır. Tarımsal üretimin artışı sağlayan bir başka faktör de devletin destekleme fiyat uygulamaları ile karayollarının islahı ve ürünlerin üretim merkezlerinden tüketim merkezlerine kolayca nakledilmesi ve pazarlama imkanlarının artırılması gerçeğidir¹⁰⁷.

1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde, dönem boyunca bir kısım topraksız ve az topraklı köylüye toprak dağıtımı yapılmıştır.

Tarımdaki gelişmeler sonucu, tarımsal üretim, özellikle sınai girdiler alanında önemli ölçüde artmıştır.

İktidara gelen hükümet, ekonomide KİT'lerin daraltılmasını, özel kesme devredilmesini amaçlamıştır. Ancak bunu gerçekleştirememiştir. Hatta KİT'leri genişletmiştir. Bu dönemde kamunun ekonomide genişlemesinin nedenlerinden birisi, özellikle dönemin ikinci yarısında, özel kesime dayalı sanayinin genişleyen iç talebi

¹⁰⁷ TOBB, s.22.

karşılayamaması sonucu artan ürün tüketiminin karşılanmak istenmesidir. Hükümet, bu durumda çözümü, var olan kamu kesimine öncelik vermekte bulmuştur. Bir diğer neden ise, kamu kesiminin özel kesimin geliştirilmesine katkısı olacağı düşüncesidir.

1954 yılından sonra, ekonomide görülen olumlu gelişmeler tersine dönmeye başlamıştır. Tarımsal üretimdeki artış duraklarken ithalat büyümeye, dış ticaret açığı hızla artmaya başlamıştır. Tedavüldeki para hacminin hızla yükselişine kredilerdeki şiddetli artış eklenince, iç fiyat seviyesi hızla yükselmiş ve enflasyonist baskılar artmıştır. 1956 yılında, savaş yıllarında kabul edilmiş olan Milli Korunma Kanunu tekrar yürürlüğe konmuş ve devlet ekonomik hayatı geniş ölçüde kontrol altına almıştır. Ekonomide kamu sektörünü daraltıcı, özel sektörü genişletici, liberal bir felsefeyi benimseyen hükümet giderek müdahaleci bir yapıya bürünmüştür.

Ekonomideki bu kötü gidişi durdurmak için hükümet 04.08.1958'de bir dizi istikrar önlemleri almak zorunda kalmıştır. Bu önlemlerin içerdiği başlıca kararlar, Türk Lirasının devalüasyonu, 1953'e kadar serbestlik içeren, daha sonraları kısıtlanan ithalata yeniden serbestlik getirilmesi, para arzının ve bütçe harcamalarının kısıtlanması, KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatlarının yükseltilmesi olmuştur¹⁰⁸. Bu önlemler sonucunda ekonomide durgunluk yaşanmaya başlamıştır. 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üyelik başvurusu yapılmıştır.

Dönemin ekonomi politikası, sanayi sektörünün gelişmesi yanında hatta belki de daha çok tarım sektörünün gelişimini, ekonomide özel sektörün payını arttırmayı amaçlayan, ticarete serbestliğini savunan liberal bir ekonomi politikası özetlenebilir.

3.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin izlediği liberal politikaya uygun olarak, aynı yılda 3/11704 sayılı kararname ile dış ticarete liberasyon sistemi

¹⁰⁸ KEPENEK-YENTÜRK, s.112.

yürürlüğe konulmuştur. 3/11910 sayılı kararname ile de liberasyon sisteminden yararlanacak malların listesi yayınlanmıştır¹⁰⁹.

1950'de ithalat yaklaşık %65 oranında libere edilmiştir. Hükümet Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECÜ) liberasyon tavsiyesine uyarak ithal listelerine serbest ithalat listesini eklemiş ve döviz ihtiyacını planlayıp ithal listelerini düzenlemek üzere Bakanlıklararası Döviz Komitesi kurmuştur. Gidilen liberasyon, ithalatı büyük ölçüde arttırmıştır. Liberasyon listeleri üzerindeki aşırı ithalat talebi, döviz stoklarını hızla erittiğinden bu uygulama uzun sürmemiştir. 1952 yılında liberasyon listesindeki malların ithali ilgili bakanlığın iznine tabi tutulmaya başlanmıştır. 1953 yılında ise liberasyon fiilen durmuştur. 1956'da Milli Korunma Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konmasıyla birlikte, İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurulmuştur. Özel sektör ve kamu sektörünün tüm ithalatı fiyat kontrolüne tabi tutularak, fiyat uygunluğu tescil edilmeyen malların Merkez Bankası'nca bedellerinin transferine ve Gümrük idarelerince ithaline izin verilmemiştir¹¹⁰.

Gümrük vergileri 1954'de, spesifik tarife esastan, advalorem tarife esasına dönüştürülmüştür.

1958 yılında alınan istikrar tedbiriyle beraber, ithalat, "liberasyon", "tahsisli ithal malları" ve "anlaşmalı ülkeler kontenjanı" listelerinden olmak üzere üç ayrı listeden yapılmaya başlanmıştır. Liberasyon listesi'ndeki mallar genellikle yerli üretimin kullanmak zorunda olduğu ve ülke içinde üretilmeyen hammaddeler, ara malları, ilaç ve diğer zorunlu tüketim maddeleridir. Bu maddelerin ithalatında belli bir miktar kısıtlaması ve döviz tahsisli kısıtlaması olmamıştır. Tahsisli ithal malları listesinde yer alan malların ithali, tahsis edilen belli bir miktar döviz ile sınırlanmıştır. Böylece yerli sanayinin dış ülkelerin rekabetinden korunması amaçlanmıştır. Örneğin ülke içinde üretilip de iç tüketimi karşılayamayan malların ancak, ülke içi üretimi ile iç talep arasındaki kısmı için ithalatına izin verilmiştir. İç üretim iç talebi karşılayacak seviyeye ulaştığı zaman, bu mallar listeden çıkarılmış, ithali yasaklanmıştır.

¹⁰⁹ BAŞOL, s.317.

¹¹⁰ Akbank, s.93.

Liberasyon ve Tahsisli İthal Malları Listeleri, kliring anlaşmalı ülkeler dışındaki üçüncü ülkelerden yapılan ithalata uygulanmıştır.

Liberasyon Listesi kendi içinde ikiye ayrılmıştır. “1 Sayılı Liberasyon Listesi”nde serbestçe ithal edilebilen hammadde ve yedek parçalar, “2 Sayılı Liberasyon Listesi”nde ise ithali izne bağlanan mamül, yarı mamül ve hammaddeler bulunmaktadır.

Tahsisli İthal Malları Listesi ile genelde ithali gerekli görülmeyen tüketim mallarının ithali düzenlenmiştir. Liberasyon Listesi’nde yer alan bir malın yerli üretimi başladığında o mal çoğu zaman Tahsisli İthal Malları Listesi’ne alınmış, yerli üretim iç talebi karşılayacak duruma gelince bu listeden de çıkartılmıştır. 1958 yılında uygulanmaya konulan bu ithalat rejiminin esasları, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri yürürlüğe girene kadar önemli bir değişikliğe uğramadan uygulanmıştır¹¹¹.

Bu dönemin başlangıcında, ihracat da büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Sadece stratejik öneminden dolayı krom üzerinde kontrole gidilmiştir. Ayrıca çıkarılan bir kararname ile, belirli malların ihracı halinde, ihraç tarihinden itibaren 6 ay içinde kullanılmak kaydıyla ihracatçı emrine ithal yetkisi verilmiş ve bu yetki bütün ithal listelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir¹¹².

1953 yılından sonra döviz rezervlerinin azalması sonucu ihracatta liberasyondan vazgeçilmiş, 1953-1958 tarihleri arasında dış ticaret politikası, Dış Ticaret Rejimi hükümleri içinde yürütülmüştür. Bu dönemde ihracata konu olan mallar “Serbest İhraç Malları” ve “Lisansa Bağlı Mallar” olarak iki ayrı listede toplanmıştır. İhracatı teşvik için bir süre ihraç primleri, bir süre de “deblokaj” sistemi uygulanmış ve bu arada takas ve kliring sistemlerine yer verilmiştir.

1956’da çıkartılan 6802 sayılı Gider Vergisi Kanunu, Muamele Vergisi’nde uygulanmakta olan ihracat muaflığı mekanizmasını, İstihsal Vergisi’nin prensibine

¹¹¹ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.271-272.

¹¹² BAŞOL, s.317.

uyacak şekilde yeniden düzenlemiştir. İlk ve yardımcı maddeler için İstihsal Vergisi ödenmemiş vergiye tabi üretim ve imalatını ihraç eden üretici veya imalatçılar adına vergi tahakkuk ettirilemeyeceği hükmünü getirmiştir. Bu kanunda, ihracat ile ilgili muafiyetler, başlıca iki şekilde işletilmiştir. Bunlar verginin hiç tahsil edilmemesi durumu ve daha önce tahsil edilmiş verginin iadesi yoluna gidilmesidir. Söz konusu kanunun dışında, uygulaması etkili olmayan çeşitli ihracat muafık ve istisnaları ile vergi iadesi hükümleri mevcuttur¹¹³.

Dönemdeki serbestlik sonucu ithalatın artması, ihracatın daha yavaş gelişmesi sonucunda dış ticaret açığı büyümüştür. Sabit kur politikasıyla genişleyen döviz talebi ve enflasyon, kısa zamanda serbest döviz piyasasının kurulmasına, kredi ithalatının yarattığı çifte ödemelere, katlı kur uygulamasına, döviz rezervlerinin erimesine yol açmıştır. Hükümet 1958 yılında doların fiyatını 2.80 TL'ndan 9.00TL'sına çıkararak %221.43 oranında fiili bir devalüasyon yapmıştır. Primler yoluyla ayrıntılı bir katlı kur sistemi kurulmuştur. Sistemin özü, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'na dayalı olmuştur.

Yabancı sermaye politikasında da liberal bir durum izlenmiştir. 1950 yılında çıkartılan 5583 sayılı kanunla ülkeye gelen yabancı sermayeye transfer garantisi verilmiştir. Ayrıca özel sektörün dış borçlarının faizini transfer etme imkanı da getirilmiştir. Yeni yatırımlar için gerekli olan finansman ve teknoloji ihtiyacı için yabancı sermayeden yararlanılmasını amaçlayan bu kanunla istenilen hedefe ulaşamamıştır.

Türkiye'de yabancı sermayenin teşviki konusunda asıl önemli adım, 1951'de çıkartılan 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile atılmıştır. Bu kanunla sanayi, bayındırlık, ulaştırma, enerji, madencilik ve turizm sektörleri yabancı sermayeye açılmıştır. Yabancı sermayeli şirketlere toplam kârlarının %10'unu transfer hakkı tanınmıştır. Ancak yasa istenilen sonuçları vermemiş, yasadan yararlanmak için az sayıda müracaat olmuş, bunların da çok az kısmı kabul edilmiştir.

¹¹³ Alaattin SAKİNOĞLU, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İhracatın Teşviki ve Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Modeli*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv., Sos. Bil. Ens., Eskişehir, 1989, s.18.

5821 sayılı yasanın beklenen sonuçları vermemesi üzerine yeni bir yasa hazırlanmıştır. 24.01.1954'de yürürlüğe giren 6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu ile, ticaret ve tasarım sektörleri de yabancı sermayeye açılmıştır. Yasa yabancı sermayeyi memleketin ekonomik kalkınmasına faydalı olması, Türk özel teşebbüslerine açık bulunan bir faaliyet alanında çalışması, inhisar ve özel bir imtiyaz ifade etmemesi şartıyla her alanda çalışmakta özgür bırakmıştır. Yasa bugün de yabancı sermayeli yatırımların yasal temelini oluşturmaktadır¹¹⁴.

Yasaya göre yatırım izni alan yatırımcılar, kârların sermayeye dönüştürülmesi, yerli yatırımcılarla eşit muamele görme, yurt dışından alınan onaylanmış borçların ana para ödemelerinin ve faiz ödemelerinin transferi, kâr transferi ve kuruluşun tasfiyesi halinde satış hasılatının transferi, yabancı personel istihdam edilmesi ve onaylanmış yabancı işçilerin kazançlarının transferi şeklindeki haklardan yararlanmışlardır.

1954 yılında kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu ile, o zamana kadar devletin tekelinde olan petrol arama ve petrol kuyularını işletme işleri, yabancı yatırımcılara da açılmıştır¹¹⁵.

Yabancı Sermaye Kanunu, liberal niteliğine rağmen, muhafazakar bir tutumla uygulanmıştır. Özellikle yabancı yatırımların onaylanmasıyla ilgili ön şartlar konusunda genel bir ifade kullanılmış olması uygulamada başvuruları yoruma açık bir duruma getirmiştir. Bunun sonucunda, yabancı yatırımcıların bir çok başvurusu, uzun süren ve karmaşık bir hale gelen onaylama sürecinde terk edilmiş ya da reddedilmiştir.

4. 1960-1979 DÖNEMİ

4.1. EKONOMİ POLİTİKASI

1960 yılında gerçekleştirilen ihtilalden sonra ekonomi bir durgunluk dönemine girmiştir. 1958'de yapılan fiili devalüasyon, 22.08.1960'da resmen onaylanmıştır.

¹¹⁴ Aydın SARI, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv., Sosyal Bil. Ens., Eskişehir, 1995, s.49.

¹¹⁵ Akbank, s.94.

Plansız bir ekonomi politikası izlemenin, 1950'li yıllarda uğranılan ekonomik sarsıntılarda büyük payı bulunduğu inandırıldığından, ekonomi politikasını bir plana göre yürütmek fikri benimsenmiştir. 1961'de, kalkınma planını hazırlamak ve yürütmek amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1962 yılından sonra Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır.

Uygulanan planlı kalkınma politikası, emredici bir nitelik taşımamaktadır. Devlet sektörü için bağlayıcı olmakla beraber, özel sektör açısından yönlendirici, teşvik edici bir nitelik taşımaktadır. Sadece kamu sanayine ilişkin değildir, globaldir.

1960-1980 arasında uygulanan planların ortak özelliklerinden birisi, ekonomik ve toplumsal yapıyı veri almalarıdır. Bir diğer ortak özellikleri, ekonomik büyümeyi ve bunun yıllık artış oranını temel belirleyici değişken olarak almalarıdır. Ekonominin büyüme hızını temel belirleyici olarak alan planların, ekonomik gelişmeyi, büyümenin bir sonucu olarak ele aldığı söylenebilir. Planlarda sanayileşmeye öncelik verilmesi de, planların ortak özelliklerinden biridir. Diğer bir ortak özellikleri, ilk yirmi yılda uzun dönemli planlama gereksinimi karşılamak üzere uzun süreli gelişme stratejileri hazırlanmasıdır. Beş yıllık olarak hazırlanan kalkınma planlarının ilk ikisi birinci, diğer ikisi de ikinci uzun dönemi strateji kapsamına girmektedir. İlk uzun dönem stratejisi, on beş yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Ancak ilk iki plan uygulamasının sonunda 1973'de terk edilmiş ve yerine 22 yıllık yeni bir uzun dönem stratejisi hazırlanmıştır.

1963-1967 yıllarını kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (B.Y.K.P.) 01.01.1963'de uygulamaya konmuştur. Planda kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımı benimsenmiştir. Ek olarak, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi on beş yıllık bir çerçevede düzenlemeyi amaçlamıştır. Uzun dönemde gerçekleştirilmesi istenen amaçlar, her alanda, yeterli sayıda, nitelikli ilim adamı yetiştirilmesi, her yıl ortalama %7'lik bir milli gelir artışının sağlanması, istihdam sorununun çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması şeklinde özetlenebilir¹¹⁶.

¹¹⁶ KEPENEK-YENTÜRK, s.133.

Planda istihdam sorununun çözülmesi için, şehirlere olan göçün, yaratılacak yeni iş alanlarıyla dengeli olmasını sağlamak ve tarım bölgesinde tarım dışı faaliyet imkanlarını artırmak amaçlanmıştır. İş bulma politikasının bir uzantısı olarak nüfus artışı sonuna ve aile planlamasına geniş yer verilmiştir.

Sektörel gelişme konusunda, hedefler tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişmeye dayanmaktadır. Sanayinin gelişmesinin, tarımdaki ileri ve belirli bir gelişmeye bağlı olduğu vurgulanarak dengeli bir sektörel gelişme politikası belirlenmiş olmasına rağmen, beş yıllık planlarda sanayi sektöründeki gelişmeye öncelik verildiği görülmektedir.

Planda, bölge planlaması, vergi düzenlemeleri, fiyat politikası gibi alanlarda, yaptırım gücü olmayan düzenlemelere gidilmiştir.

Kamunun, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda, üretime girmesi, kamu hizmetlerinin toplanacağı alanların sosyal refah üzerinde etkisi çok büyük olduğu bilinen eğitim ve sağlık konuları olması amaçlanmıştır.

1. BYKP'nda, %7 olarak amaçlanan gelişme hızı, %6.7 olarak gerçekleştirmiştir. Sektörlerdeki gelişme hızları da amaçlarının altında olmuştur. Tarım sektöründe %4.2 yerine %3.2, sanayi sektöründe %12.3 yerine %9.7, hizmetler sektöründe %6.8 yerine %6.6 şeklinde gerçekleşmiştir¹¹⁷.

1968-1972 yıllarını kapsayan 2. BYKP'nda, temel hedef yine, katkılı ulusal gelirin yılda ortalama %7 büyümesi olmuştur. İş bulma, tasarrufların artırılması, ekonominin dışa bağımlılığının azaltılması gibi, ekonomik gelişmenin diğer öğeleri, büyüme hızına bağımlı olarak ele alınmıştır.

Planda, sektörlerin dengeli büyümesi ilkesi terk edilmiş ve sanayi sektörünün sürükleyici sektör olması amaçlanmıştır. Kamu kesiminin ara ve yatırım malları üretimine yönelmesi, kaynak kullanımında sanayi kesimine öncelik verilmesi öngörülmüştür.

¹¹⁷ BAŞOL, s.67.

2. BYKP'nda, ithalat yerine yerli üretime dayanan sanayileşmede, dayanıklı tüketim malları üretimine yönelik ikinci aşama tamamlanmak istenmiş ve ara malları üretimi önem kazanmıştır. Dayanıklı tüketim malları üretimini özel yerli ve yabancı sermaye üstlenmiştir.

2. BYKP'nda, hızlı kentleşmenin bir yandan kentlere ucuz işgücü arzı sağlayacağı, iç pazarı genişleteceği düşüncesiyle, kentleşmenin destekleneceği belirtilmiştir. Bu durum, 1.BYKP'nın kentleşme sorununa yaklaşımıyla bir tezatlık içermektedir.

1. BYKP ile başlatılan yatırımların ve ihracatın özendirilmesi politikası, 2. BYKP'nda daha ileri bir düzeyde ele alınmıştır. Özel girişimi özendirme politikası, yatırım için gerekli olan ithalatta vergilerin tümünün ya da bir kısmınının bağışlanması, yatırım indirimini, ihracata prim verilmesini ve hızlandırılmış amortisman yöntemlerinin uygulanmasını içermektedir. Amaç özel yatırımları ve ihracatı daha kârlı duruma getirmektir. Yatırım malları ve hammaddelerin her türlü ithal vergisinden bağışlanması, yatırıma gidecek kazançların en çok %8 oranında vergiden bağışlanarak yatırım indirimi sağlanması, amortisman oranlarının arttırılarak girişimcilerin öz kaynaklarının genişletilmesi teşvik uygulamasının başlıca şekilleridir¹¹⁸.

2. BYKP'nın ilk uygulama yılı olan 1968'de GSMH artışı %6.5 olmuştur. 1969'da %6.3, 1970'lerde ise %5.7'ye kadar gerilemiştir. Sanayi ve tarım sektöründeki gelişme hızları da, planlanan hedeflerin gerisinde kalmış, sadece hizmetler sektörünün büyüme hızı, hedefin biraz daha üzerine çıkmıştır.

1970'lerde iç fiyatlardaki gelişmelerin TL'nin dış değerini düşürmesi sonucunda, 10.08.1970'de devalüasyon yapılmış, 1 dolar 15 TL'ye yükseltilmiştir. Ancak gerçekleştirilen devalüasyon, amaçlanan yararları sağlamamıştır.

1973-1977 yıllarını kapsayan 3.BYKP ile, yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisi saptanmıştır. 1.BYKP'nda öngörülen on beş yıllık gelişme süreci bir yana

¹¹⁸ KEPENEK-YENTÜRK, s.137.

bırakılmıştır. Yeni bir uzun dönem planlaması gerektiren nedenlerin başında, ekonomik gelişme sorunu ve AET ile ilişkiler gelmektedir. AET için rekabete hazırlanma gereğinin, yatırımların büyük ölçekli girişimlere yapılmasını zorunlu kıldığı ve bu nedenle yeni bir düzenlemeye gidildiği vurgulanmaktadır¹¹⁹.

Uzun dönemde, amaçlanan hızlı büyümenin sağlanmasında, kamu kesiminin öncü olması, özel kesimin ise daha çok özendirilmesi öngörülmüştür. Kamu kesimi gelişimin yürütücü gücü olacak ama özel kesime karşı bir nitelik taşımayacaktır. Katkılı ulusal gelirin artırılması yine temel amaçtır. Artış hızının, daha önceki planlardan daha yüksek olarak belirlenmesi, diğer değişkenlerin de bu amaca uyumlu olarak düzenlenmesini gerektirmiştir. Özellikle iç tasarrufların artırılması ve marjinal tasarruf eğiliminin %38 olması amaçlanmıştır. Bu planda da, sanayi sektörü sürükleyici sektör olarak belirlenmiş, sınai üretimde ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmiştir.

3.BYKP'nda büyüme hedefi yılda ortalama %7.9 olarak belirlenmesine rağmen, %7 oranında gerçekleşmiştir. Tarım sektörü hedeflenen gelişmeyi göstermesine rağmen, sanayi sektöründeki gelişme hedeflerin gerisinde kalmıştır.

1979-1983 yılını kapsayan 4.BYKP'nda, büyüme hızının yılda ortalama %8.2 olması öngörülmüştür. Hızlı büyüme için gerekli yatırımların daha çok kamu kesimince sağlanması, ithalat yerine yerli üretim politikasının sürdürülmesi, ihracatın yılda %18'den fazla artırılarak dışa açılma eğilimi göstermesi planın başlıca amaçları arasındadır. Tarım kesiminin büyüme hızı daha yüksek belirlenmiştir. Plan bu açıdan ilk üç plandan biraz farklıdır. Tarım kesiminin büyüme hızının yüksek tutulmasının nedeni olarak, tarım kesiminin nisbeten daha hızlı bir dönüşüm gerçekleştirmesi ve ekonomik bunalımın daha çok sanayi kesimini etkilemesi gösterilebilir. Planda, sanayi kesiminde ara ve yatırım mallarının, tarım kesiminde de hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık ürünlerinin daha hızlı büyümesi amaçlanmıştır. Madencilik ve enerji üretimi alt sektörlerine de öncelik verilmiştir.

¹¹⁹ KEPENEK-YENTÜRK, s.138.

Planda, temel politikaların, kaynak tahsisi konusuna açıklık ve çözüm getirici bir şekilde olması gerektiği ve üretim faktörlerinin dağılımında da plan mekanizmasından daha çok yararlanılmasının önem taşıdığı belirtilmektedir. Genel faiz politikasının; tasarrufları örgütlü sisteme yöneltme, kalkınmanın gerektirdiği alanlarda yatırım yapmayı özendirme, fiyat artışlarından kaçınma gibi amaçlar arasında etkin bir araç olarak kullanılması amaçlanmıştır¹²⁰.

Planlı dönemde, ithal ikameci sanayileşmeye dayanan bir kalkınma politikası izlenmiştir. Özellikle ilk iki planda ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. 1. BYKP'nda dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi amaçlanmıştır. Ara ve yatırım mallarının ithal ikamesini kamu sektörü sağlamış, özel sektör 2. ve 3. BYKP'nda dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştır¹²¹.

1. ve 2. planların yatırımları incelendiğinde, ithal ikamesine dönük yatırımların, toplam imalat sanayi yatırımları içinde %69'luk bir yer kapladığı görülmektedir. 1. BYKP döneminde, sabit sermaye yatırımlarının %36'sı önemli miktarda ithalatı olmayan ve genellikle tüketim malı üreten gıda, içki, dokuma, cam gibi sanayilere %64'ü dönem süresince ithalatı olan ve genellikle ara ve yatırım malları üreten sanayilere yapılmıştır. 2. BYKP döneminde ise yatırımların %29'u ithalatı olmayan sanayilere %71 ise ithalatı devam eden ara ve yatırım malı üreten sanayilere yapılmıştır.

Planlı dönemde dayanıklı tüketim mallarının yerli üretiminin gerçekleştirilmesi başarılmıştır. Ara ve yatırım mallarının yerli üretimin gerçekleştirilmesi ise 70'li yılların sonlarına doğru ekonominin bunalıma girmesi nedeniyle başaramamıştır.

Uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası, ödemeler dengesini düzeltmede yarar sağlayamamıştır. Çünkü ithal mallarına olan iç talebin hacmi ve bileşimi sürekli genişlemiş ve değişmiştir. Özellikle ara ve yatırım malları talebinde bu yaşanmıştır. Yerli sanayi gümrük duvarlarıyla dış rekabetten korunduğundan, rekabet özelliği olmayan, kaliteden uzak, verimsiz bir sanayi oluşmuştur.

¹²⁰ BAŞOL, s.69-70.

¹²¹ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.82.

Bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikamesi politikası sonunda, negatif ithal ikamesine yol açmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılmıştır. Özellikle ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulamaması nedeniyle ekonominin döviz talebi artmış, eldeki döviz arzıyla bu talebin karşılanamaması, büyük bir döviz darboğazına yol açmıştır¹²².

4.2. DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI

Türkiye’de planlı dönemde uygulanan ithalat rejimi, 1958 yılında uygulanmaya başlanan ithalat rejiminin devamı niteliği taşımaktadır. Söz konusu ithalat rejimi önemli bir değişikliğe uğramadan 1980 yılına kadar uygulanmıştır.

Dönemde uygulanan ithal ikamesi politikası gereği, ithalatı kontrol altında tutarak yerli üretimi koruma ilkesi hakim olmuş, Türkiye’ye giren mallardan ağır gümrük vergileri alınmakla beraber yurt içinde üretimine başlanan malların da ithali sınırlandırılmış veya yasaklanmıştır.

1964 yılından başlanarak yeni bir enflasyon sürecine girilmesi TL’sını aşırı değerlenmiş bir duruma getirmiştir. Bunun sonucu, hükümet ayrıca miktar kısıtlamalarına gitmiş, ithalata %5 oranında yeni bir damga resmi koymuştur. 1967 yılında damga resmi %10’a çıkarılmış ve deniz yoluyla yapılan ithalata %5 rihtım resmi eklenmiştir. İthalatta teminat oranları bazı mallarda %125 oranına kadar yükseltilmiştir.

3. BYKP ile birlikte üretimde dışa dönük bir yapı amaçlanmıştır. Mevcut veya yeni kurulacak sanayilerin dünya piyasasına ve özellikle AET şartlarına uyumunu kolaylaştıracak tedbirler alınması amaçlanmıştır. Türkiye 12.09.1963’de AET ile ortaklık anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, hazırlık, geçiş ve son safha denilen dönemlerden sonra AET’ye tam üye olabilecekti. Şartları 1970’de imzalanan Katma Protokol’de düzenlenen, 01.01.1973’de başlayan geçiş dönemiyle,

¹²² KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.86.

Türkiye AET'ye liberasyon listesini ve bazı kontenjanları genişletmek, belirli gümrük vergilerini indirmek gibi bazı tavizler vermiştir.

Türkiye'de 1963 yılına kadar, ihracatın teşviki yolunda ciddi bir uygulama yapılmamıştır.

1. BYKP'nda, birkaç tarım ürününden oluşan ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve ihracatı arttırıcı yatırımlara öncelik verilmesi amaçlanmıştır. Vergi yönünden teşvik tedbirleri alınması gerektiği, ihraç mallarının maliyetine giren tüm dolaylı vergilerin ihracatçıya geri verilmesini sağlayacak bir vergi düzeninin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

2. BYKP'nda, kredi sisteminde ihracata dönük bir sistem geliştirilmesi, ihracatta vergi iadesi sisteminin basitleştirilmesi, ihraç mallarının bünyesine giren ithal malları için döviz tahsisi, Merkez Bankası reeskont hadlerinin öngörülen sanayi dallarına selektif olarak uygulanması gibi tedbirler öngörülmüştür.

3. BYKP'nda sınai ürünlerin ihraç edilebilir bir düzeye gelmesinin maliyet ve kalitenin dış talebe uygun bir şekilde dönüşmesine bağlı olduğu ve ihracata yönelmiş sanayilerle ithal ikamesine yönelmiş sanayiler arasında bir ayırım yapılmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

4. BYKP'ndaysa, ihraç ürünlerinin çeşitlendirilerek sanayi ürünlerine kaydırılması ve dış pazarlarda rekabet gücü kazanılması için vergi iadesi, ucuz girdi, uzun vadeli düşük faizli kredi, geçici ithal kolaylıkları sağlanması öngörülmüştür¹²³.

İhracatın teşviki ile ilgili ilk önemli kanun 1963 yılında çıkartılan 261 sayılı İhracatı Geliştirmek Amacı İle İlgili Olarak Hükümetlerce Alınan Tedbirlere Dair Kanun'dur. Bu kanunla, Bakanlar Kurulu'na, ihracatta vergi iadesi uygulayabilme yetkisi verilmiştir. Kanuna göre, yalnız mamul niteliğini taşıyan ihraç malları vergi iadesinden yararlanabilmektedir. Her ihraç edilen mamulün ne şartla vergi iadesinden yararlanacağı 1967 yılına kadar İhracatta Vergi İadesi Komisyonu (İVİK) tarafından tesbit edilmiştir.

¹²³ SAKINOĞLU, s.20-23.

261 sayılı kanuna dayanarak çıkarılan 1963 tarihli bir kararnameyle ilk olarak vergi iadesinin spesifik esastan yapılması kabul edilmiş, sonradan 1964 tarihli bir kararname ile advalorem esasa dönülmüştür.

1967 tarihinde 933 sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun kabul edilmiş, kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber teşvik tedbirleri, Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu'na (BÜRO) verilmiştir. Aynı yıl BÜRO, DPT'ye bağlı, Teşvik ve Uygulama Dairesi (TUD) içinde yer almıştır. 933 sayılı kanun, ihracatta vergi iadesine geniş bir uygulama alanı getirmiştir. İVİK zamanında çıkarılan kararnamelerin vergi iade listeleri bir metin halinde toplayarak yeni bir vergi iade rejiminin esasları kabul edilmiştir. İVİK'in çıkardığı kararnamelerde vergi iade oranına baz alınan %5 kârlı maliyet esası bırakılmış, fiili ihraç fiyatlarının maliyetlerden düşük olması durumunda gerçek vergi yüküne yaklaşan bir iadenin yapılmasını sağlayan vergisiz maliyet bazları getirilerek vergi iade sistemine esneklik kazandırılmıştır.

1968 yılında, ihracatçılara kısa vadeli ucuz ihracat kredisi olanağı getirilmiştir. İhracat kredileriyle ilgili olan bütün işlemler ve kredi alanların nakden ve hesaben aldıkları paralar, banka ve sigorta muameleleri vergisinden, damga resminden, diğer resim ve harçlardan istisna tutulmuştur. 933 sayılı kanun uyarınca tesis edilecek gelişme ve teşvik fonlarından, ihraç mallarının tanıtımı, pazar araştırması için ihracatçılara mali yardımlarda bulunulacağı hükme bağlanmıştır. Yine 1968 yılında, ihracatçılara, ihraç malının imalinde ve ambalajında kullanacakları maddelerin ithalatı için, projenin uygun görülmesi halinde, transfer önceliğine haiz döviz tahsisi yapılması imkanı getirilmiştir¹²⁴.

07.08.1970'de yürürlüğe konan İhracatta Vergi İadesi Uygulamasına Dair Kararla, daha önce her mamul için ayrıca hesaplanan vergi iade oranları yerine tüm mamüller altı listede toplanmıştır. 933 sayılı kanunun uygulanmasında BÜRO'nun

¹²⁴ SAKİNOĞLU, s.29.

geçici vergi iadesinde tespit edebileceği azami vergi iade oranı %15'den %10'a indirilmiştir¹²⁵.

1978 yılında vergi iade oranları 2 kez değiştirilmiş, vergi iadesinin üst oranı %25, alt oranı %5 ile sınırlandırılmış ancak bu oranlar kısa bir süre sonra yeniden yükseltilmiştir.

Sonuçta planlı dönemde, ihracatı teşvik konusunda daha önceleri gerçekleştirilemeyen ciddi uygulamalar yapılmıştır.

Türkiye ekonomisinin 1964 yılından itibaren girdiği yeni enflasyon süreci, kısa sürede TL'sını aşırı değerlenmiş bir duruma getirmiş ve TL sürekli değer kazanmıştır. Aşırı değerlendirme, basit kur ayarlamalarıyla düzeltileceği yerde katlı kur, prim, vergi iadesi gibi uygulamalara gidilmiştir.

1970 yılında %66 oranında bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir. 1 dolar = 9 TL olan kur, 1 dolar = 15 TL'sına çıkarılmıştır. Böylece TL'sının resmi değeri bir ölçüde gerçek değerinin altında tutulmuştur. 1970 devalüasyonunun sonucu kısa zamanda görülmüş ve devalüasyonun etkisiyle hızlanan ihracat ve işçi döviz gelirleri cari işlemler açığını daraltmaya başlamıştır¹²⁶.

20.12.1971'de çıkarılan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 18 sayılı Karara ek kararla, istisnalar dışında 1 dolar = 14 TL'sı olarak tespit edilmiştir. İstisnaların uygulanması ise,

- Geleneksel ihraç ürünlerinde 1 dolar = 13 TL'sı
- Vergiye tabi tutulan dış seyahat harcamaları için 1 dolar = 9.333 TL'sı
- Yurt dışındaki işçilerin yurda gönderdikleri ya da getirdikleri döviz alışlarında 1 dolar = 10.50 TL'sı şeklinde olacaktır.

¹²⁵ Rıdvan KARLUK, **İhracatta Vergi İadesi**, İTO, Yay.No.1984, İstanbul, 1984, s.51.

¹²⁶ KARLUK, **Türkiye Ekonomisi ...**, s.316.

Bu karar küçük oranlı da olsa, ilk kez TL'nin, ABD doları karşısında revalüasyonunu öngörmektedir. TL, ABD dolarına karşı %6.6 oranında revalüe edilmiştir¹²⁷.

1973 yılında Bretton Woods sistemi fiilen sona erdikten sonra bir çok batılı ülke, döviz kurlarını dolara karşı serbest dalgalanmaya bırakmıştır. Türkiye'de döviz kurlarına esneklik kazandırmaya çalışarak esneklik kazandırılmış kur sistemini benimsemiştir. 1973 yılından sonra, kısmen enflasyon oranlarını ve kısmen de çapraz kur farklarını yansıtan çok sayıda mini devalüasyonlar yapılmıştır. Doların değeri 1 Mart 1978'de 25 TL'sına çıkarılmıştır. 10 Nisan 1979'da dolar 26.50 TL'sına çıkarılmış, bazı döviz alışlarında %40 prim ödemesi öngörülmüştür. 11 Nisan 1979'da yeni bir devalüasyonla 1 dolar = 35 TL'sına çıkarılmıştır. 11 Haziran tarihinde 1 dolar 47.10 TL olmuştur.

Kurlar gerçekçi belirlenmediği ve ekonomi politikaları döviz politikalarıyla uyumlu uygulanmadığı için yapılan uygulamalar dış dengeyi sağlayamamış, Türkiye 1970'lerin sonunda dış borçlarını ödeyemez hale düşmüştür.

Ülkeye gelen yabancı sermayenin artması, planlı dönemde de amaçlanmıştır. Planlı dönem boyunca yabancı sermaye ile ilgili düzenlemeler yine 6224 sayılı Yabancı Sermayeye Teşvik Kanunu çerçevesinde yapılmıştır. 1960 yılında 7462 sayılı Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Kanunu'nun çıkartılmasıyla, bu fabrikaların kurulması için ülkeye sermaye ithali mümkün olmuştur. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan daha liberal hükümler taşıyan bu kanun istisnai olup, tek bir kuruluş için çıkarılmıştır¹²⁸.

1. BYKP'da, yabancı sermaye konusunda özel bir hüküm getirilmemiş, konuya daha çok ödemeler dengesi açısından yaklaşmıştır. 2. BYKP'nda, yabancı sermayeye, ödemeler dengesi açısından önem verilmesinin yanında, ek bir tasarruf,

¹²⁷ Aykut TAVŞANCI, 1980 Sonrası Türkiye'de Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sosyal Bil.Ens., Eskişehir, 1996, s.33.

¹²⁸ KARLUK, Türkiye'de Yabancı Sermaye ..., s.49.

döviz ve teknoloji kaynağı olarak da önem verilmiştir. Özel yabancı sermayenin, Türk girişimcilerin teknik bilgi, tecrübe ve sermaye yetersizliği nedenleriyle faaliyette bulunamadığı sanayi dallarında kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Genellikle uzun süreli ithal ikamesi veya ihracat imkanı sağlamayan, tüketim malı üretim sanayi dallarında, yabancı sermayeli kuruluşların girişlerine izin verilmemesi amaçlanmıştır.

3. BYKP döneminde, yabancı sermayenin yurt içinden sağlanamayan bir teknoloji getirmesi, kurulacak kapasitelerde uluslararası rekabet olanağının bulunması, izin verilen yabancı sermayenin herhangi bir üretim dalında monopol yaratmaması esasları üzerinde durulmuştur.

4. BYKP'ın da yurt içi tasarruf açığına olumlu katkıda bulunabilmek ve kısıtlı kredi kaynaklarını zorlamamak için, yabancı sermayeli yatırımların finansmanında büyük ölçüde öz kaynak kullanımına ağırlık verilmesi, amaçlanmıştır. Ödemeler dengesine olumlu katkı sağlanması için de belli büyüklükte ihraç koşulu getirilmiş, bunun gerçekleştirilmesi için de, proje önerilerinde üretim kapasitesi saptanırken, yurtdışı talebin en az yurtiçi talep oranında dikkate alınacağı vurgulanmıştır.

Liberal bir nitelik taşıyan yabancı sermaye politikasının, uygulamada aynı ölçüde serbestlik taşımadığı, planlı dönemde de görülmektedir.

5. 1980-1995 DÖNEMİ

5.1. EKONOMİ POLİTİKASI

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların sonuna doğru bir bunalıma girmiştir. İçine düşünülen döviz darboğazı ödemeler bilançosunda büyük açıklar meydana getirmiştir. Petrol İhrac Eden Ülkelerin(OPEC) akaryakıt fiyatlarında yapılan olağanüstü artışlar nedeniyle petrol faturası ihracat gelirlerimizi aşmış, sanayi sektörü zorunlu hammadde ve malzeme ithalini yapamadığından kapasite kullanım oranları büyük ölçüde düşmüştür. KİT fiyatları suni olarak düşük tutulduğundan piyasada karaborsa ve ikili fiyat yapısı oluşmuştur. Giderek büyüyen kamu açıkları Merkez Bankası emisyonuyla karşılandığından fiyat hareketleri hızlanmıştır.

Ekonomideki bu bunalım sonucu 24.01.1980'de yürürlüğe konan istikrar programı sonucu, ekonomide yeni bir dönem başlamıştır. Alınan kararlar birlikte, ekonominin kalkınma sürecinde izlenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi terkedilerek, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. İstikrar programının getirdiği en önemli değişim budur.

İstikrar programıyla, 1980 sonrası ekonomi politikalarının esası;

- Döviz giriş çıkışları önündeki engellerin kaldırılması ve dış ticaretin libere edilmesi,

- Fiyat ve faizin serbest bırakılması,

- Mali piyasalarda çağdaşlığın sağlanması,

- Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi,

- KİT'nin ekonomiye baskısının azaltılması, özelleştirilmesi,

- Yapısal değişimin finansmanını karşılayacak kaynakların bulunması,

- Serbest piyasa düzeninin gelişmesini sağlamaya yönelik biçimde, kamu kesiminin yeniden düzenlenmesi şeklinde belirlenmiştir¹²⁹.

1980 yılından sonra, serbest piyasa ekonomisine geçiş için, mal ve hizmetlerin fiyatlarının idari kararlarla tespit edilmesi esası kaldırılmış, ürün fiyatlarının arz ve talebe göre oluşması esası kabul edilmiştir. Fiyat mekanizmasına tam işlerlik kazandırılması için ithalat tahditleri kaldırılmış, iç verim artışı teşvik edilmiştir. Bu uygulamaların sonucunda iç piyasada mal kıtlığı önlenmiş, çift fiyat sorunu ortadan kalkmıştır.

Yine serbest piyasa mekanizmasının tam olarak işlemesi için, devletin ekonomik hayata müdahalesini en aza indirecek politikalar benimsenmiş, rekabeti engelleyici uygulamaların azaltılması sağlanmıştır.

1980 yılından önce, sun-i fiyat tespitleri sonucunda bozulan nisbi fiyat yapısının sağlıklı hale dönüştürülmesi amacıyla, fiyat kontrol komitesi kaldırılmış,

¹²⁹ Güngör URAS, *Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990*, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s.24.

KİT'nin, temel mal ve hizmet kapsamındaki ürünler dışındaki fiyatları, piyasa ve rekabet şartlarına göre serbestçe belirleme esası getirilmiştir. Kamu tarafından "Fiyat Destekleme Politikası" kapsamında fiyatı belirlenen ve kamu kuruluşlarınca bu temel fiyattan satın alınan tarım ürünlerinin sayısı azaltılmış, tarım sektörünün kendi içinde kaynak yaratmasını sağlamak amacıyla Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kurulmuştur.

Mali kesimde yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Dışa açılmanın gereği olarak, yatırım bankacılığı ve ihtisas bankacılığının gelişiminin hızlanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Özellikle, sermaye hareketleri kısıtlandırılmasının kaldırılmasıyla, yabancı bankaların ülkeye girişi teşvik edilerek mali sektörde rekabetin artması sağlanmıştır. 1980-1990 döneminde bankalar çağdaş hizmetlere yönelmiştir.

1982 yılında Sermaye Piyasası Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve sermaye piyasasının düzen altına alınmasıyla birlikte, hisse senedi, tahvil vb. araçlarla ilgili piyasaların gelişmesi için, temelde vergi politikasından yararlanılarak gerekli teşvikler getirilmiştir. 1986 yılında para ve sermaye piyasası alanında önemli kurumsal gelişmeler sağlanmıştır. Merkez Bankası'nın bünyesinde kurulan Bankalararası Para Piyasası, piyasayı bütünleştirerek daha etkin bir hale gelmesini sağlamıştır. Piyasadaki likidite dengesini korumak için açık piyasa işlemleri işletilmiştir. Doğrudan alım satımın yanısıra repo imkanı getirilmiştir. 1989'da Merkez Bankası'nda altın piyasası oluşturulmuş, yeni bir yapıya kavuşturulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, hisse senedi piyasasının yaygınlaşmasında etkili olmuştur¹³⁰.

Her türlü dövizin ve yabancı para ile ödemeyi sağlayan belgelerin girişi-çıkışı serbest bırakılmıştır. Bankalarda döviz hesabı açabilme imkanı getirilmiştir. Ödemeler dengesinin sermaye hareketleri bölümüyle ilgili önemli serbestiler sağlanmıştır.

KİT'nin ekonomiye baskılarının azaltılması için piyasa koşullarına uyumuna, serbest piyasa koşullarında rekabet edebilecek mal ve hizmet üretimlerine ve de hızla özelleştirilmelerine çalışılmış ancak bu konuda istenen başarı sağlanamamıştır.

¹³⁰ URAS, s.37.

Yapısal değişimin finansmanını sağlayacak kaynakların bulunması için vergi sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğu vergi gelirleri görünümü, dolaylı vergiler lehine değiştirilmiştir. Yine kaynak yaratmak amacıyla fon sistemine başvurulmuştur.

24.01.1980'den sonraki uygulamalarda, faizlerin üzerindeki kısıtlamaların aşamalı bir biçimde kaldırılarak, faiz oranlarının gerçekçi düzeylere yükseltilmesi politikası benimsenmiştir. Bu politikanın amacı, bir yandan banka kaynaklarını ve buradan yaratılabilir kaynakları arttırmaya bir taraftan da mal hizmet talebini kısımaya yöneliktir¹³¹.

Uygulamaya, 1980 yılının Temmuz ayında, vadeli mevduat faizlerinin serbest bırakılmasıyla geçilmiştir. Ancak etkin bir para piyasasının olmayışı faiz oranlarının üst limitlerinin tekrar para otoritelerince belirlenmesine yol açmıştır. 1983 yılı sonunda, ticari bankalar için kredi faizlerini serbestçe belirleme imkanı getirilmiştir. 1990'lara doğruysa Türkiye'de mevduat faizleri büyük ölçüde serbestliğe kavuşmuştur.

1980'den sonra ekonomik yapıdaki en köklü değişim, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulamasına geçmek olmuştur.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirleri'nden sonra, özellikle 1990 yılından sonra, kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, nakit açığının iç borçlanmayla finanse edilir hale gelmesi, açığın kapatılması için dış borç ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi, bunun sonucunda döviz rezervlerinin erimesi yeni bir istikrar programının oluşturulmasına neden olmuştur.

5 Nisan 1994 Kararlarıyla;

- Enflasyonu hızla düşürmek,
- Ekonominin hızla istikrara kavuşturulması,

¹³¹ KEPENEK-YENTÜRK, s.188.

- İstikrarın sağlanması için kamu kesimi açıklarının aşağıya çekilmesi,
- Gelirlerin, ekonominin rekabet gücünü dikkate alan verimli istihdamı destekleyen bir yapıda gelişmesi,
- Üretim yapan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tam kurallarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gösteren bir devlet yapısına geçmek amaçlanmıştır.

Kararlarda, döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranıyla uyumlu gelişmesini sağlamayı amaçlayan bir kur politikası izleneceği, spekülasyon hareketlerine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'ndan kredi kullanımına sınırlama getirilmesi amaçlanmıştır. Mevduat münzam karşılığı ve dispoñibilite uygulamaları yeniden düzenlenmiştir. Vergi denetimlerinin artırılması ve yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır. KİT mal ve hizmet fiyatları döviz kurlarındaki artışlar ve piyasa koşulları dikkate alınarak önemli ölçüde artırılmıştır. Memur maaş artışlarının mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulması, kamuda personel alımlarının durdurulması gibi harcama kısıcı tedbirler alınmıştır. Sayılan bu kararların yanında, kamu sektörü borçlanma gereği ve finansmanına, gelir artışına, ihracata, tarımsal desteklemeye, sermaye piyasasına, özelleştirmeye, KİT'lere, yerel yönetim ve sosyal güvenlik koşullarına yönelik birçok tedbirler alınarak, ekonomik yapının düzenlenmesine çalışılmıştır¹³².

5.2.DIŞ EKONOMİ POLİTİKASI

24.01.1980 istikrar programıyla, ihracata yönelik, dışa açık bir sanayi yapısının benimsenmesi sonucu dış ticaret büyük ölçüde libere edilmiştir.

1980 yılına kadar, 1958 yılında uygulamaya konulan ithalat rejimi uygulanmıştır. Ocak 1981'de yürürlüğe giren 1981 İthalat Rejimi ile kotalar azaltılmış, 2 sayılı Liberasyon Listesi'nde yer alan birçok mal, 1 sayılı listeye alınmıştır.

¹³² KARLUK, Türkiye Ekonomisi ..., s.424-427.

1984 yılında yürürlüğe giren İthalat Rejimi ile kota listeleri tamamen kaldırılmıştır. İthal malları; izne tabi mallar, ithaline izin verilmeyen mallar ve libere mallar olmak üzere, üç ayrı listede toplanmıştır. Bunlara ek olarak, fon ödemek suretiyle ithal edilecek mallar da vardır. Bu mallar genelde tüketim mallarından oluşmuştur. Hükümet, bir kısım malların ithalini izne bağlayarak, ithalatı bir ölçüde kontrol etme imkanı bulmuştur.

1989 tarihli İthalat Rejimi kararıyla, İzne Tabi Mallar Listesi kaldırılarak, ithalatın tamamen serbest olması sağlanmıştır. İthalatta teminat uygulaması kaldırılmıştır. Gümrük vergisi oranlarında önemli indirimler yapılmıştır. Fona tabi maddelerden de indirimler gerçekleştirilmiştir. Yatırım malları listesindeki malların ithalatı teşvik edilmiştir. Dampinge veya sübvasyona konu olan ithalatın neden olacağı haksız rekabet karşı, üretim dalının ya da piyasanın bozulmasını önlemek amacıyla, Anti-Damping mevzuatı oluşturulmuştur.

Türkiye’de 1980’den sonra uygulanan politikalar sonucunda 1993 yılına kadar ithalatta uygulanan, vergi, resim ve fonlar dokuz başlıkta toplanabilir. Gümrük Vergisi, Damga Resmi, Belediye Hissesi, Ulaştırma Altyapılar Resmi, Toplu Konut Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, Maden Fonu, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu ve Katma Değer Vergisi.

1993 yılından itibaren gümrük vergisi dışındaki tüm resim, harç, fon vb. diğer kesintiler Toplu Konut Fonu’nda toplanmıştır. Türkiye, Avrupa Birliği’ne uyum amacıyla 1993 yılında tek vergi sistemine geçmiştir. Gümrük Birliği aşamasında Türkiye artık ithalatta koruma oranlarını hiçbir şekilde yükseltmeyecek, ancak mevzuat çerçevesinde ithalini kısıtlayabilecek veya yasaklayabilecektir¹³³.

Türkiye’de ihracat rejiminin genel çerçevesi 1984 tarihli Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun’a dayanılarak çıkartılan, İhracat Rejimi Karar Yönetmeliği, İhracat Tebliği ve Sirküleri ile belirlenmektedir. Günümüzde uygulanmakta olan İhracatın Düzenlenmesi ve Desteklenmesine ilişkin karar, 1992 yılında yayınlanmıştır.

¹³³ KARLUK, Türkiye Ekonomisi ..., s.280.

Bazı yasa ve kararnamelerin ihracını yasakladığı veya kayda bağladığı, eski eser, tiftik keğisi, hint keneviri, tütün tohumu gibi mallar dışında kalan tüm malların ihracı serbesttir. Türkiye’de 1985 yılı İhracat Rejimi ile ilk defa Türk Lirası karşılığı ihracat yapma imkanı getirilmiştir.

Türkiye’de ihracatı teşvik politikası kapsamında, 1980’den sonra uygulanan başlıca teşvik araçları şunlardır:

- **İhracat Kredileri:** Mal ve hizmet ihracatında ithalatçının ödeme sıkıntısı çekmesi durumunda, ihracatçının finansmanını amaçlamaktadır. İhracat kredileri kısa (2 yıla kadar) orta (2-5 yıl) ve uzun (5 yıldan fazla) vadeli krediler olmak üzere 3’e ayrılmaktadır. Genel olarak, hammaddeler ve tüketim malları kısa vadeli, dayanıklı tüketim mallarıyla sermaye malları orta vadeli satılmaktadır. Ağır sermaye malları ile anahtar teslimi yatırım projelerinde ise uzun vadeli krediler kullanılmaktadır.

1980’li yılların başındaki kısa vadeli ihracat kredileri, ihracatı Teşvik Belgesi’ne dayanan ve dayanmayan krediler olarak ikiye ayrılarak incelenebilir. Belgesiz İhracat Kredisi uygulamasında verilecek kredi miktarı, ihracatçının ihracat karşılığında getireceğini taahhüt ettiği dövizin %80’ini geğmemekte, aracı banka başvuruyu kabul ettiği zaman kredinin asgari %20’sini kendi kaynaklarından karşılama durumundaydı. Geri kalan %80 için banka Merkez Bankası’ndan reeskont talebinde bulunabiliyordu. Belgeli İhracat Kredileriyle sağlanan teşviklerse, vergi, resim, harę istisnası ve faiz farkı iadesidir¹³⁴.

1980 yılında İhracatı Teşvik Kararı ile kurulan İhracatı Teşvik Fonu’ndan, yaş, meyve, sebze ve su ürünleri ihracatçılara kredi verilmiştir.

Orta vadeli ihracat kredileri, iki başlık altında incelenebilir. İhracat garantili yatırım kredileri, donatım, özel maksatlı ve özel yapılı gemi, çekici ve treyler alımları kredilerinden ibaret bulunmaktadır. Kredi süresi en çok 8 yıldır. Yatırım Malları İmalatçısı Kredisi, 1985’de uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla Yatırım Malları

¹³⁴ KARLUK, Türkiye Ekonomisi ..., s.258.

İmalatçı Teşvik Fonu kurulmuştur. Fon, yatırım malları üreten firmaların ürettikleri yatırım mallarının satışına imkan sağlayarak, satış tutarının %80'ine kadar kredi verebilmektedir.

İhracat kredileri yoluyla sübvansiyon, genelde ilgililere faiz farkı ödemek suretiyle yapılmaktadır. 1980 tarihli Faiz Oranları Hakkında Karar ile, faiz farkı ödemesi uygulaması yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, sınai mamul ihracatına yönelik kısa vadeli ihracat kredilerinde borç alana %40, diğer kısa vadeli ihracat kredilerinde borç alana %30, uzun vadeli ihracata yönelik yatırım kredilerinde ise borç alana %40 faiz farkı ödenmesi kararlaştırılmıştır¹³⁵.

1985 yılında, ihracat kredisi sisteminde önemli değişiklikler yapılmış, bütün finansmanı dışındaki bütün spesifik ihracat kredisi uygulamalarına son verilmiştir. 1984'de yayınlanan İhracatı Teşvik Tebliği ile ihracatı teşvik tedbirleri yeniden düzenlenmiş ve Belgesiz İhracat Kredileri uygulaması ile ihracat kredilerine tanınan teşvikler yürürlükten kaldırılmıştır. Merkez Bankası, 1985 yılı başından itibaren ihracat kredi uygulamasına son vermiş, ihracat reeskont kredi uygulamasına 1986'da yeniden başlamıştır.

- **Vergi İadesi:** Uygulamanın temel amacı, ihracatı özellikle sınai nitelikli ihracatı arttırmak olmuştur. 1980 sonrası uygulanan vergi iade sisteminde, ihraç edilen ya da edilmiş sayılan maddelerin ihracına kadar alınmış vergi, resim ve harçlar ile benzer etki yapan yükler hesaplanarak tespit edilen orana göre ihracattan sonra ihracatçıya iade edilmiştir. Uygulamada her ihraç edilen mamul için ayrı ayrı mali yüklerin hesaplanması mümkün olmadığından, ihraç edilen ve ihraç potansiyeli olan mamüllerin maliyetlerine giren yükler, ortalama olarak bir % değer şeklinde tespit edilmiştir¹³⁶. Vergi iadesi uygulamasına 01.01.1989 tarihinde sona verilmiştir.

1981 yılında ihracatın belli sınırları aşması durumunda, normal vergi iadesine ek vergi iadesi uygulaması kabul edilmiştir.

¹³⁵ TOGAN, s.78.

¹³⁶ SAKİNOĞLU, s.42.

-Kurumlar Vergisi İstisnası: Sanayi ürünü, yaş meyve, sebze, süs bitkileri ile su ürünleri ihracatından sağlanan gelirin belirli kısmı, kurum kazancından indirilmektedir. Döviz olarak sağlanan dış navlun ve bazı döviz şeklindeki turizm gelirlerinin de belirli oranı kurumlar vergisinden indirilerek, ihracat teşvik edilmektedir.

-Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu Ödemeleri: Fon, belli ihraç ürünlerine doğrudan ödeme yapıp bu malların ihracatını, ihracata yönelik yatırımlarını pazarlamasını, ihracat sigorta sistemini desteklemek amacıyla 1980 yılında oluşturulmuştur. 1992 yılından itibaren tümüyle kaldırılmasına karar verilmiştir.

-İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası: 1968 yılından beri uygulanmakta olan ihracatçılar için ihraç ürünlerinin girdilerinin ithalinde gümrük vergisinden muafiyeti, 1980'den sonra da yan sanayicilerin hammadde ve malzeme ile yatırım malı tahsislerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1984'de çıkarılan tebliğ ile, ihracatçıların kendilerinin veya yan sanayicilerin ihracını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları ham ve yardımcı maddelerle, ambalaj malzemelerinin ithalinin, gümrük vergisi ile ithalde alınan vergi, resim ve fonlardan muaf olacağı belirtilmiştir. 1986'da uygulamada değişiklik yapılmış ve gümrük muafiyetli olarak ithal edilebilecek mallar, ihraç taahhüdünde bulunulan malın fon bedelinin %80'i olarak benimsenmiştir.

-Döviz Tahsisi: 1980'de çıkarılan İhracatı Teşvik kararı ile, ihracatçılara, ihracat belgeleri almaları kaydıyla, kendilerinin yada yan sanayicilerinin, ihracını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları ham ve yardımcı maddelerle bu malların ihracında kullanacakları ambalaj malzemeleri için, tesislerinin genişletilmesi yada yeni yatırımları için döviz tahsis edilmesi öngörülmüştür.

-Kaynak Kullanımı Destekleme Primi: 1984'de Merkez Bankası, nezdinde bir kaynak kullanımı destekleme fonu kurulmuş, 1988'de fon yenilenmiştir. Fonun amacı, yatırımların yönlendirilmesi ve ihtisas kredilerinde maliyetlerin düşürülmesidir.

-Vergi, Resim, Harç İstisnası ve Katma Değer Muafiyeti: İhracatın ve döviz kazandırıcı diğer faaliyetlerin finansmanında kullanılmak kaydıyla Merkez Bankası ve bankaların kullandıracağı krediler, bu faaliyetlerle ilgili bankaların, sigorta şirketlerinin ve diğer kuruluşların aldıkları paralar, ihracatı teşvik belgesine göre yapılan ithalat, ihracat karşılığı ödenecek vergi iadeleri ile ihracatla ilgili bütün işlemlerde, banka ve sigorta muameleleri vergisi, damga resmi, hal rusumu ve harçlardan istisna edilmiştir.

1980'lerin başından itibaren, ihracatçılara da tanınan istihlal vergisi muafiyeti, 1982 yılından sonra ihracatı teşvik tedbirleri arasında yer almıştır. 1984 yılında Katma Değer Vergisi'ne geçilince istihlal vergisi kaldırılarak, bunun yerini Katma Değer Vergisi muafiyeti almıştır.

-Navlun Primi: Uzak ülkelere yapılan ihracata verilen bir sübvansiyondur. Bu teşviğin uygulamaya konulmasının nedeni, Amerika, Avustralya, Uzak Doğu ülkelerine yapılan ihracatı arttırmaktır.

-Konut Fonu Muafiyeti: İhracatı ve Döviz Kazandırıcı Faaliyetleri Teşvik Kararının 16.maddesinde belirtilen malların Türkiye üzerinden, üçüncü ülkelere yönelik karayolu taşımalarında, gümrük giriş veya çıkışlarında yapılması gereken konut fonu tahsilatına, ihracatı teşvik belgesi almak kaydıyla muafiyet uygulanmaktadır.

-İhracat Karşılığı Dövizlerden Mahsup: Türkiye'de sıkı döviz kontrolünün uygulandığı dönemlerde ihracatçılar, ihracat tarihinden itibaren 3 ay veya döviz elde ettikleri tarihten itibaren 10 gün içinde sağladıkları dövizleri, Merkez Bankası'na teslim etmek durumundaydılar. 1980 yılında alınan istikrar tedbirleri çerçevesinde ihracatçılar, ihraç dövizlerinin %5'ini veya 40 bir dolarlık kısmını, teslim edecekleri dövizlerden mahsup etme olanağına kavuşmuşlardır. 1988 ve 1989 yıllarında dövizin ülkeye getirilme süresi 6 aya çıkarılmış, mahsup oranı da, dövizin ülkeye 3 ay içinde getirilmesi durumunda %30 olarak belirlenmiştir. 1989 yılında

ihracat dövizlerinin yurda getirilmesi zorunluluğunun kaldırılmasıyla, uygulama teşvik olma özelliğini yitirmiştir.

1988 yılında alınan kararlar uyarınca İhracatı Teşvik Belgesi ile sağlanan dövizler yurda getirilmeyerek, belge sahiplerinin döviz ihtiyaçlarına mahsup edilebilmektedir.

Türkiye’de ihracatı teşvik politikası kapsamında, ihracata yönelik devlet yardımları, 11.01.1994 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile yeniden düzenlenmiştir. Karar, araştırma geliştirme yardımlarını, çevre koruma yardımlarını, yurt içi ve yurt dışı uluslararası nitelikteki ihtisas fuarlarına ilişkin yardımları, pazar araştırmasına ilişkin yardımları, yurtdışı, ofis, işletme ve tanıtım faaliyetlerine ilişkin yardımları, eğitim yardımlarını ve tarımsal ürünlerde ihracat iadesi yardımlarını içermektedir¹³⁷.

1980 yılından sonra uygulanan kur politikasında temel amaç, iç ve dış nisbi fiyatlardaki değişmelerin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktır. Ayrıca kur değişmeleri, ihracat için önemli bir teşvik, ithalat için de daraltıcı bir unsur olarak görülmektedir.

24.01.1980 kararları ile birlikte 1 dolar = 70 TL olarak belirlenmiştir. TL’nin, yabancı paralar karşısında değeri, 1 Mayıs 1982 tarihine kadar sık sık %1,5-5 oranında düşürülerek, kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına geçilmiştir.

1 Mayıs 1981’de yayınlanan Maliye Bakanlığı tebliği ile, Merkez Bankası, TL ile yabancı paralar arasındaki pariteyi, uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler temel alarak belirlemeye yetkili kılınmıştır. Bu tarihten sonra TL’nin değeri, yabancı paralar karşısında her gün ilan edilerek TL’nin diğer dövizler karşısında aşırı değerlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır¹³⁸.

¹³⁷ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.267.

¹³⁸ TAVŞANCI, s.36.

01.05.1981'den itibaren Merkez Bankası, hergün TL'nı, ABD dolarının uluslararası piyasalardaki değeri, Batı Almanya, ABD ve diğer batılı ticaret ortaklarımız ile, Türkiye'deki fiyat artışlarını da dikkate alarak, aylık olarak %2-4 oranında mini devalüasyona tabi tutup ayarlama ilkesini benimsemiştir. Böylece Merkez Bankası, TL'nın gerçek piyasa fiyatına yakın kurunu elde etmeye çalışmıştır. Politikanın amacı, resmi kur ile piyasa kuru arasındaki farkı giderek, uzun dönemde gerçekçi denge kuruna ulaşip bir dengeyi sağlamaktır¹³⁹.

Merkez Bankası, günlük döviz kuru uygulamasına 29.12.1983'de son vererek, sadece TL'nın ABD doları cinsinden esas kurunu günlük olarak belirleyip ilan etmeye başlamıştır. Yetkili bankalar ise, Merkez Bankası'nca ilan edilen esas kurun %6 altında ve üstünde alış ve satış kurları uygulamakta serbest bırakılmıştır. Böylece bankalar, döviz alış ve satış kurları arasındaki %2 oranını aşmamak şartıyla, alış ve satış kurlarını serbestçe belirleyebilmişlerdir.

Aralık 1983'de alınan kararlar, 15.03.1986'ya kadar devam etmiş, bu tarihte Merkez Bankası'nca günlük olarak belirlenecek döviz ve efektif alış kurlarının %1 altını ve üstünü geçmemek üzere kurların yine yetkili bankalarca belirlenmesi ilkesi getirilmiştir. Böylece Aralık 1983'de kabul edilen (+,-)%6'lık marj, bu tarihte (+,-)%1'e indirilmiştir.

Bankaların, 1986'dan sonra, açılan kur makası nedeniyle spekülatif döviz hareketlerine girmeleri, hükümetin 4 Şubat 1988'de bu hareketleri önleyici tedbirler almasına neden olmuş, döviz hareketlerine sınırlamalar getirilmiştir. 4 Şubat tedbirleri, TL'ndan kaçışı durdurmak ve Merkez Bankası ile serbest piyasa kurları arasında giderek büyüyen farkı azaltmak amacıyla alınmıştır.

4 Şubat kararları ana gruplar itibariyle 3 başlıkta toplanabilir¹⁴⁰.

Para politikasına ilişkin kararlar; bankalardaki mevduat munzam karşılığı %14'ten %16'ya, dispoñibilite oranı %23'den %27'ye yükseltilmiştir.

¹³⁹ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.317.

¹⁴⁰ TAVŞANCI, s.40-41.

Dış ticaretle ilgili kararlar, dövizlerin hızlı bir şekilde ülkeye girmesine yöneliktir. Bu nedenle bir ay içinde getirilecek dövizlere teşvikler %20 oranında artırılmıştır. Ayrıca ihracat bedellerinin tümünün yurda getirilmesi yönünde değişiklik yapılmıştır. Eski rejimde ihracatçılar ihracat bedellerinin %80'ini yurda getirmek zorundaydılar, %20'sini dışarıda bırakabilmekteydiler. Alınan kararla bu %20'nin kısa zamanda Türkiye'ye getirilmesi öngörülmüş, ihracatta %20, %80 ayırım kaldırılmıştır. Yine alınan kararla, ihracat bedellerinin Merkez Bankası'na satılması öngörülmüştür. Ayrıca, ithalatta alınan depozito oranı, geçici bir süre için %15'e yükseltilerek, hem para arzının hem de ithalat taleplerinin bir ölçüde frenlenmesi amaçlanmıştır.

Vergi yönünden alınan kararlar ise, daha çok dolaylı vergiler ve harçların artırılması şeklinde olmuştur.

Türkiye'de döviz kurlarının arz ve talep şartlarına göre serbestçe belirlenmesi yönünde en önemli adım, Ağustos 1988'de Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasalarının açılmasıyla atılmıştır. Piyasalarda döviz, efektif ve altın alım satımı yapılabilmektedir. Şubat 1990'da döviz kurlarının, kamu otoritesinden bağımsız olarak belirlenmesine izin verilmiştir.

05.04.1994 Ekonomik İstikrar Tedbirleri çerçevesinde, döviz kurlarını belirleme ilkesi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, ticari ve gayri ticari işlemlere ilişkin olarak yapılan döviz efektif alım satım işlemlerinde uygulanacak döviz kurları; bankalar, yetkili müesseseler, özel finans kurumları ve PTT'ce piyasa kuralları dahilinde serbestçe belirlenmektedir.

Döviz kurlarının günümüzde serbest piyasa koşullarında belirlendiği söylenebilir. Merkez Bankası'nın bazen döviz piyasasına yaptığı müdahaleler her ülkede karşılaşılan müdahalelerden farklı değildir ve serbest kur sistemine engel oluşturmamaktadır. 1980 yılından sonra izlenen liberal ve dışa açık ekonomi politikaları sonucunda, TL'nin sınırlı bir konvertibl para olması kısmen sağlanabilmektedir.

24.01.1980 kararlarının önemli bölümü yabancı sermaye ile ilgilidir. Getirilen yeni düzenlemelerde yabancı sermayeye daha gerçekçi bir gözle bakılmış, geçmişte karşılaşılan güçlükler süratli çözümler getirilmeye çalışılmış, yeni yatırım izinleri verilmiş, yabancı sermayeye güven veren bir siyasi ve ekonomik ortam yaratılmaya özen gösterilerek yabancı sermaye girişlerinin hızlandırılması amaçlanmıştır.

Yabancı sermayeyle ilgili yasal düzenlemelerin temeli 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'dur. 24.01.1980 kararıyla, Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi yayınlanmıştır. Yabancı sermaye katılımı, sözkonusu olan yatırımın toplam sabit yatırım tutarı en fazla 50 milyon dolar olacak, yabancı sermaye katılım oranı en az %10 en fazla %49 olacaktır.

24 Ocak kararlarının ışığı altında, yabancı sermaye konusunda iki önemli karar da yürürlüğe konmuştur¹⁴¹. Petrol Araması Hakkında Karar ile, petrol ihtiyacının süratle karşılanabilmesi için petrol aramalarında yerli ve yabancılara her türlü imkanın seferber edilmesi milli bir politika olarak tesbit edilmiştir. Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi Kararı ile de, bu borçların yabancı sermaye yatırımlarında kullanılması teşvik edilmiştir.

1985'den beri çeşitli ülkelerle yatırımların korunması ve karşılıklı teşvik konusunda görüşmeler yapılmakta ve anlaşmalar imzalanmaktadır.

1986 yılında Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı Hakkında Tebliğ çıkartılarak, yabancı sermaye girişimcilerine Türkiye'de; portföy yatırımı yapmak, iştiraklerde bulunmak, irtibat bürosu faaliyetlerinde bulunmak, lisans, Know-How, teknik yardım ve yönetim anlaşmaları yapmak gibi ekonomik faaliyetlerde bulunma olanağı getirilmiştir¹⁴².

1980 yılından sonra, yabancı sermayeli teşebbüsleri olumsuz yönde etkileyen vergi, kambiyo ve diğer mevzuatta da önemli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, yabancı sermayeli kuruluşlardaki yabancı hissedarın gelir üzerindeki ek vergiler, yerli

¹⁴¹ KARLUK, Türkiye'de Yabancı Sermaye ..., s.67.

¹⁴² ULUDAĞ, s.56.

sermaye ile eşitsizlik yarattığından caydırıcı rol oynamaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için, yabancı ortak kâr payı üzerindeki %20 oranındaki stopaj, 1988'de Bakanlar kurulu kararı ile 0'a indirilmiştir.

1985 tarihinde, dar mükellef kurumların da yatırım indirimi istisnasından yararlanması sağlanmış böylece yabancı sermayeli kuruluşların yabancı ortağına isabet eden gelire uygulanmayan bu istisna uygulanmaya başlamıştır.

1988'de, yabancı hissedarın hissesinin satışı halinde elde ettiği değer artış kazancı kur artışından doğan kısmı vergiden muaf tutulmuştur.

1987'de çıkarılan bir yasayla, sigorta kanunu yeniden düzenlenmiş, yabancı sigorta şirketlerinin Türkiye'de faaliyette bulunmaları hızlandırılmıştır.

1989 yılında, dışarıda yerleşik tüm gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de borsaya kote edilmiş Türk şirketlerine ait menkul kıymetleri satın alması imkanı sağlanmıştır¹⁴³.

Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları ile ilgili politikaların temel ilkelerini şöyle özetleyebiliriz. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması, yatırım ve faaliyetlerin Türk özel teşebbüsüne açık olan bir sahada bulunması, tekel veya imtiyaz oluşturmaması koşullarıyla, her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik yabancı sermaye yatırım ve faaliyetleri serbesttir. Yabancı sermaye mevzuatına göre, yabancı ortak payına ilişkin bir yüzde sınırlaması yoktur. Yabancı sermaye teşebbüsü, aynı alanda faaliyette bulunan yerli teşebbüslerle her açıdan eşittir. Yabancı sermayeli kuruluşların yabancı personel istihdamı serbesttir.

¹⁴³ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi ...*, s.329.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE KALKINMA-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Bu bölümde ilk önce dış ticaretin dönemler itibariyle gelişimi verilecek daha sonra kalkınmadaki yeri üzerinde durulacaktır.

Yapacağımız bütün analizlerde kalkınma-dış ticaret ilişkisi kurulurken; kalkınma kavramı olarak Türkiye'nin GSMH'sının sabit fiyatlarla yıllık artış hızları alınacaktır.

I. 1923-1930 DÖNEMİ

1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

1923-1930 döneminde, 1929 yılına kadar dış ticaret dengesi açık vermiştir. Lozan Anlaşması gereği uygulanan düşük oranlı gümrük tarifelerinin bunda büyük etkisi olmuştur.

Dönemin dış ticaret değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo.1: 1923-1930 Döneminin Dış Ticaret Değerleri. (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1923	50.8	86.9	-36.1	58.5
1924	82.4	100.5	-18.0	82.1
1925	102.7	129.0	-26.3	79.6
1926	96.4	121.4	-25	79.4
1927	80.7	107.8	-27.0	74.9
1928	88.3	113.7	-25.4	77.6
1929	74.8	123.6	-48.7	60.6
1930	71.4	69.5	1.8	102.6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995).

1929 yılında uygulanmaya başlanan yüksek oranlı yeni gümrük tarifeleri, ithalatı azaltarak, dış ticaret dengesini bir ölçüde düzeltmiştir. Tablo 1'den de görülebileceği gibi, ithalat 1930 yılında, bir önceki yıla göre %-43.7 oranında azalmıştır. İhracatın da 1925 yılından itibaren, 1928 yılı hariç, azalmaya başladığı görülmektedir.

Bu dönemde, toplam ithalatın yaklaşık yarısını tüketim malları ithalatı oluştururken, yatırım malları ithalatı, toplam ithalatın ancak 1/4'ü kadar olabildiği görülmüştür.

Toplam ihracatın %86'sını tarımsal ürünlerin ihracatı kapsarken, sanayi malları ihracatı, %6-8 gibi oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır. Tarımsal üretime dayalı olan ve ihraç ürünleri birkaç ilkel üründen oluşan o günkü ekonomik durum için, ihracatta görülen bu yapı doğal görünmektedir.

2. GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

GSMH ve Dış Ticaret İlişkisini ortaya koymak için önce, dış ticaretin ve GSMH'nin artış hızları incelenecektir.

Tablo.2: 1924-1930 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nin % Değişimleri.

Yıllar	İthalatın % Değişimi	İhracatın % Değişimi	GSMH'nin % Değişimi
1924	15.6	62.3	14.8
1925	28.4	24.6	12.9
1926	-5.8	-6.1	18.2
1927	-11.3	-16.3	-12.8
1928	5.5	9.3	11.0
1929	8.7	-15.2	21.6
1930	-43.7	-4.6	2.2

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

1923-1930 döneminde Türkiye ortalama olarak %9.7 büyümüştür. Bu dönemde sadece 1926 yılında büyüme %-12.8 oranında azalmıştır. İhracatın gelişimine baktığımızda, dönem içinde dalgalanmalar gösterse de, ortalama %7.71 oranında artmıştır. İthalat ise bu dönemde ortalama %0.3 oranında azalmıştır. Aslında ithalat dönem boyunca hep ihracatın üzerinde seyretmiştir. Ortalama olarak azalışının nedeni, 1929'da uygulamaya başlanan yeni gümrük tarifeleriyle beraber, 1930 yılında ithalatta görülen yüksek oranlı düşümedir.

Dış ticaretin, bir ekonomi yönünden önemini belirlemek için kullanılan bir ölçüt, dış ticaret hacminin GSMH'ya oranıdır.

Tablo.3: 1923-1930 Döneminde Dış Ticaret Hacmi/GSMH (Milyon TL).

Yıllar	GSMH	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Hacmi / GSMH %
1923	2928.5	213.4	7.28
1924	3363.8	283.5	8.42
1925	3793.3	359.1	9.46
1926	4484.0	337.6	7.52
1927	3909.6	292.1	7.47
1928	4341.3	313.1	7.21
1929	5278.2	307.5	5.82
1930	5393.9	218.3	4.04

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995).

Tablo 3'deki verilerden anlaşılacağı gibi, bu dönemde dış ticaretin, GSMH içindeki payı oldukça düşüktür. Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkün değildir. Gelişmiş ülkelerde bu oran %35-50 arasında seyretmektedir.

Tablo.4: 1924-1930 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi.

Yıllar	GSMH % Değişimi	Dış Ticaret Hacminin % Değişimi
1924	14.8	32.9
1925	12.9	26.7
1926	18.2	-6.0
1927	-12.8	-13.5
1928	11.0	7.2
1929	21.6	-1.8
1930	2.2	-29.0

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Dönemde, dış ticaretteki artışın, GSMH'daki artışa paralel bir gelişme gösterdiği söylenebilir ama istenen ölçüde değildir 1924 ve 1925 yıllarında dış ticaretin, GSMH artışının üzerinde bir artış sağladığı görülmektedir. Ancak dış ticaretteki bu artışla, ithalattaki olumlu gelişmelerden çok ithalattaki artışların sonucu olduğundan, ekonomik gelişme üzerindeki etkisini ihtiyatla değerlendirmek gerekmektedir.

II. 1931-1949 DÖNEMİ

1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

1929 yılında uygulamaya konulan yeni gümrük tarifelerinin ve 1929 dünya ekonomik buhranının etkileri, dönemin ilk yıllarının dış ticaretinde görülmüştür, 1932 yılında ithalat ve ihracat değerleri oldukça düşmüştür.

Tablo.5: 1931-1949 Döneminde Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1931	60.2	59.9	0.3	100.5
1932	48.0	40.7	7.3	117.8
1933	58.1	45.1	13.0	128.8
1934	73.0	68.8	4.2	106.2
1935	76.2	70.6	5.6	107.9
1936	93.7	73.6	20.1	127.2
1937	109.2	90.5	18.7	120.6
1938	115.0	118.9	-3.9	96.7
1939	99.6	92.5	7.1	107.7
1940	85.7	53.0	32.7	161.7
1941	94.7	57.6	37.1	164.5
1942	126.9	113.6	13.3	111.7
1943	197.8	156.2	41.6	126.7
1944	178.9	126.9	52.0	141.0
1945	168.4	97.1	71.4	173.5
1946	215.8	119.7	96.1	180.3
1947	223.3	244.6	-21.3	91.3
1948	196.8	275.1	-78.3	71.5
1949	247.8	290.1	-42.3	85.4

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler, (1923-1995)

Tablo 5'den de görüleceği gibi, 1938 yılına kadar dış ticaret fazla vermiştir. 1938'den 1947'ye kadar dış ticaretin yine fazla vermesinin nedenleri, 2. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin gereksinmelerini karşılamak amacıyla Türk ihraç ürünlerine olan taleplerini arttırmaları ve savaş nedeniyle, savaşan ülkelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ihracatlarını kısımlarıdır¹⁴⁴.

1946'da ihracatı arttırmak için yapılan devalüasyon amacına ulaşmamış, tam tersine 1947'den sonra dış ticaret bilançosu açık vermeye başlamıştır.

¹⁴⁴ Necdet SERİN, *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973*, Ankara, 1975, s.22.

1931-1938 yılları arasında, toplam ithalatın yaklaşık %29'u tüketim malları, yarımsı hammaddeler meydana getirirken, yatırım malları ithalatı %21.4 dolayında gerçekleşmiştir. 1939-1946 dönemindeyse, toplam ithalatın ortalama %18.4'ünü tüketim malları ithalatı, %23.3'ünü yatırım malları ithalatı, %58.7'sini de hammadde ithalatı oluşturmuştur. 1947-1949 dönemindeyse, toplam ithalatta hammaddelerin payı %41.1, tüketim mallarının payı %22.6, yatırım mallarının payı ise %36.2 olmuştur¹⁴⁵. İhracatın yapısında, tarımsal ürünler ağırlıklı olmuştur.

2. GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Tablo.6:1931-1949 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nin % Değişimleri.

Yıllar	İthalatın % Değişimi	İhracatın % Değişimi	GSMH'nin % Değişimi
1931	-13.8	-15.6	8.7
1932	-32.1	-20.3	-10.7
1933	10.7	21.0	15.8
1934	52.5	25.7	6.0
1935	2.7	4.4	-3.0
1936	4.2	22.9	23.2
1937	23.0	16.6	1.5
1938	31.3	5.3	9.5
1939	-22.2	-13.4	6.9
1940	-42.7	-14.0	-4.9
1941	8.5	10.4	-10.3
1942	97.4	34.1	5.6
1943	37.5	55.8	-9.8
1944	-18.8	-9.6	-5.1
1945	-23.5	-5.9	-15.3
1946	23.3	28.2	31.9
1947	104.4	3.5	4.2
1948	12.4	-11.9	15.9
1949	5.5	25.9	-5.0

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

¹⁴⁵ PEKİN-ERGÜN, s.5.

Türkiye, 1931-1949 yılları arasında ortalama %3.4 oranında büyümüştür. Dönem boyunca bir çok yılda GSMH'nın azaldığı görülmektedir. İhracat dalgalanmalar gösterse de, ortalama %8.58 artmıştır. İthalat dönem boyunca ortalama %13.7 artmıştır.

Tablo.7: 1931-1949 Döneminde Dış Ticaret Hacmi / GSMH (Milyon TL).

Yıllar	GSMH	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Hacmi/GSMH
1931	5865.7	186.3	3.17
1932	5235.2	137.4	2.62
1933	6063.9	159.9	2.63
1934	6429.6	219.8	3.41
1935	6233.8	227.7	3.65
1936	7679.8	259.3	3.37
1937	7798.2	309.7	3.97
1938	8537.5	362.5	4.24
1939	9127.8	297.7	3.26
1940	8677.9	214.9	2.47
1941	7780.4	235.9	3.03
1942	8217.4	372.9	4.53
1943	7412.9	548.7	7.40
1944	7037.9	474.0	6.73
1945	5960.1	411.5	6.90
1946	7864.0	939.4	11.94
1947	8192.4	1310.1	15.99
1948	37065.2	1321.3	3.56
1949	35212.8	1506.1	4.27

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Bu dönemde de GSMH içinde dış ticaret hacminin payı 1946 ve 1947'deki artışlara rağmen oldukça düşük kalmıştır. Ekonomi yönünden önemli bir yere sahip olduğu söylenemez.

Tablo.8: 1931-1949 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi.

Yıllar	GSMH % Değişimi	Dış Ticaret Hacminin % Değişimi
1931	8.7	-14.7
1932	-10.7	-26.2
1933	15.8	16.3
1934	6.0	37.4
1935	-3.0	3.6
1936	23.2	13.9
1937	1.5	19.4
1938	9.5	17.1
1939	6.9	-17.9
1940	-4.9	-27.8
1941	-10.3	9.7
1942	5.6	58.0
1943	-9.8	47.1
1944	-5.1	-13.6
1945	-15.3	-13.2
1946	31.9	26.4
1947	4.2	39.5
1948	15.9	0.8
1949	-5.0	14.0

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Bu dönemde bazı yıllarda dış ticaret artış oranı GSMH artış oranından yüksek gerçekleşmiştir. 1933-1935, 1937, 1938, 1941-1943, 1947 ve 1949 yıllarında bu durum söz konusudur.

Tablo 5'e baktığımızda 1938, 1947, 1949 yılları dışında ihracatın ithalatı aştığı görülmektedir. O yüzden bu gelişmenin ekonomi açısından olumlu olduğu söylenebilir.

III. 1950-1959 DÖNEMİ

1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Bu dönemde, uygulanan genel ekonomi politikasına uygun olarak, dış ticaret büyük ölçüde libere edilmiştir. Liberasyon uygulaması 1950-1953 yılları arasında devam etmiştir.

Tablo.9: 1950-1959 Döneminin Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1950	263.4	285.7	-22.2	92.2
1951	314.1	402.1	-88	78.1
1952	362.9	555.9	-193	65.3
1953	396.1	532.5	-136.5	74.4
1954	334.9	478.4	-143.4	70.0
1955	313.3	497.6	-184.3	63.0
1956	305.0	407.3	-102.4	74.9
1957	345.2	397.1	-51.9	86.9
1958	247.3	315.1	-67.8	78.5
1959	353.8	470	-116.2	75.3

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Tablo 9'dan da görülebileceği gibi gidilen liberasyon ithalatı oldukça artmıştır. 1953'de liberasyonun fiilen durdurulmasıyla ithalat, istikrar tedbirlerinin alındığı 1958 yılına kadar giderek azalmıştır. Dönem içinde istenilen gelişmeyi gösterememiştir. Liberal bir ekonomi politikasının uygulandığı bu dönemde, dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir.

Bu dönemde ithalat ve ihracatın yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Tüketim mallarının ithalatı birkaç yıl dışında, devamlı düşme eğilimi göstermiştir. Bunun nedenleri arasında, bazı tüketim mallarının ithalatının büyük ölçüde

durdurulması, ihracatın gelişmemesi gösterilebilir. Hammadde ve yatırım malları ithalatının, toplam ithalat içindeki payları, bazı yıllar dışında artmıştır. İhracat tarıma dayalı olma niteliğini korumuştur. Dönem içindeki ihracat gelirlerinin yaklaşık %70'i tarımsal ürün ihracatından sağlanmıştır.

2. DIŞ TİCARET-GSMH İLİŞKİSİ

Tablo.10:1950-1959 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nın % Değişimleri.

Yıllar	İthalatın % Değişimi	İhracatın % Değişimi	GSMH'nın % Değişimi
1950	-1.5	6.3	9.4
1951	40.8	19.2	12.8
1952	38.3	15.5	11.9
1953	-4.2	9.1	11.2
1954	-10.2	-15.4	-3.0
1955	4	-6.4	7.9
1956	-18.1	-2.7	3.2
1957	-2.5	13.2	7.8
1958	-20.7	-28.4	4.5
1959	49.2	43.1	4.1

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Bu dönemde Türkiye ortalama %6.9 oranında büyümüştür. Dönem içinde sadece 1954 yılında GSMH'nın azaldığı görülmektedir. İhracat dönem boyunca dalgalanmalar göstererek ortalama %5.3 artış sağlamıştır. İthalat da bazı yıllar azalarak, dönem içinde ortalama %7.5 artmıştır.

Tablo.11: 1950-1959 Döneminde Dış Ticaret Hacmi / GSMH (Milyon TL).

Yıllar	GSMH	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Hacmi / GSMH %
1950	38505.9	1537.5	3.99
1951	43446.4	2005.3	4.61
1952	48621.1	2572.6	5.29
1953	54090.5	2600.1	4.80
1954	52480.3	2277.2	4.33
1955	56641.6	2270.8	4.0
1956	58428.0	1994.4	3.41
1957	62994.9	2078.4	3.29
1958	65844.3	1574.7	2.39
1959	68521.2	2306.6	3.36

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

1950-1959 döneminde, dış ticaretin ekonomide önemli bir yeri olduğu söylenemez. Dönem boyunca GSMH içinde dış ticaret hacminin payı düşük kalmıştır.

Tablo.12: 1950-1959 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi.

Yıllar	GSMH % Değişimi	Dış Ticaret Hacminin % Değişimi
1950	9.4	2.1
1951	12.8	30.4
1952	11.9	28.3
1953	11.2	1.1
1954	-3.0	-12.4
1955	7.9	-0.3
1956	3.2	-12.2
1957	7.8	4.2
1958	4.5	-24.2
1959	4.1	46.5

Kaynak: DİE, İstatistik göstergeler (1923-1995)

Bu dönemde genel olarak dış ticaretteki artış hızı, GSMH artış hızına paralel bir gelişme göstermemiştir. 1951, 1952 ve 1959 yıllarında dış ticaret artışları, GSMH

artışlarından daha yüksek gerçekleşmiştir. Bu yıllarda dış ticarete görülen artışlarda ihracattaki artışlardan çok ithalattaki artışlar etkili olmuştur.

IV. 1960-1979 DÖNEMİ

1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Bu dönemde dış ticarete olumsuz bir gelişim söz konusu olmuştur. Dış ticaret her yıl açık vermiştir. Dönem boyunca ihracat değerlerindeki artışa rağmen bu sonucun ortaya çıkması, ithalat değerlerindeki artış hızının çok daha yüksek olması yüzündendir.

Tablo.13: 1960-1979 Dönemi Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1960	320.7	467.5	-146.8	68.6
1961	346.7	507.2	-160.5	68.4
1962	381.2	619.4	-238.3	61.5
1963	368.1	687.6	-319.5	53.5
1964	410.8	537.2	-126.5	76.5
1965	463.7	572.0	-108.2	81.1
1966	490.5	718.3	-227.8	68.3
1967	522.3	684.7	-162.3	76.3
1968	496.4	763.7	-267.2	65.0
1969	536.8	801.2	-264.4	67.0
1970	588.5	947.6	-359.1	62.1
1971	676.6	1170.8	-494.2	57.8
1972	885.0	1562.6	-677.6	56.6
1973	1317.1	2086.2	-769.1	63.1
1974	1532.2	3777.6	-2245.4	40.6
1975	1401.1	4738.6	-3337.5	29.6
1976	1960.2	5128.6	-3168.4	38.2
1977	1753.0	5796.3	-4043.3	30.2
1978	2288.2	4599.0	-2310.9	49.8
1979	2261.2	5069.4	-2808.3	44.6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Tablo 13'den görülebileceği gibi ithalat 1. BYKP döneminin ilk yılı olan 1963'de tahminlerin üzerinde gerçekleşmiştir. 1964 ve 1965'de düşük bir ithalat gerçekleşmiş, 1966 oldukça artmıştır. 1967 yılında tekrar düşmüştür. İthalat değerlerindeki bu değişimler, büyük ölçüde dış ödeme olanaklarındaki gelişmeleri yansıtmaktadır.

2. ve 3. BYKP dönemlerinde ithalat hızı bir yükselme seyri içine girmiş ve I. BYKP döneminin aksine arada herhangi bir azalma göstermeden sürekli artmıştır. II Plan döneminde ithalatın sürekli artış seyrinde olmasında, işçi dövizlerindeki beklenmedik artışların, ithalat için gerekli olana döviz gereksinimini büyük ölçüde karşılamasının önemli etkisi olmuştur¹⁴⁶.

1. BYKP döneminde ihracat saptanmış hedeflerin yaklaşık %8 üzerinde gerçekleşmiştir. Dış talepteki beklenmedik gelişmeler sonucu eldeki tarımsal ürünlerin üretiminin artması bu durumun nedenlerinden biridir¹⁴⁷. 2. BYKP döneminde ihracat devamlı artış göstermiştir. 3. BYKP döneminde 1973 ve 1974'de önemli artışlar sağlanmıştır. 1975-1979 arası dalgalanmalar göstermiştir.

İthalatın yapısına baktığımızda 1960-1962 döneminde, toplam ithalat içinde en yüksek payı yatırım malları ithalatının kapsadığı görülmektedir. Daha sonra hammadde ithalatı gelmektedir ve tüketim malları ithalatının payı oldukça düşük kalmıştır.

1. BYKP döneminde Tablo 14'den de görülebileceği gibi toplam ithalat içinde en yüksek payı hammadde ithalatının payı almıştır. 2. sırada yatırım malları gelmektedir. Tüketim malları ithalatı yine oldukça düşük düzeyde kalmıştır.

2. BYKP döneminde, yatırım malları ithalatı, dönem başında toplam ithalatın %48'ini oluştururken diğer yıllardaki duraksamalara karşın, dönem sonunda payı %50'ye yükselmiştir. Hammadde ithalatının toplam ithalat içindeki 1968'de %47 olan payı, 1971'de %51'e çıkmıştır. Tüketim malları ithalatı artmasına rağmen, toplam ithalat içindeki payı yönünden, ilk plandaki payını korumuştur.

¹⁴⁶ PEKİN-ERGÜN, s.6.

¹⁴⁷ DPT, Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl 1963-1967, Ankara, 1963, s.27.

3. BYKP döneminde, toplam ihracat içindeki en büyük pay hammadde ithalatına aittir. Onu sırasıyla yatırım ve tüketim malı ithalatı izlemektedir.

1978-1979 yıllarında da, bu durum korunmuştur.

Tablo.14: 1960-1979 Döneminde İthalatın Yapısı (Milyon Dolar).

Yıllar	Toplam İthalat (1)	Yatırım Malları İthalatı (2)	2/1 %	Tüketim Malları İthalatı (3)	3/1 %	Hammadde İthalatı (4)	4/1 %
1960	468	244	52.1	45	9.6	179	38.2
1961	507	227	44.8	50	9.9	229	45.2
1962	619	279	45.1	45	7.3	296	47.8
1963	688	315	45.8	37	5.4	336	48.8
1964	537	245	45.6	26	4.8	266	49.5
1965	572	241	42.1	25	4.4	306	53.5
1966	718	341	47.5	36	5.0	341	47.5
1967	68.5	324	47.3	34	5.0	328	47.9
1968	764	367	48.0	36	4.7	361	47.3
1969	801	351	43.8	55	6.9	395	49.3
1970	948	446	47.0	47	5.0	455	48.0
1971	1171	511	43.6	59	5.0	601	51.3
1972	1563	783	50.1	73	4.7	707	45.2
1973	2086	1003	48.1	90	4.3	993	47.6
1974	3778	1289	34.1	157	4.2	2332	61.7
1975	4739	1961	41.4	203	4.3	2575	54.3
1976	5129	2239	43.7	156	3.0	2733	53.3
1977	5796	2255	38.9	178	3.1	3363	58.0
1978	4599	1590	34.6	133	2.9	2876	62.5
1979	5069	1597	31.5	96	1.9	3376	66.6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Tablo 15'den de görülebileceği gibi, 1960-1979 döneminde, ihracatımız yine tarımsal ürünlere dayalı olmuştur. Sanayi ürünlerinin ihracatı bazı yıllarda artmasına rağmen, toplam ihracat içindeki payı tarım ürünleri ihracatının payını geçememiştir. İhracat sanayi ürünlerine dayalı yapıya kavuşturulamamıştır.

Tablo.15: 1963-1979 Döneminde İhracatın Yapısı (Milyon Dolar).

Yıllar	Toplam İhracat (1)	Tarım Ürünleri İhracatı (2)	2/1 %	Maden Ürünleri İhracatı (3)	3/1 %	Sanayi Ürünleri İhracı (4)	4/1 %
1963	368	284	77.2	11	3.0	73	19.8
1964	411	312	75.9	15	3.6	84	20.4
1965	464	352	75.9	21	4.5	91	19.6
1966	491	379	77.2	23	4.7	88	17.9
1967	522	420	80.5	21	4.0	81	15.5
1968	496	406	81.9	26	5.2	64	12.9
1969	537	405	75.4	35	6.5	97	18.1
1970	588	443	75.3	45	7.7	100	17.0
1971	677	491	72.5	49	7.2	137	20.2
1972	885	607	68.6	50	5.6	228	25.8
1973	1317	832	63.2	56	4.3	429	32.6
1974	1532	852	55.6	88	5.7	592	38.6
1975	1401	793	56.6	106	7.6	502	35.8
1976	1960	1254	64.0	110	5.6	596	30.4
1977	1753	1041	59.4	126	7.2	586	33.4
1978	2288	1543	67.4	124	5.4	621	27.1
1979	2261	1344	59.4	132	5.8	785	34.7

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

2.GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Tablo.16: 1960-1979 Döneminde Dış Ticaret Hacmi / GSMH (Milyon TL)

Yıllar	GSMH	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Hacmi / GSMH %
1960	70868.6	7094.7	10.01
1961	72285.6	7685.1	10.63
1962	76754.3	9005.4	11.73
1963	84188.2	9501.3	11.28
1964	87619.4	8534.0	9.73
1965	90367.9	9320.4	10.31
1966	101204.3	10879.2	10.74
1967	105460.5	10863.0	10.30
1968	163892.7	11340.9	0.7
1969	183356.2	12042.9	6.56
1970	201814.8	22811.1	10.97
1971	261072.6	27433.9	10.50
1972	314139.6	36345.3	11.56
1973	399088.6	50539.0	12.66
1974	537677.6	78849.0	14.66
1975	690900.8	91173.0	13.19
1976	868065.8	105270.1	12.12
1977	1108270.71	112107.1	10.11
1978	645968.5	172180.0	10.46
1979	2876522.9	256571.0	8.91

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Bu dönemde dış ticaretin GSMH'daki payı oldukça düşüktür. 1960-1979 döneminde dış ticaretin ekonomi içinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tablo.17: 1960-1979 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimi

Yıllar	GSMH % Değişimi	Dış Ticaret Hacminin % Değişimi
1960	3.4	-4.3
1961	2.0	8.3
1962	6.2	17.2
1963	9.7	5.5
1964	4.1	-10.2
1965	3.1	9.3
1966	12.0	16.7
1967	4.2	-0.1
1968	6.7	4.4
1969	4.3	6.2
1970	4.4	14.8
1971	7.0	20.3
1972	9.2	32.5
1973	4.9	39.1
1974	3.3	56.0
1975	6.1	15.6
1976	9.0	15.5
1977	3.0	6.5
1978	1.2	-8.8
1979	-0.5	6.4

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Tablo 17'den de görülebileceği gibi dış ticaret birçok yılda GSMH'daki artışların üzerinde bir gelişme göstermiştir. Ancak tablo 13'e bakıldığında dış ticaretteki artışların ihracattaki artıştan çok ithalattaki artışlardan sağlandığı görülebilir.

3.1960-1980 Döneminde GSMH-Dış Ticaret İlişkisini Açıklamaya Yönelik Regresyon Analizi

Tablo 18'deki verilere dayanılarak, 1960-1980 yıllarında GSMH üzerinde ithalat ve ihracat değerlerinin etkisini ortaya koymak için bir regresyon analizi yapılmıştır. Analizde GSMH bağımlı değişken, ithalat ve ihracat bağımsız değişkenlerdir.

Tablo.18: 1960-1980 GSMH'nın ve Dış Ticaret Değerlerinin % Değişimi.

Yıllar	GSMH'nın % Değişimi	İthalatın % Değişimi	İhracatın % Değişimi
1960	3.4	-0.5	-9.3
1961	2.0	8.5	8.1
1962	6.2	22.1	9.9
1963	9.7	11.0	-3.4
1964	4.1	-21.9	11.6
1965	3.1	6.5	12.9
1966	12.0	25.6	5.8
1967	4.2	-4.7	6.5
1968	6.7	11.5	-5.0
1969	4.3	4.9	8.1
1970	4.4	18.3	9.6
1971	7.0	23.6	15.0
1972	9.2	33.5	30.8
1973	4.9	33.5	48.8
1974	3.3	81.1	16.3
1975	6.1	25.4	-8.6
1976	9.0	8.2	39.9
1977	3.0	13.0	-10.6
1978	1.2	-20.7	30.5
1979	-0.5	10.2	-1.2
1980	-2.8	56.0	28.7

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Analizde spesifikasyon hatası çıkmıştır. Bunun nedeni, GSMH'yı etkileyen değişkenlerin sayısının fazla olması ve bizim bu değişkenlerden sadece iki tanesini kullanmamızdır.

Yapılan analizin sonucunda, 1961-1980 döneminde GSMH'daki değişimin %2.9'unun ithalat ve ihracat tarafından açıklandığı bulunmuştur. GSMH'daki değişimin açıklanmasında ithalat payı %1.3, ihracatın payı %1.6 olarak çıkmıştır. (Bkz. Ek 1)

Analiz sonunda, dönem boyunca GSMH'daki değişimin %34.6'sının bir önceki yılın GSMH'sı tarafından açıklandığı ortaya çıkmıştır. GSMH'daki değişimin kalan %62.5'lik kısmı ise, analizde kullanılmayan tüketim, yatırım gibi içsel değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

V. 1980-1995 DÖNEMİ

1. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

1980 yılında Türkiye'nin uygulamaya başladığı ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin özü, ihracatı arttırmaktır. Bu dönemde ihracat 1983, 1986 ve 1989 yılları dışında sürekli bir artış göstermiştir. Dönem boyunca ihracat ortalama %16.2 oranında artmıştır. Bu amaçlanan artışın gerçekleşmediğini göstermektedir. Tablo 19'dan da görülebileceği gibi, ihracatın hemen hemen her yıl artmasına rağmen, dış ticaret bu dönemde hep açık vermiştir. İthalat 1982, 1986, 1991 ve 1994 yılları dışında sürekli artmıştır. İthalatın artış oranı ortalama %14.8 olmuştur.

Tablo.19: 1980-1995 Döneminde Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1980	2910.1	7909.4	-4999.3	36.8
1981	4702.9	8933.4	-4230.4	52.6
1982	5746.0	8842.7	-3096.7	65.0
1983	5727.8	9235.0	-3507.2	62.0
1984	7133.6	10756.9	-3623.3	66.3
1985	7958.0	11343.4	-3385.4	70.2
1986	7456.7	11104.8	-3648.0	67.1
1987	10190.0	14157.8	-3967.8	72.0
1988	11662.0	14335.4	-2673.4	81.4
1989	11624.7	15792.1	-4167.5	73.6
1990	12959.3	22302.1	-9342.8	58.1
1991	13593.5	21047.0	-7453.6	64.6
1992	14714.6	22871.1	-8156.4	65.3
1993	15345.1	29428.3	-14083.3	52.1
1994	18105.9	23270.0	-5164.1	77.8
1995	21635.9	35709.0	-14073.1	60.6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Tablo.20: 1980-1995 Döneminde İthalatın Yapısı (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam İthalat (1)	Yatırım Malları İthalatı (2)	2/1 %	Tüketim Malları İthalatı (3)	3/1 %	Hammadde İthalatı (4)	4/1 %
1980	7909	1581	20.0	170	2.1	6158	77.9
1981	8933	2207	24.7	179	2.0	6547	73.3
1982	8843	2324	26.3	182	2.1	6337	71.7
1983	9235	2317	25.1	242	2.6	6676	72.3
1984	10757	2659	24.7	474	4.4	7624	70.9
1985	11343	2603	22.9	905	8.0	7835	69.1
1986	11105	3474	31.3	956	8.6	6675	60.1
1987	14158	3817	27.0	1161	8.2	9180	64.8
1988	14335	3989	27.8	1110	7.7	9236	64.4
1989	15792	3847	24.4	1377	8.7	10568	66.9
1990	22302	5787	25.9	3025	13.6	13490	60.5
1991	21047	6046	28.7	2911	13.8	12090	57.4
1992	22871	6772	29.6	2972	13.0	13127	57.4
1993	29428	9565	32.5	4117	14.0	15746	53.5
1994	23270	6895	29.6	2780	11.9	13596	58.4
1995	35709	10488	29.4	4414	12.4	20807	58.3

Kaynak: DIE, İstatistik Göstergeleri (1923-1995)

Bu dönemde ithalatın yapısına baktığımızda toplam ithalat içinde dönem boyunca en yüksek payı hammadde ithalatının aldığını görmekteyiz. Hammadde ithalatı, toplam ithalatın ortalama %65'ini kapsamaktadır. Yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı ortalama %27'dir. Tüketim mallarının payı ise ortalama %8'dir.

Tablo.21: 1980-1995 Döneminde İhracatın Yapısı

Yıllar	Toplam İhracat (1)	Tarım Ürünleri İhracatı (2)	2/1 %	Maden Ürünleri İhracatı (3)	3/1 %	Sanayi Ürünleri İhracatı (4)	4/1 %
1980	2910	1672	57.5	191	6.6	1047	36.0
1981	4703	2219	47.2	194	4.1	2290	48.7
1982	5746	2141	37.3	175	3.0	3430	59.7
1983	5728	1881	32.8	189	3.3	3658	63.9
1984	7134	1749	24.5	240	3.4	5145	72.1
1985	7958	1719	21.6	244	3.1	5995	75.3
1986	7457	1886	25.3	247	3.3	5324	71.4
1987	10190	1853	18.2	272	2.7	8065	79.1
1988	11662	2341	20.1	377	3.2	8944	76.7
1989	11625	2126	18.3	413	3.6	9086	78.2
1990	12959	2388	18.4	329	0.0	10242	79.0
1991	13593	2732	20.1	286	2.1	10575	77.8
1992	14715	2260	15.4	264	1.8	12191	82.8
1993	15345	2381	15.5	238	1.6	12726	82.9
1994	18106	2470	13.6	272	1.5	15364	84.9
1995	21636	2314	10.7	406	1.9	18916	87.4

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

İhracatın yapısına baktığımızda, sanayi ürünleri ihracatının 1981 yılı dışında toplam ihracat içinde en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. İhraç malları üretimini ve dışsatımını hedefleyen ihracata dalayı sanayileşme politikasının bu konuda başarılı olduğu söylenebilir.

Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı ortalama %73'dür. Tarım ürünlerinin payı ortalama %25, maden ürünlerinin payı ise %2'dir.

2. YABANCI SERMAYENİN GELİŞİMİ

Yabancı sermayenin ülke kalkınması için gerekli ve yararlı olduğu düşünülerek, 1980 öncesi dönemlerde de ülkeye yabancı sermaye çekilmeye çalışılmıştır. Ancak yabancı sermaye konusunda 1980 öncesinde pek bir gelişim sağlanamamıştır.

1980 yılından sonra Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarında hızlı bir artış olmuştur.

Tablo.22: 1980-1995 Döneminde Gerçekleşen Yabancı Sermaye Girişleri

(Milyon Dolar)

Yıllar	Gerçekleşen Yabancı Sermaye Girişleri
1980	35
1981	141
1982	103
1983	87
1984	162
1985	158
1986	170
1987	171
1988	387
1989	739
1990	788
1991	910
1992	912
1993	797
1994	637
1995	935

Kaynak: DPT, 1996 Yılı Programı.

1980 sonrası gerçekleşen yabancı sermaye girişleri dalgalanmalar gösterse de özellikle son yıllarda artış göstermektedir.

1980 sonrasındaki yabancı sermaye yatırımları daha çok imalat sanayinde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de gerek firma sayısı gerekse sermaye miktarı açısından ilk beş sırayı alan ülkeler Almanya, İngiltere, ABD, Fransa ve Hollanda’dır. Türk teşebbüslerine iştirak şeklindeki yatırımlarda 1990’dan bu yana önemli gelişmeler olmuştur.

1980’den sonra yabancı sermaye yatırımlarında hızlı bir artış gözlenmekteyse de Türkiye’nin gelişmiş ülkelere yönelik yabancı sermaye yatırımlarından gerektiği kadar yararlandığı söylenemez.

3. GSMH-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Tablo.23: 1980-1995 Döneminde Dış Ticaret/GSMH (Milyon TL)

Yıllar	GSMH	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Hacmi / GSMH %
1980	50869915.2	965649.3	1.89
1981	53316849.3	1804082.4	3.38
1982	54963215.7	2697432.1	4.90
1983	57279000.1	3352864.2	5.85
1984	61349829.9	6527348.9	10.63
1985	63989098,7	10004687.6	15.63
1986	68314878.2	12425068.1	18.18
1987	75019388.0	20834254.5	27.77
1988	129175103.7	36936066.0	28.59
1989	230369937	58145001.1	25.23
1990	39717754.74	91948331.8	23.15
1991	634392841	144445688.9	22.76
1992	1103604908.9	258040864.7	23.38
1993	1997322597.4	491374632.9	24.60
1994	3887902916.5	1226706199.9	31.55
1995	7644206056.0	2619142290.1	34.26

Kaynak: DİE, İstatistik Gelişmeler (1923-1995)

Bu dönemin son yıllarında GSMH içinde dış ticaretin payı azımsanmayacak bir paya sahiptir. Aldığı pay artma eğilimindedir. Dış ticaretin Türkiye ekonomisinde giderek daha önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebilir.

Tablo.24: 1980-1995 Döneminde GSMH ve Dış Ticaret Hacminin % Değişimleri.

Yıllar	GSMH'nin % Değişimi	Dış Ticaret Hacminin % Değişimi
1980	-2.8	47.6
1981	4.8	26.0
1982	3.1	7.0
1983	4.2	2.6
1984	7.1	19.6
1985	4.3	7.9
1986	6.8	-3.8
1987	9.8	31.2
1988	1.5	6.8
1989	1.6	5.5
1990	9.4	28.6
1991	0.3	-1.8
1992	6.4	8.5
1993	8.1	19.1
1994	-6.1	-7.6
1995	8.1	38.6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Bu dönemde dış ticaretin artışı GSMH'nin artışı ile paralellik göstermektedir. Dönemin çoğu yılında dış ticaret hacminin artış hızı GSMH'nin artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak dış ticaret hacmindeki artış, ihracattaki artışlardan çok, ithalattaki artışlardan etkilenmiştir.

4.1980-1995 Döneminde GSMH-Dış Ticaret İlişisini Açıklamaya Yönelik Regresyon Analizi

Yaptığımız analizde kullanılan veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

büyük

Tablo.25: 1980-1995 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin ve GSMH'nın % Değişimi.

Yıllar	GSMH'nın % Değişimi	İhracatın % Değişimi	İthalatın % Değişimi
1980	-2.8	28.7	56.0
1981	4.8	61.6	12.9
1982	3.1	22.2	-1.0
1983	4.2	-0.3	4.4
1984	7.1	24.5	16.5
1985	4.3	11.6	5.5
1986	6.8	-6.3	-2.1
1987	9.8	36.7	27.5
1988	1.5	14.4	1.3
1989	1.6	-0.3	10.2
1990	9.4	11.5	41.2
1991	0.3	4.9	-5.6
1992	6.4	8.2	8.7
1993	8.1	4.3	28.7
1994	-6.1	18.0	-20.9
1995	8.1	19.5	53.5

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Analizde GSMH'nın değişim oranı bağımlı değişken, ihracat ve ithalat bağımsız değişkenler olarak alınmıştır.

GSMH'yı etkileyen birçok değişken analize alınmadığından bu analizde de spesifikasyon hatası çıkmıştır.

Yapılan analizin sonucunda, 1980-1995 döneminde, GSMH'daki değişimin %11.5'inin ithalat ve ihracat tarafından açıklandığı bulunmuştur. GSMH'daki değişimin açıklanmasında ihracatın payı %2.6, ithalatın payı %8.9 çıkmıştır. (Bkz. Ek 2)

Bu dönemde, GSMH'daki değişimin %85'lik kısmı, analizde kullanılmayan ama GSMH'yı etkileyen değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

5.1981-1995 Döneminde GSMH'nın Dış Ticaret ve Yabancı Sermaye İle İlişisini Açıklamaya Yönelik Regresyon Analizi

Yapılan analizde Tablo 26'daki veriler kullanılmıştır.

Tablo.26:1981-1995 Döneminde Dış Ticaret Değerlerinin, GSMH'nın ve Gerçekleşen Yabancı Sermayenin % Değişimleri.

Yıllar	GSMH'nın % Değişimi	Ihracatın % Değişimi	İthalatın % Değişimi	Gerçekleşen Yabancı Sermayenin % Değişimi
1981	4.8	61.6	12.9	302.857
1982	3.1	22.2	-1.0	-36.950
1983	4.2	-0.3	4.4	-15.535
1984	7.1	24.5	16.5	86.206
1985	4.3	11.6	5.5	-2.469
1986	6.8	-6.3	-2.1	7.594
1987	9.8	36.7	27.5	0.588
1988	1.5	14.4	1.3	126.315
1989	1.6	-0.3	10.2	90.956
1990	9.4	11.5	41.2	6.630
1991	0.3	4.9	-5.6	15.482
1992	6.4	8.2	8.7	0.219
1993	8.1	4.3	28.7	-12.609
1994	-6.1	18.0	-20.9	-20.075
1995	8.1	19.5	53.5	46.781

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Analizde GSMH bağımlı değişken, ihracat, ithalat ve gerçekleşen yabancı sermaye bağımsız değişkenler olarak alınmıştır.

Bu analizde de, aynı nedenden dolayı spesifikasyon hatası çıkmıştır.

Yapılan analizin sonucunda, sözkonusu dönemde, GSMH'daki değişimin %1'inin yabancı sermaye tarafından, %21'inin ithalat, %2.5'inin de ihracat tarafından açıklandığı bulunmuştur. Bağımsız değişkenler toplam olarak, GSMH'daki değişimin %24.5'ini açıklayabilmektedirler. GSMH'nın %75.5'i analize almadığımız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. (Bkz. Ek 3)

SONUÇ

Ticaretin uluslararasılaştırılmasıyla birlikte, dışa kapalı ülkeler dünyada marjinalleşmeye başlamışlardır. Bu nedenle dünya ülkelerinin büyük bir kısmı açık ekonomi politikasına yönelmişlerdir. Böyle bir ortamda ülkelerin dış ticaretinin seviyesi, gelişmelerinde önemli bir etkidir. Çünkü ihracat artışı milli gelirin artmasına, dolayısıyla diğer ekonomik kesimlerin gelişmesine ve dışsal ekonomilerin doğmasına yolaçır. Oluşan dışsal ekonomiler ülkede gelir artışı, sanayileşme ve istihdam hacminin artırılması gibi olumlu etkiler yapar. İthalat da bir ülkenin ekonomik kalkınmasında önemlidir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duydukları makine, teçhizat ve bir kısım tüketim maddelerini ithalat yoluyla karşılamak durumundadırlar. Aslında ihracatın önemi burada da ortaya çıkmaktadır. Çünkü ihracat bu gereksinimlerin karşılanması için gerekli döviz girdisinin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.

İktisat teorisinde, uluslararası ticaretten azamî kazanç sağlamanın yolu, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mallarda uzmanlaşmaktan geçmektedir. Ancak günümüz dünya ekonomisinde meydana gelen bölgeselleşme çabaları ve bunun sonucu dış ticaretin mütekabiliyet ilkesine göre yapılması, son yıllarda birçok ülkeyi belli bir bloğa girmeye itmektir. Bu ise yeni dünya ekonomik düzeyinin gereği olan serbest ticaret ilkesini zedelemektedir.

Türkiye kalkınma sürecinde 1980 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemiştir. Stratejinin temel felsefesi yerli sanayiye yaratmak, güçlendirmek ve uluslararası rekabete açarak, ikinci aşama olan ve 1980 sonrası Türkiye'de uygulanmaya çalışılan İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisine geçmektir. İhracata yönelik Sanayileşme Stratejisi ise, ülke içinde oluşturulan ulusal şirketler

aracılığıyla dünya pazarlarına entegre olmayı amaçlar. Bu iki strateji de Türkiye’de uzun yıllar uygulanmıştır. Bu uygulama sonuçlarını öncelikle Türkiye’nin kalkınma sürecinin analizinde verilip, daha sonra bir regresyon çalışması ile bu analiz test edilmiştir.

Yapılan çalışmaların sonuçlarına, dönemler itibariyle aşağıda değinilmiştir.

1923-1930 döneminde dış ticaretteki artışın GSMH’deki artışa paralel bir gelişme gerçekleştirdiği söylenemez.

1931-1949 döneminde de, dış ticaretteki değişim, GSMH’deki değişim ile uyumlu değildir. Ancak bu dönemin bazı yıllarında dış ticaretin artış oranı, GSMH’nin artış oranının üzerinde gerçekleşmiştir. Gerçekleşen artışlar bazı yıllarda ihracattaki artışlardan kaynaklandığından bu gelişmenin ekonomi açısından olumlu olduğu söylenebilir.

1950-1960 döneminde dış ticaret artışı, GSMH artışına paralel olmamıştır. Bu dönemde 1951, 1952 ve 1959 yıllarında dış ticaret artışları GSMH artışlarından yüksek olmuştur. Ancak dış ticarete görülen artışlar ihracattaki artışlardan kaynaklanmaktadır. Bu durum diğer dönemlerdeki bazı yıllar için de söz konusudur. Bu durum Türkiye’de dış ticaretin ithalat yönlü arttığına bir göstergesi olabilir. Türkiye, kalkınması için gerekli ara ve yatırım mallarıyla, teknolojiyi yeterli düzeyde üretilmediğinden, ithalata dolayısıyla da dışa bağımlı kalmaktadır.

1960-1979 döneminde dış ticaretin artışı, GSMH’deki artışla uyum göstermemiştir.

1980-1996 döneminde GSMH’deki ve dış ticaretteki artışların birbirleriyle paralellik gösterdiği söylenebilir.

Bir ekonomide dış ticaretin önemini belirlemek için kullanılan bir ölçüt, dış ticaret hacminin GSMH’ya oranıdır. Bu oran 1980 öncesi düşük düzeyde seyretmiştir. 1980 sonrasında ise artma eğilimindedir.

1960-1980 döneminde, dış ticaretin, GSMH üzerinde etkisini ortaya koymak için regresyon analizi yapılmıştır. Analizde GSMH bağımlı değişken, ihracat ve ithalat bağımsız değişkenler olarak alınmıştır.

Analizin sonucunda, 1961-1980 döneminde GSMH'daki değişimin %2.9'unun ithalat ve ihracat tarafından açıklandığı bulunmuştur. İthalatın GSMH'daki değişimin açıklanmasındaki payı %1.3, ihracatın payı ise %1.6 olarak çıkmıştır.

1980-1995 dönemi için aynı amaçla yine bir regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda GSMH'daki değişimin %11.5'inin ithalat ve ihracat tarafından açıklandığı ortaya çıkmıştır. İthalatın, GSMH'daki değişimin açıklanmasındaki payı %8.9, ihracatın payı %2.6 olarak çıkmıştır.

Son olarak da yabancı sermaye analizi katılarak, bu dönemde GSMH'nın değişiminde ithalatın, ihracatın ve yabancı sermayenin etkisi araştırılmıştır. Sonuçta, bu dönemde GSMH'daki değişimin %21'inin ithalat, %2.5'inin ihracat, %1'inin yabancı sermaye tarafından açıklandığı bulunmuştur.

Yapılan analizlerde spesifikasyon hatası çıkmıştır. Bunun nedeni, GSMH'yı etkileyen pek çok değişken olması ve bizim bu değişkenlerden çok azını analizimizde kullanmamızdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALPAR, Cem** :Azgelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, A.İ.T.İ.A. Yay.No.195 Ankara, 1982.
- BAŞOL, Koray** :Türkiye Ekonomisi, Dokuz Eylül Ün. İ.İ.B.F. Yay.No.2, İzmir, 1983.
- DEMİRCAN, Daim** :Türkiye’de Yabancı Sermaye, Dilek Matbaası, İstanbul, 1971.
- DÜĞER, Hakkı** :“Ticaret Hadlerindeki Değişmenin Anlamı ve Gelir Dağılımı”, Anadolu Ün. Afyon İ.İ.B.F. Yıllığı, Afyon, 1991.
- GEVELİ, Figen** :Dış Açık Sorunu ve Türkiye Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Ün. Sos.Bil.Ens., Eskişehir, 1995.
- HİÇ, Süreyya** :Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi, B.2., İstanbul, 1994.
- İŞGÜDEN, Tamer** :Uluslararası İktisat, Evrim Kitabevi, Yay.No.3, İstanbul, 1990.
- AKYÜZ, Müfit**
- İYİBOZKURT, Erol** :Uluslararası İktisat Teori ve Politika, Ezgi Kitabevi, B.3., Bursa, 1995.

- İYİBOZKURT, Erol** :**Dış Ticaret Teori ve Politika**, B.2., Trabzon, 1982.
- KARLUK, Rıdvan** :**Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, B.3., İstanbul, 1991.
- KARLUK, Rıdvan** :**Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, E.İ.T.İ.A., Yay.No.237/158, Eskişehir, 1981.
- KARLUK, Rıdvan** :**“Türkiye’de Devalüasyonlar”**, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Ankara, Nisan 1973.
- KARLUK, Rıdvan** :**Uluslararası İktisat**, A.Ö.F. Yay.No.22, Fasikül 2, Eskişehir, 1990.
- KARLUK, Rıdvan** :**Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim**, B.2., Eskişehir, 1991.
- KARLUK, Rıdvan** : **“Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”**, Taştan Matbaası, İstanbul, 1983.
- KARLUK, Rıdvan** :**İhracatta Vergi İadesi**, İTO, Yay.No.1984, İstanbul, 1984.
- KAZGAN, Gülten** :**Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, B.2., İstanbul, 1988.
- KEPENEK, Yakup** :**Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, B.7., İstanbul, 1995.
- YENTÜRK, Nurhan**
- PEKİN, Tefik** :**Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, Ege Üniv. Basın Yayın Y.O., Yay.No.6, İzmir, 1984.
- ERGUN, Temel**

- SAĞLAM, Dündar** ✓ :**Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları**, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1976.
- SAKİNOĞLU, Alaattin** :**Cumhuriyet Döneminde, Türkiye’de İhracatın Teşviki ve Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Modeli**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sos.Bil.Ens., Eskişehir, 1989.
- SARI, Aydın** :**Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sos.Bil.Ens., Eskişehir, 1995.
- SAVAŞ, Vural** :**İktisadi Kalkınma**, A.Ö.F. Yay.No.439, Fasikül 2, Eskişehir, 1995.
- SAVAŞ, Vural** ✓
HAN, Ergül :**İktisadi Kalkınma**, A.Ö.F. Yay.No.46, Eskişehir, 1991.
- SERİN, Necdet** ✓ :**Kalkınma ve Dış Ticaret, Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, Ankara Üniv. S.B.F. Yay.No.310, B.2, Ankara, 1972.
- SERİN, Necdet** :**Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973**, Ankara, 1975.
- SEYİDOĞLU, Halil** :**Uluslararası İktisat Teori Politikası ve Uygulama**, Turan Kitabevi, B.2., Ankara, 1978.
- SEYİDOĞLU, Halil** :**Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turan Kitabevi, Ankara, 1982.

- TAVŞANCI, Aykut** :**1980 Sonrası Türkiye’de Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sos.Bil.Ens., Eskişehir, 1996.
- TEZEL, Yahya** ✓ :**Cumhuriyet Döneminin İktisadi tarihi 1923-1950**, Yurt Yayınevi, B.2., Ankara, 1986.
- TOGAN, Sübidey** :**1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi, No.1, Ankara, 1993.
- TOPUZ, Kemal** :**Türkiye’de İthal İkameci Sanayileşme ile 1980 Sonrası Sınai İhracatın Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniv. Sos.Bil.Ens., Eskişehir, 1988.
- ULUDAĞ, Ramazan** :**Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması**, Alf Matbaacılık, Ankara, 1991.
- URAS, Güngör** : **Ekonomide Özel’lı Yıllar 1980-1990**, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- YILMAZ, Şiir** ✓ :**Dış Ticaret Kurumlarının Evrimi**, Gazi Üniv. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara, 1992.
- :**1996 Yılı Programı**, DPT, Ankara, 1995.
- :**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank, İstanbul, 1980.
- :**İstatistik Göstergeler (1923-1995)**, DİE, Ankara, 1996.

:Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl (1963-1967),
DPT, Ankara, 1963.

:Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişmeleri,
TOBB, Yay.No. Genel 114, Arge 43, Ankara, 1989.

EKLER

S // Dependent Variable is GSMH
 Date: 1-09-1996 / Time: 16:21
 MPL range: 1961 - 1980
 Number of observations: 20

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	3.0558119	2.0316663	1.5040914	0.1520
IHRACAT	-0.0169245	0.0545493	-0.3102596	0.7604
ITHALAT	0.0131046	0.0393668	0.3328848	0.7435
GSMH(-1)	0.3460653	0.2918461	1.1857798	0.2530
R-squared	0.082643	Mean of dependent var		4.855000
Adjusted R-squared	-0.089362	S.D. of dependent var		3.562890
S.E. of regression	3.718677	Sum of squared resid		221.2569
Log likelihood	-52.41469	F-statistic		0.480468
Durbin-Watson stat	1.855135	Prob(F-statistic)		0.700418

S // Dependent Variable is GSMH
 Date: 1-09-1996 / Time: 16:26
 MPL range: 1980 - 1995
 Number of observations: 16

```
=====
```

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	3.2649248	1.6125103	2.0247466	0.0639
IHRACAT	0.0264611	0.0690040	0.3834716	0.7076
ITHALAT	0.0896111	0.0536988	1.6687738	0.1191

```
=====
```

R-squared	0.176500	Mean of dependent var	4.162500
Adjusted R-squared	0.049808	S.D. of dependent var	4.432738
S.E. of regression	4.320935	Sum of squared resid	242.7162
Log likelihood	-44.45745	F-statistic	1.393143
Durbin-Watson stat	1.823360	Prob(F-statistic)	0.283017

```
=====
```

LS // Dependent Variable is GSMH
 Date: 1-09-1996 / Time: 16:38
 SMPL range: 1982 - 1995
 Number of observations: 14
 Convergence achieved after 5 iterations

```
=====
```

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	1.7411862	2.6360729	0.6605228	0.5255
IHRACAT	0.0254289	0.0391172	0.6500696	0.5319
ITHALAT	0.2106378	0.0268160	7.8549416	0.0000
YABSER	-0.0107418	0.0105512	-1.0180654	0.3352

```
-----
```

AR(1)	0.6762577	0.3363889	2.0103451	0.0753
-------	-----------	-----------	-----------	--------

```
=====
```

R-squared	0.760531	Mean of dependent var	4.614286
Adjusted R-squared	0.654100	S.D. of dependent var	4.323435
S.E. of regression	2.542753	Sum of squared resid	58.19034
Log likelihood	-29.83777	F-statistic	7.145779
Durbin-Watson stat	1.805059	Prob(F-statistic)	0.007117

```
=====
```